

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із практики застосування
Європейської конвенції
з прав людини

Соціальні права

Перше видання — 31 серпня 2022 року

Підготовлено Реєстром. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит відтворення або повторної публікації перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік: [Переклади, що очікуються](#).

Цей Посібник було підготовлено під керівництвом юрисконсульта і не є обов'язковим для Суду. До нього можуть бути внесені редакційні зміни.

Оригінал Посібника складено англійською мовою. Текст було остаточно допрацьовано 31 серпня 2022 року. Він регулярно оновлюватиметься.

Переклад посібника із англійської мови українською здійснено [проектом Ради Європи «Посилення соціального захисту в Україні»](#), що впроваджується у межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення, відбудова» на 2023-2026 рр., та має на меті досягти того, щоб уразливі групи осіб, зокрема населення, яке постраждало від війни, користувалися підвищеним рівнем соціальних прав та соціального захисту.

Посібник з судової практики можна завантажити за посиланням <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Twitter за посиланням https://twitter.com/ECHR_CEDH.

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2022 р.

Зміст

Примітка для читачів.....	5
Вступ	6
I. Охорона здоров'я	6
A. Сфера застосування	7
B. Репродуктивне здоров'я	7
1. Допоміжні репродуктивні технології	8
2. Сурогатне материнство	9
3. Аборт	10
4. Пренатальний скринінг/пренатальне дослідження	11
5. Стерилізація.....	12
C. Вакцинація	13
D. Інформація про стан здоров'я	13
E. Вислання тяжкохворих осіб.....	15
A. Застосовність Конвенції до сфери працевлаштування	18
B. Доступ до роботи	20
1. Засудження і схожі заходи	20
2. Попереднє місце роботи	21
3. Національна безпека	21
4. Політичні погляди/Релігійні переконання	22
C. Звільнення	23
1. Релігійні переконання.....	23
2. Належність до політичної партії.....	24
3. Сексуальна орієнтація.....	24
4. Охорона здоров'я.....	24
5. Добросовісне інформаторство	25
6. Образливі публікації на робочому місці	25
7. Профспілкова діяльність.....	26
8. Судді.....	26
9. Доступ до суду/ефективного судового розгляду	27
D. Гендерна рівність.....	28
E. Скорочення винагороди/пенсій державних службовців як результат заходів жорсткої економії	29
F. Трудова експлуатація/торгівля людьми.....	30
G. Виробничий травматизм/здоров'я	31
III. Права профспілок	33
A. Сфера застосування	33
B. Реєстрація профспілки.....	34
C. Свобода вступати чи не вступати до профспілки	35
D. Право на ведення колективних переговорів.....	37
E. Право на страйк.....	38

F. Права профспілок у державному секторі.....	39
IV. Соціальні пільги та пенсії.....	41
A. Загальні положення.....	41
1. Сфера застосування	41
2. Межі розсуду.....	43
B. Батьківські/сімейні пільги	44
C. Соціальне забезпечення та виплати при працевлаштуванні	45
D. Пенсії.....	46
V. Житло	48
A. Загальні положення.....	49
1. Сфера застосування	49
2. Межі розсуду.....	50
B. Виселення/втрата дому.....	51
C. Контроль орендної плати.....	52
D. Інші заходи державного контролю	54
E. Житлові пільги	55
VI. Окремі вразливі групи	57
A. Мігранти/особи, які шукають притулок	58
B. Особи з інвалідністю.....	60
1. Доступ до окремих місць, будівель і послуг.....	60
2. Пільги у зв'язку з інвалідністю/податкові пільги.....	62
3. Освіта.....	64
C. Роми	66
Перелік цитованих справ.....	67

Примітка для читачів

Цей Посібник є частиною серії Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні судження та рішення, винесені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо широкого кола положень Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»), що стосуються соціальних прав. Його слід читати разом з посібниками із судової практики за статтею, на яку систематично посилається.

Процитовані рішення Суду були обрані поміж ключових, важливих та/або нещодавніх рішень.*

Судження та рішення Суду призначені не лише для вирішення справ, що передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту і розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 р., § 154, серія А № 25, та *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 р.).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити питання державної політики в інтересах суспільства, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Суд дійсно підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструменту європейського громадського порядку» в галузі прав людини (*«Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, і зовсім недавно, *«Н.Д. та Н.Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 р.).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити і застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»). Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесено Палатою Суду. Абревіатура «(ріш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначені зірочкою (*).

Вступ

1. Хоча Європейська конвенція з прав людини закріплює громадянські та політичні права, багато з них мають наслідки соціального чи економічного характеру. Власне той факт, що тлумачення Конвенції може поширюватися на сферу соціальних та економічних прав, не повинен бути вирішальним фактором проти такого тлумачення, оскільки не існує чіткого поділу, що відокремлює цю сферу від сфери, на яку поширюється дія Конвенції (*«Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland)*, 1979 р., § 26; *«Стек та ін. проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom)* (ріш.) [ВП], 2005, § 52). Ґрунтуючись на своїй практиці, Суд тлумачив різні статті Конвенції як такі, що породжують певні права, які можна розглядати як права соціального характеру.
2. До того ж, деякі права, захищені Конвенцією та Протоколами до неї, також регулюються, іноді більш докладно, Європейською соціальною хартією (Хартія 1961 року або переглянута Хартія, прийнята у 1996 році), включно з правами профспілок, заборонаю примусової праці, правом на освіту або заборонаю дискримінації. Обидві договірні системи доповнюють одна одну і є взаємозалежними.
3. У цьому Посібнику з судової практики узагальнюється і аналізується практика Суду щодо соціальних прав. Посібник охоплює такі питання, як охорона здоров'я, трудові права, права профспілок, соціальні пільги та пенсії, а також деякі виникаючі проблеми, такі як житло, права конкретних соціально незахищених груп тощо. Відповідні випадки є численними і стосуються значної кількості основних положень Конвенції. Цей Посібник зосереджено на різних тематичних питаннях і на їхньому співвідношенні з різними статтями Конвенції.

I. Охорона здоров'я¹

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до свого приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

¹ Див. *Посібник з судової практики за статтею 2 Європейської конвенції з прав людини*, *Посібник з судової практики за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини*, *Посібник з судової практики щодо навколишнього середовища* і *Посібник з судової практики про права ув'язнених*, а також соціальний аспект охорони здоров'я — питання, пов'язані з мігрантами, див. також у розділі нижче, присвяченому «Окремим соціально вразливим групам».

А. Сфера застосування

4. Хоча право на здоров'я як таке не входить до числа прав, гарантованих Конвенцією або Протоколами до неї, Договірні держави несуть позитивне зобов'язання вживати належних заходів для захисту життя і здоров'я тих, хто знаходиться під їхньою юрисдикцією (*«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. the Czech Republic)* [ВП], § 282), хоча питання політики в галузі охорони здоров'я передусім знаходяться у межах розсуду органів державної влади, які найкраще підходять для оцінки пріоритетів, використання ресурсів і соціальних потреб (*«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. Czech Republic)* [ВП], 2021, §§ 274 і 285). Практика Суду охоплює широке коло тем, пов'язаних зі здоров'ям: вони розглядаються нижче, кожен розділ охоплює, у відповідних випадках, питання сфери застосування і застосовності відповідного положення Конвенції.

В. Репродуктивне здоров'я²

5. Хоча Конвенція не визнає право на батьківство, Суд постановив, що він не може ігнорувати емоційні труднощі, з якими зіштовхуються ті, чиє бажання стати батьками не було або не могло бути здійснено (*«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (Paradiso and Campanelli v. Italy)* [ВП], 2017, § 215). Аналогічно до поняття приватного життя, поняття сімейного життя також включає право поважати рішення про те, ставати чи не ставати генетичними батьками (*«Діксон проти Сполученого Королівства» (Dickson v. the United Kingdom)* [ВП], § 66; *«Еванс проти Сполученого Королівства» (Evans v. the United Kingdom)* [ВП], §§ 71–72). Відповідно, право подружньої пари на допоміжні репродуктивні технології підпадає під дію статті 8 як прояв приватного і сімейного життя (*«С.Х. та ін. проти Австрії» (S.H. and Others v. Austria)* [ВП], § 82).

6. Попри це Суд визнав, що Держави загалом повинні мати широку свободу розсуду у випадках, які піднімають делікатні моральні та етичні питання, щодо яких немає консенсусу на європейському рівні, такі як допоміжні репродуктивні технології і сурогатне материнство (*«С.Х. та ін. проти Австрії» (S.H. and Others v. Austria)*, §§ 94-97; *«Менессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, §§ 78-79; *«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (Paradiso and Campanelli v. Italy)* [ВП], 2017, §§ 182-184 і 194). Однак, якщо це стосується особливо важливого аспекту особистості людини, надані Державі межі розсуду обмежуватимуться (*«Менессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, §§ 77 і 80). Це особливо актуально у випадках, пов'язаних з дітьми, які стосуються інших важливих аспектів їхнього приватного життя, крім їхньої ідентичності, такі як середовище, в якому вони живуть і розвиваються, а також особи, відповідальні за задоволення їхніх потреб і забезпечення їхнього добробуту (*Консультативний висновок № P16-2018-001*, 2019, § 45).

7. Суд також визнав, що статтю 8 не можна тлумачити як таку, що дає право на аборт, але якщо це вимагається з міркувань здоров'я та/чи добробуту, це може підпадати під сферу її застосування (*«А, В і С проти Ірландії» (A, B and C v. Ireland)* [ВП], 2010, § 214). Законодавство, що регулює переривання вагітності, стосується не лише приватного життя жінки, оскільки щоразу, коли жінка вагітна, її особисте життя стає тісно пов'язаним з розвитком плоду. Таким чином право жінки на повагу до її приватного життя має узгоджуватися з іншими конкуруючими правами та свободами, на які посилаються, включно з правами ненародженої дитини (*«Тусьяк проти Польщі» (Tysiac v. Poland)*, 2007, § 106; *«А, В і С проти Ірландії» (A, B and C v. Ireland)* [ВП], 2010, § 213).

² Див., підрозділ «Репродуктивні права» у розділі «Приватне життя» та підрозділ «Допоміжні репродуктивні технології та право бути генетичними батьками» у розділі «Сімейне життя» *Посібника судової практики щодо статті 8 Європейської конвенції з прав людини*

1. Допоміжні репродуктивні технології

8. З огляду на стрімкий розвиток медицини та науки у цій сфері, Суд дедалі частіше стикається з питаннями, що стосуються різних форм допоміжних репродуктивних технологій.

9. У справі *«Діксон проти Сполученого Королівства» (Dickson v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, Суд розглянув питання допоміжних репродуктивних технологій у контексті в'язниці. Заявники хотіли зачати дитину, коли чоловік відбував покарання у в'язниці, стверджуючи, що в іншому випадку запліднення буде неможливим з огляду на найближчу дату звільнення чоловіка і віку дружини, але їм було відмовлено в доступі до форм штучного запліднення. Постановляючи, що це була сфера, в якій Держави мають широкі межі розсуду, оскільки Конвенція ще не тлумачилася як така, що зобов'язує їх передбачати подружні побачення. Суд встановив, що політика, структурована на той момент, фактично виключала будь-яке реальне узгодження конкурентних індивідуальних і суспільних інтересів та перешкоджала необхідній оцінці пропорційності обмеження в будь-якому конкретному випадку. Відсутність такої оцінки повинна була розглядатися як вихід за будь-які прийнятні межі розсуду, відповідно справедливий баланс між конкуруючими суспільними та індивідуальними інтересами не був досягнутий (§§ 82–85).

10. Суд розглянув питання про необхідність згоди на використання запліднених яйцеклітин у справі *«Еванс проти Сполученого Королівства» (Evans v. the United Kingdom)* [ВП], 2007. Заявниця зберігала свої яйцеклітини, запліднені її партнером, для майбутнього запліднення. Після того, як їхні стосунки припинилися, партнер відкликав свою згоду на подальше зберігання або імплантацію ембріонів. Заявниця скаржилася на те, що національне законодавство дозволило її колишньому партнеру ефективно перешкоджати тому, щоб позбавити її можливості народити біологічну дитину. Суд зазначив, що зберігання людських ембріонів в замороженому вигляді дає можливість допустити проміжок часу між створенням ембріона і його імплантацією. Тому було законно і бажано, щоб Держава створила правову схему, яка враховувала б таку можливість затримки. Коли заявниця давала згоду на запліднення своїх яйцеклітин, вона знала, що згідно із законом, її партнер матиме право у будь-який момент відкликати свою згоду на імплантацію. Враховуючи широкі межі розсуду, що надавалися Державі-відповідачу, Суд не визнав, що праву заявниці на повагу до її рішення стати генетичною матір'ю має надаватися більше ваги, ніж праву її колишнього партнера на повагу до його рішення не мати генетично спільної з нею дитини (§§ 83-92).

11. До того ж, у справі *«С.Х. та ін. проти Австрії» (S.H. and Others v. Austria)* [ВП], 2011, Суд розглянув скарги, що стосуються заборони відповідно до національного законодавства на використання донорської сперми і гамети-яйцеклітини для запліднення *in vitro* (гетерологічні методи штучного запліднення). Суд визнав, що побоювання, які ґрунтуються на моральних міркуваннях або соціальній прийнятності, мають серйозно сприйматися у такому чутливому питанні, як штучне запліднення. Однак самі по собі вони не були достатніми підставами для повної заборони конкретних методів штучного запліднення: попри широкі межі розсуду, якими користуються Договірні держави, правова база, розроблена для цієї мети, має бути сформована у погоджений спосіб, що даватиме змогу належно враховувати різні пов'язані з цим законні інтереси (§ 100).

12. Встановивши, що Держава-відповідачка не перевищила надані їй у відповідний час широкі межі розсуду, Суд надав особливого значення тому факту, що законодавство, про яке йде мова, не повністю виключало інші методи штучного запліднення, оскільки воно дозволяло використовувати гомологічні методи запліднення (запліднення *in vitro* з використанням гамет осіб, які перебувають у шлюбі один з одним або живуть разом як чоловік і дружина). До того ж, було прагнення уникнути можливих конфліктів між біологічними і генетичними батьками у ширшому сенсі, намагаючись примирити, з одного боку, бажання зробити допоміжні репродуктивні технології доступними, а з іншого — наявне занепокоєння широких верств суспільства щодо ролі та можливостей сучасної репродуктивної медицини. Той факт, що закон

забороняв донорство сперми та яйцеклітин для запліднення *in vitro*, не забороняючи водночас донорство сперми для запліднення *in vivo*, був ще одним важливим моментом у балансі відповідних інтересів, оскільки він демонстрував обережний та уважний підхід, прийнятий законодавчим органом з прагненням узгодити соціальні реалії з його принциповим підходом у цій сфері (*там само*, §§ 103–107 і 112–116).

2. Сурогатне материнство

13. У справі *«Меннессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, Суд розглянув скарги, що стосуються реєстрації іноземного свідоцтва про народження та визнання законного зв'язку спорідненості між батьками та дитиною, народженої внаслідок укладання угоди про гестаційне сурогатне материнство за кордоном. Усі батьки і діти були заявниками в Суді. Стосовно батьків Суд визнав втручання у їхнє сімейне життя на різних рівнях, але не виявив порушення права на повагу до нього, зазначивши, що не існувало жодних непереборних практичних труднощів, які завадили б заявникам здійснити своє право на повагу до їхнього сімейного життя. Вони змогли оселитися у Франції незабаром після народження дітей, щоб жити там разом в умовах, які значною мірою, були співставні з умовами інших сімей, і ніщо не свідчило про ризик бути розлученими владою через їхнє становище (§§ 87 і 92–94).

14. Розглядаючи скаргу дітей-заявників, пов'язану з «приватним життям», Суд погодився з тим, що держава Франція цілком може прагнути перешкодити своїм громадянам вдаватися до репродуктивних методів за кордоном, заборонених у країні. Проте наслідки відмови визнати зв'язок спорідненості між батьками та дітьми, які були зачаті у такий спосіб, не обмежувалися призначеними батьками, а поширювалися на становище самих дітей. Відзначаючи, що такий зв'язок спорідненості був юридично визнаний в іншій країні, але не в Державі-відповідачці, Суд визнав, що такі протиріччя, особливо коли один із призначених батьків був також одним з біологічних батьків дітей, підриває ідентичність дітей у суспільстві. Тому виникало серйозне питання про сумісність цієї ситуації з найкращими інтересами дітей, якими має керуватися будь-яке рішення, що їх стосується. Враховуючи важливість біологічного походження як компонента ідентичності кожної людини, Суд дійшов висновку, що позбавлення дітей такого юридичного зв'язку не в їхніх найкращих інтересах, коли і біологічна реальність цього зв'язку встановлена, і діти та один з відповідних батьків прагнуть їх повного визнання. Враховуючи наслідки цього серйозного обмеження з точки зору особистості дітей-заявників і їхнього права на повагу до приватного життя, а також значення, яке має надаватися найкращим інтересам дитини, Суд постановив, що їхні права за статтею 8 були порушені (*«Меннессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, §§ 96–101; порівняти і протиставити позицію Суду у справі *«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (Paradiso and Campanelli v. Italy)* [ВП], 2017, §§ 185–216, що стосується відокремленого проживання батьків-заявників і дитини, народженої за кордоном внаслідок «нетрадиційної угоди про сурогатне материнство», коли між батьками та дитиною не було біологічного зв'язку).

15. Отже, Суд встановив, що у випадку, коли дитина народжується внаслідок угоди про гестаційне сурогатне материнство за кордоном, у ситуації, коли він або вона зачата з використанням яйцеклітин стороннього донора, а призначена мати зазначена у свідоцтві про народження, юридично оформленому за кордоном, як «законна мати», право дитини на повагу до її приватного життя вимагає, щоб національне законодавство передбачало можливість визнання законного зв'язку спорідненості між батьками та дітьми з призначеною матір'ю (*Консультативний висновок № P16-2018-001*, 2019, § 46). Щодо найкращих інтересів дитини, Суд підтвердив свої висновки, зроблені у справі *«Меннессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014. Також він зазначив, що відмова визнати законні зв'язки спорідненості між батьками та дітьми з призначеною матір'ю призвела до інших важливих міркувань, що стосуються найкращих інтересів дитини, таких як ризик відмови у доступі до громадянства її призначеної матері; збільшені труднощі для неї залишатися у країні громадянства її призначеної

матері; може бути порушено її право на успадкування майна призначеної матері; її подальші стосунки з нею можуть опинитися під загрозою, якщо призначені батьки розлучаться, або помре призначений батько; і відсутність захисту, якщо її призначена мати відмовиться про неї піклуватися або припинить це робити. Суд також зазначив, що найкращі інтереси дитини передбачали юридичне визначення осіб, відповідальних за її виховання, задоволення її потреб і забезпечення її добробуту, а також можливість для дитини жити і розвиватися у стабільному середовищі (*там само*, §§ 40–42; див. також, «*Вальдіс Фйольнісдоттір та ін. проти Ісландії*» (*Valdís Fjölnisdóttir and Others v. Iceland*), 2021, §§ 71–75, про невизнання батьківського зв'язку з небіологічною дитиною, яка народилася за кордоном *via* сурогатне материнство, зберігаючи сімейні зв'язки через прийомні сім'ї; «*С.-Х. проти Польщі*» (*S.-H. v. Poland*) (ріш.), 2021, §§ 68–76, про неможливість отримати польське громадянство за походженням дітьми, народженими за допомогою сурогатного материнства у США для одностатевої пари, яка проживає в Ізраїлі, де законний зв'язок спорідненості між батьками та дитиною визнаний).

16. Вибір засобів, за допомогою яких можна домогтися визнання законного зв'язку спорідненості між дитиною і призначеною матір'ю, перебуває у межах розсуду Держави. Проте щойно зв'язок споріднення між дитиною та призначеною матір'ю стануть практичною реальністю, процедура, передбачена для визнання зв'язку спорідненості у національному законодавстві, повинна мати можливість для швидкої та ефективної реалізації відповідно до найкращих інтересів дитини (*Консультативний висновок № P16-2018-001*, 2019, §§ 53–55). Суд підкреслив, що в інтересах дитини у такій ситуації невизначеність щодо правового зв'язку спорідненості з його або її призначеною матір'ю має бути якомога коротшою, зазначивши, що до тих пір, поки ці зв'язки спорідненості не будуть визнані, дитина перебуває у вразливому становищі (*там само*, § 49).

3. Аборт

17. Суд підходив до питання про аборти у кожному конкретному випадку, не роблячи загальних заяв щодо того, чи/за яких обставин повинні або не повинні Держави дозволяти легальні аборти на своїй території.

18. Суд постановив, що своєчасна процедура повинна гарантувати вагітній жінці щонайменше можливість бути почутою особисто і гарантувати врахування її думки, щоб обмежити або попередити шкоду здоров'ю жінки, яка може бути заподіяна пізнім абортom. Відсутність таких превентивних процедур може бути рівносильною невиконанню Державою своїх позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції («*Тусяк проти Польщі*» (*Tysiac v. Poland*), 2007, §§ 117–118). У справі «*Тусяк проти Польщі*» розглядалася відмова у проведенні абортu з терапевтичною метою попри ризик серйозного погіршення зору матері, і Суд встановив, що через відсутність процесуальних гарантій не було доведено, що національне законодавство, яке застосовується у справі заявниці, має той чи інший ефективний механізм, здатний визначити, чи були дотримані умови для законного проведення абортu. Заявниця відчувала сильний стрес та страждання, розмірковуючи про можливі негативні наслідки її вагітності та майбутніх пологів для її здоров'я (§§ 119–130).

19. У справі «*А, В і С проти Ірландії*» [ВП], 2010, Суд розглядав скарги про необхідність виїзду за кордон для проведення абортu з міркувань здоров'я та/чи добробуту внаслідок законодавчої заборони (кримінальним законодавством) абортів в Ірландії. Не варто недооцінювати серйозний вплив обмеження, яке оскаржувалося, особливо на першу заявницю, враховуючи її тяжкі обставини (безробітна одинока мати з чотирма маленькими дітьми, яких передала на виховання у прийомну сім'ю, побоюючись, що народження ще однієї дитини поставить під загрозу її шанси на відновлення опіки після постійних зусиль з її боку подолати проблему, пов'язану з алкоголем). Суд дійшов висновку, що шляхом не надання дозволу на аборт з міркувань здоров'я та/або добробуту, Ірландія не вийшла за надані їй широкі межі розсуду, захищаючи глибокі моральні цінності свого народу. Зокрема, Суд взяв до уваги той факт, що

відповідне законодавство дозволяє жінкам отримувати інформацію про послуги за кордоном, виїжджати для проведення аборту й отримувати необхідну медичну допомогу після аборту в Ірландії. Тож положення статті 8 Конвенції порушені не були (§§ 239–241).

20. У справі *«П. і С. проти Польщі» (P. and S. v. Poland)*, 2012, 14-річна жертва зґвалтування хотіла перервати вагітність, але місцеві державні лікарні відмовилися робити аборт. Після цього заявниця зазнала серйозного тиску з боку різних груп, у тому числі медичних працівників, журналістів, священника й активістів проти абортів. Зрештою її таємно відвезли для проведення аборту до іншої лікарні приблизно за 500 кілометрів від її дому.

21. Суд встановив, що події, пов'язані з визначенням права заявниці на легальний аборт, були спотворені зволіканнями та плутаниною. Заявниці та її матері, другій заявниці, було надано оманливу та суперечливу інформацію, і вони не отримали належної та об'єктивної медичної консультації, яка у належний спосіб враховувала б їхні погляди і побажання. Не було встановлено процедури, за допомогою якої їхні погляди могли бути вислухані та належним чином враховані з мінімальною часткою процедурної справедливості (§ 108). Щодо матері Суд визнав, що різниця у становищі вагітної неповнолітньої та її батьків не усуває необхідності у процедурі визначення права на законний аборт, за якою обидві сторони могли б бути вислухані, а їхні точки зору були б повністю і об'єктивно враховані, а також у механізмі консультування і примирення суперечливих поглядів у найкращих інтересах неповнолітньої. У зв'язку з цим Суд зазначив, що інтереси і життєві перспективи матері вагітної неповнолітньої дівчинки також були враховані у рішення про те, чи зберігати вагітність, оскільки емоційні сімейні зв'язки робили природним для матері відчувати глибоку заклопотаність проблемами, що виникають у зв'язку з репродуктивними складнощами і вибором, який повинна була зробити її донька (§ 109). Усі зазначені вище труднощі практичної реалізації права на законний аборт привели Суд до висновку, що влада не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо забезпечення прав заявників відповідно до положень статті 8 (§ 112).

22. До того ж, ґрунтуючись на таких висновках, Суд також встановив порушення статті 3 Конвенції, зазначивши, що попри велику вразливість заявниці, підтвердження прокурора, що її вагітність настала внаслідок незаконного статевого акту, і медичні докази того, що до неї була застосована фізична сила, заявниця зазнала значного тиску з боку різних медичних працівників, які відмовлялися провести аборт. Не були у належний спосіб враховані її юний вік або її погляди і почуття (*«П. і С. проти Польщі» (P. and S. v. Poland)*, 2012, §§ 161-169). Також Суд встановив, що розміщення заявниці у притулку для неповнолітніх несумісне з пунктом 1 статті 5 Конвенції, зазначаючи, що його головною метою було перешкодити неповнолітній у стані значної вразливості вдатися до аборту (*там само*, §§ 148–149).

4. Пренатальний скринінг/пренатальне дослідження

23. У справі *«P.P. проти Польщі» (R.R. v. Poland)*, 2011, Суд розглянув скарги на відсутність доступу до пренатальних генетичних досліджень, внаслідок чого заявниця не змогла зробити аборт на підставі аномалії розвитку плоду. Суд зазначив, що заявниця перебувала у стані великої вразливості. Внаслідок зволікання медичних працівників із наданням доступу до генетичних досліджень вагітна заявниця була змушена пережити шість тижнів болісної невизначеності щодо стану здоров'я свого плоду та, коли вона врешті-решт отримала результати аналізів, для неї було вже надто пізно приймати обґрунтоване рішення про те, чи продовжувати вагітність, чи вдатися до легального аборт. Суд встановив порушення статті 3 (*«P.P. проти Польщі» (R.R. v. Poland)*, 2011, §§ 159–162).

24. У справі *«Коста і Паван проти Італії» (Costa and Pavan v. Italy)*, 2012, Суд дійшов аналогічного висновку відповідно до статті 8 Конвенції щодо заборони скринінгу ембріонів під час застосування допоміжних репродуктивних технологій, коли було це дозволено, і переривання вагітності за медичними показаннями. Справа стосувалася пари, які були

здоровими носіями муковісцидозу (кісткового фіброзу) і хотіли за допомогою допоміжних репродуктивних технологій і генетичного скринінгу уникнути передачі захворювання своїм дітям. Встановивши порушення положень статті 8, Суд відзначив невідповідність італійського законодавства, яке відмовляло парі в доступі до скринінгу ембріонів, але дозволяло переривання вагітності за медичними показниками, якщо у плоду виявляться симптоми того самого захворювання. Суд дійшов висновку, що втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного та сімейного життя було непропорційним (§§ 60–71).

25. Також Суд встановив порушення статті 8 у її процесуальному аспекті, коли національні суди не змогли повною мірою дослідити скаргу заявниці про те, що їй було відмовлено в достатній і своєчасній медичній допомозі у формі пренатального медичного обстеження, яке показало б ризик наявності у її плоду генетичного захворювання та дозволило б обирати, чи продовжувати вагітність («*А.К. проти Латвії*» (*A.K. v. Latvia*), 2014, §§ 93–94).

5. Стерилізація

26. Суд постановив, що стерилізація є серйозним втручанням у стан репродуктивного здоров'я людини. Оскільки це стосується однієї з найважливіших тілесних функцій людини, це торкається різноманітних аспектів особистої цілісності особи, включно з її фізичним і психічним добробутом, а також емоційного, духовного і сімейного життя («*В.К. проти Словаччини*» (*V.C. v. Slovakia*), 2011, § 106). Отже, у справах, що стосуються стерилізації, Суд врахував її наслідки для приватного і соціального життя заявниці у межах оцінки порогу тяжкості, передбаченого статтею 3.

27. У справі «*В.К. проти Словаччини*» (*V.C. v. Slovakia*), 2011, Суд розглянув скаргу ромської жінки, яка була стерилізована під час пологів, на що її попросили дати письмову згоду через дві з половиною години після того, як вона була доставлена до лікарні, коли у неї вже почалися пологи, і вона була у положенні лежачи. Суд встановив, що такий підхід був патерналістським у тому сенсі, що він не пропонував пацієнтці іншого вибору, як погодитися з лікарями, ігноруючи її автономію морального вибору, і що процедура стерилізації сильно вплинула на репродуктивну здатність заявниці, яка на той час була дуже молодою (§§ 111–116). Зокрема, Суд зазначив, що через своє безпліддя заявниця відчувала труднощі у стосунках зі своїм партнером, що згодом призвело до їх розлучення. До того ж, через свою нездатність мати дітей вона зазнала ізоляції у своїй громаді ромів і серйозних медичних та психологічних наслідків, які включали симптоми уявної вагітності, що потребували лікування у психіатра. Відповідно, було порушення статті 3 (§§ 118–120; див. також, «*Н.Б. проти Словаччини*» (*N.B. v. Slovakia*), 2012, §§ 74–81, «*І.Г. та ін. проти Словаччини*» (*I.G. and Others v. Slovakia*), 2012, §§ 120–124).

28. Також Суд встановив, що через відсутність правових гарантій, що приділяють особливу увагу репродуктивному здоров'ю заявниці як ромської жінки, Держава-відповідачка не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 8 забезпечити достатній засіб захисту, що давав би їй змогу ефективно користуватися своїм правом на повагу до приватного і сімейного життя. Суд зазначив, що проблема стерилізації та її неналежного застосування особливо вплинула на вразливих осіб, таких як ромські жінки, через поширене негативне ставлення до відносно високого рівня народжуваності у громаді ромів порівняно з іншою частиною населення, що часто виражається як занепокоєння щодо збільшення частки населення, яке живе на соціальній пільзі. До того ж, через зазначення у медичній картці заявниці її етнічного походження, Суд відзначив певне упереджене ставлення медичного персоналу до того, як лікувати ромську жінку, що не передбачало приділення особливої уваги отриманню повної та усвідомленої згоди такої пацієнтки до того, як було прийнято рішення про стерилізацію, або тому, щоб пацієнтка брала участь у процесі прийняття рішення тією мірою, яка давала б їй змогу ефективно захищати свої інтереси (§§ 145–155; див. «*Н.Б. проти Словаччини*» (*N.B. v. Slovakia*), 2012, §§ 92–99, «*І.Г. та ін. проти Словаччини*» (*I.G. and Others v. Slovakia*), 2012, §§ 141–146).

С. Вакцинація

29. Суд встановив у своїй практиці, що обов'язкова вакцинація, як вимушене медичне втручання, становить посягання на право на повагу до приватного життя за змістом статті 8 Конвенції (*«Соломахін проти України» (Solomakhin v. Ukraine)*, 2012, § 33, з додатковими посиланнями).

30. У справі *«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. Czech Republic)* [ВП], 2021, Суд розглянув скарги, що стосуються встановленого законом обов'язку вакцинувати дітей проти хвороб, добре відомих медичній науці, недотримання якого призводило до відмови у зарахуванні до дошкільних установ, встановивши, що положення статті 8 не були порушені. Приймаючи рішення щодо того, чи були оскаржувані заходи «необхідними у демократичному суспільстві», Суд наголосив серед інших міркувань на зобов'язанні держави ставити найкращі інтереси дитини, а також дітей як групи, у центр всіх рішень, що стосуються їхнього здоров'я і розвитку (§§ 287–288). Суд посилався на загальний консенсус щодо життєво важливої необхідності вакцинації для захисту населення проти хвороб, які можуть сильно вплинути на індивідуальне здоров'я окремих осіб та які, у разі серйозних спалахів, можуть призводити до дестабілізації в суспільстві (§ 300).

31. До того ж, визнаючи, що відрахування заявників з дошкільного закладу означало втрату важливої можливості для маленьких дітей розвиватися як особистість і починати здобувати важливі соціальні та навчальні навички у сприятливому педагогічному середовищі, Суд встановив, що це були прямі наслідки зробленого відповідно їхніми батьками вибору відмовитися від виконання юридичного обов'язку, метою якого є захист здоров'я, особливо у цій віковій групі. У цьому контексті Суд зазначив, що заявники не були позбавлені всіх можливостей особистого, соціального та інтелектуального розвитку, навіть ціною додаткових і, можливо, значних зусиль і витрат з боку їхніх батьків (*«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. Czech Republic)* [ВП], 2021, §§ 306–307).

Д. Інформація про стан здоров'я³

32. Захист персональних даних, не лише медичних, має фундаментальне значення для здійснення людиною свого права на повагу до її приватного і сімейного життя, яке гарантоване статтею 8 Конвенції. Дотримання конфіденційності медичних даних є життєво важливим принципом у правових системах усіх Договірних Сторін Конвенції. Отже, національне законодавство повинне передбачати належні гарантії для запобігання будь-якій передачі або розголошенню персональних медичних даних, які можуть бути несумісними з гарантіями, викладеними у статті 8 Конвенції (*«З. проти Фінляндії» (Z v. Finland)*, 1997, § 95; *«Л.Л. проти Франції» (L.L. v. France)*, 2006, § 44). Вкрай важливо не лише поважати право пацієнта на недоторканність приватного життя, а й зберігати його або її довіру до медичної професії і до служб охорони здоров'я загалом. Без такого захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть бути обмежені в розкритті інформації особистого та інтимного характеру, яка може виявитися необхідною для отримання належного лікування, і навіть звертатися за такою допомогою, тим самим наражаючи на небезпеку своє власне здоров'я і, в разі трансмісивних хвороб, здоров'я суспільства (*«З. проти Фінляндії» (Z v. Finland)*, 1997, § 95).

33. Суд визнав зазначені вище міркування особливо обґрунтованими у частині, що стосується захисту конфіденційності інформації про ВІЛ-інфекцію у людини. Розкриття таких даних може істотно впливати на особисте та сімейне життя людини, а також на її соціальне становище і працевлаштування, піддавати її ганьбі та створювати для неї ризик осуду. З цієї причини це також може перешкоджати людям звертатися за діагностикою чи лікуванням, таким чином підірвати

³ Див. також *Посібник з судової практики про захист персональних даних за Європейською конвенцією з прав людини*.

будь-які профілактичні зусилля суспільства щодо стримування пандемії («*З. проти Фінляндії*» (*Z v. Finland*), 1997, § 96).

34. У справі «*Бірюк проти Литви*» (*Biriuk v. Lithuania*), 2008, розглядалася стаття, опублікована на першій сторінці найбільшої щоденної газети Литви про нібито загрозу СНІДу у віддаленій частині Литви. Суд особливо відзначив той факт, що заявниця жила у селі (а не у місті), що посилювало вплив публікації на можливість того, що про її хворобу дізнаються її сусіди і найближчі родичі, як наслідок це призведе до публічного приниження і виключення з суспільного життя села (§ 41). У справі «*К.К. проти Іспанії*» (*C.C. v. Spain*), 2009, щодо публікації повної інформації про заявника у рішенні, винесеному у зв'язку з його ВІЛ-позитивним статусом, Суд встановив, враховуючи можливість національного суду обмежити доступ до рішення або використовувати ініціали заявника, і беручи до уваги необхідність особливого захисту конфіденційності інформації, що стосується ВІЛ-інфекції, розголошення якої може мати руйнівні наслідки для приватного і сімейного життя зацікавлених осіб, а також для їхнього соціального і професійного становища, публікація повного імені заявника у зв'язку зі станом його здоров'я не була виправдана якоюсь нагальною необхідністю (§§ 36–41).

35. Також, у справі «*П. і С. проти Польщі*» (*P. and S. v. Poland*), 2012, Суд встановив порушення статті 8 у зв'язку з розкриттям широкій громадськості особистої та медичної інформації про небажану вагітність неповнолітньої жертви зґвалтування і про відмову зробити аборт. Суд визнав, що таке розкриття не може виправдовуватися інтересом медіа до справи, і саме тому, не переслідувало законної мети (§ 133).

Е. Вислання тяжкохворих осіб

36. У справах, що стосуються вислання іноземців, які були серйозно хворі, Суд підкреслив, що вони загалом не могли претендувати на будь-яке право залишатися на території Договірної Держави, щоб продовжувати користуватися медичною, соціальною або іншими формами допомоги та послуг, що надаються Державою, яка їх повертає («Д. проти Сполученого Королівства» (*D. v. the United Kingdom*), 1997, § 54; «Н. проти Сполученого Королівства» (*N. v. the United Kingdom*) [ВП], 2008, § 42). Проте Суд постановив, що за «дуже виняткових обставин» та беручи до уваги аргументовані гуманітарні міркування, про які йде мова, виконання рішення про вислання тяжкохворої особи може бути порушенням положень статті 3 Конвенції (*там само*).

37. У справі «Д. проти Сполученого Королівства» (*D. v. the United Kingdom*), 1997, що стосується прийнятого владою Сполученого Королівства рішення про вислання на Сент-Кіттс іноземця, хворого на СНІД, Суд визнав, що вислання заявника створило б для нього реальний ризик смерті за найтяжчих обставин і прирівнювалося б до нелюдського поводження. Суд встановив, що справа характеризувалася «дуже винятковими обставинами» у зв'язку з тим, що заявник страждав від невиліковної хвороби і перебував на останній стадії, та не було жодної гарантії, що він зможе отримати будь-який догляд або медичну допомогу на Сент-Кіттсі, або що у нього там є сім'я, яка бажає або здатна піклуватися про нього, або що у нього була будь-яка інша форма моральної або соціальної підтримки (§§ 52–54). Проте Суд підтвердив, що у своїй подальшій судовій практиці дотримуватиметься високого порогу у таких справах («Н. проти Сполученого Королівства» (*N. v. the United Kingdom*) [ВП], 2008, § 43; див. §§ 46–51, де Суд, за аналогічним фактичним сценарієм справи «Д. проти Сполученого Королівства» (*D. v. the United Kingdom*), 1997, не знайшов порушення статті 3, оскільки постановив, що у справі не були розкриті «дуже виняткові обставини», а гуманітарні міркування не були настільки переконливими. Хоча повернення могло б вплинути на якість життя заявниці та тривалість її життя, заявниця на той момент не була в критичному стані, а темпи та ступінь погіршення її здоров'я, у зв'язку з яким вона могла б отримати доступ до медичного лікування, підтримки та догляду, були предметом певної спекуляцій.

38. У справі «Папошвілі проти Бельгії» (*Paposhvili v. Belgium*) [ВП], 2016, щодо запропонованої депортації громадянина Грузії, який страждає на серйозне захворювання, до країни його походження попри сумніви наявності там належного медичного лікування, Суд надав детальні вказівки щодо «дуже виняткових випадків», які можуть порушити питання відповідно до положень статті 3 у схожих випадках. Він роз'яснив, що цей випадок слід розуміти як такий, що стосується ситуацій, пов'язаних із вивезенням важкохворої особи, у яких були встановлені істотні підстави вважати, що такий особі хоч і не загрожує неминуча смерть, але загрожуватиме реальна небезпека через відсутність належного лікування в країні, яка її приймає, або через відсутність доступу до такого лікування, можливість серйозного, швидкого і незворотного погіршення стану її здоров'я, що призведе до сильних страждань або значного скорочення тривалості життя (§ 183). Щодо того, чи були ці умови виконані в цій ситуації, Суд підкреслив, що відповідно до статті 3 національні органи влади зобов'язані встановити відповідні процедури, які даватимуть змогу перевірити побоювання заявників, а також оцінити ризики, з якими вони зіткнуться у разі їх вислання (§§ 184–185).

39. Застосовуючи цей підхід до фактів конкретної справи, Суд дійшов висновку, що за відсутності будь-якої оцінки ризику національними органами, з яким зіштовхується заявник, з огляду на інформацію про стан його здоров'я та наявність належного лікування в Грузії, його вислання порушувало б положення статті 3 («Папошвілі проти Бельгії» (*Paposhvili v. Belgium*) [ВП], 2016, §§ 200–207). До того ж, Суд дійшов висновку, що вислання заявника без оцінки владою ступеня його залежності від своєї сім'ї внаслідок погіршення стану його здоров'я відповідно до положень статті 8 Конвенції так само становило б порушення цього положення (*там само*, §§ 223–226).

40. У справі «*Савран проти Данії*» (*Savran v. Denmark*) [ВП], 2021, щодо вислання заявника з діагнозом параноїдна шизофренія, Суд підтвердив пороговий критерій *Папошвілі*, зазначивши, що він пропонує комплексний стандарт, який у належний спосіб враховує всі міркування, що стосуються цілей статті 3 у цьому контексті, і що він застосовується незалежно від характеру відповідного захворювання (фізичного або психічного) (§§ 133 та 137–139). Суд встановив, що лише після того, як цей критерій буде досягнутий, і в такий спосіб почне застосовуватися стаття 3, можна буде оцінити дотримання державою, яка повертає, своїх зобов'язань за цим положенням, як це викладено у справі *Папошвілі* (§ 135). Ґрунтуючись на фактах конкретної справи, Суд встановив, що вислання заявника до Туреччини не створило для нього ризику досягнення високого порогу, необхідного для застосування статті 3. Шизофренія є серйозним психічним захворюванням, сама по собі не може розглядатися як достатня в цьому відношенні. Хоча погіршення його психотичних симптомів могло призвести до «агресивної поведінки» та «значно більшого ризику скоєння злочинів проти інших осіб», ці наслідки не можна охарактеризувати як «спричинення інтенсивних страждань» для самого заявника. Зокрема, не було доведено жодного ризику заподіяння заявником шкоди самому собі (§§ 141–148).⁴

⁴ Див. також *Посібник з судової практики про імміграцію за Європейською конвенцією з прав людини*, §§ 54–55.

II. Трудові права

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом...»

Стаття 4 Конвенції — Заборона рабства і примусової праці

«1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

(а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 [цієї] Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

(b) на будь-яку службу військового характеру або — у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, — службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

(c) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;

(d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків».

Пункт 1 статті 6 Конвенції — Право на справедливий суд

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. ...»

Стаття 7 Конвенції — Ніякого покарання без закону

«1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями».

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до свого приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни,

для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 9 Конвенції — Свобода думки, совісті та релігії

«1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 10 Конвенції — Свобода вираження поглядів

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

Стаття 14 Конвенції — Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Додаткового протоколу № 1 — Захист права власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

А. Застосовність Конвенції до сфери працевлаштування

41. Суд повторно зазначив, що трудові спори, які стосуються звільнень, у тому числі на державній службі, зазвичай, підпадають під дію цивільних положень статті 6 Конвенції відповідно до критерію *Вілхо Ескелінена* («*Вілхо Ескелінен та ін. проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], 2007, § 62; «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, §§ 51–52).

42. До того ж, хоча зі статті 8 не випливає жодне загальне право на працевлаштування, поняття «приватне життя», як широкий термін, загалом не виключає діяльності професійного або ділового характеру («*Олександр Волков проти України*» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), 2013, §§ 165–167; «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 115). Суд визнав, що обмеження професійного життя фізичної особи можуть підпадати під дію статті 8, якщо вони впливають на те, у який спосіб вона тлумачить свою соціальну ідентичність через розвиток взаємовідносин з іншими людьми («*Фернандес Мартінес проти Іспанії*» (*Fernández Martínez v. Spain*) [ВП], 2014, §§ 109–110).

43. У справі «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, Суд встановив два способи, якими проблема приватного життя зазвичай виникає у сценаріях, пов'язаних з працевлаштуванням: (i) через основні причини оскаржуваного заходу (причинний підхід); або (ii) через наслідки для приватного життя (наслідковий підхід) (§ 115). Якщо мова йде про наслідковий підхід, стаття 8 застосовується лише у тих випадках, коли ці наслідки є дуже серйозними та в дуже значній мірі впливають на приватне життя заявника (*там само*, § 116).

44. Суд прийняв наслідковий підхід у справі «*Денісов проти України*» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, про звільнення судді з посади голови суду, щоб встановити, що оскаржуваний захід не мав серйозних негативних наслідків для аспектів, що становлять «приватне життя» заявника, а саме для: (i) його «найближчого оточення»; (ii) його можливості встановлювати та розвивати відносини з іншими людьми; або (iii) його репутації. У такий спосіб Суд дійшов висновку, що положення статті 8 не мали застосовуватися (§§ 120–134). Застосовуючи той самий підхід, Суд дійшов іншого висновку у справі «*Полях та ін. проти України*» (*Polyakh and Others v. Ukraine*), 2019, стосовно повного звільнення державних посадових осіб із займаних посад (§§ 207–211).

45. У справі «*Йілмаз проти Туреччини*» (*Yilmaz v. Turkey*), 2019, прийнявши причинний підхід, Суд постановив, що стаття 8 може застосовуватися до відмови призначити вчителя на посаду за кордоном, оскільки основні причини відмови у його призначенні ґрунтувалися винятково на інформації про його приватне життя — його дружина носила паранджу, і у подружжя вдома практикувалася гендерна сегрегація (§ 41).

46. До того ж, право на свободу вираження поглядів відповідно до статті 10 також поширюється на робоче місце, але Суд підкреслив, що працівники водночас зобов'язані виявляти лояльність, стриманість і обачність щодо свого роботодавця, зокрема, це стосується державних службовців («*Гуджа проти Молдови*» (*Guja v. Moldova*) [ВП], 2008, § 70; «*Кудешкіна проти Росії*» (*Kudeshkina v. Russia*), 2009, § 93, стосовно суддів).

47. Визначаючи наявність втручання у статтю 10, у справах, пов'язаних зі звільненнями із органів судової влади, Суд розглядав, чи існував причинно-наслідковий зв'язок між звільненням і здійсненням заявником своєї свободи вираження поглядів. Водночас Суд повністю оцінив факти справи і послідовність подій у всій їх повноті («*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], 2016, §§ 143–152). Аналогічний підхід був прийнятий у випадках, пов'язаних із доступом до працевлаштування на державній службі («*Чимпершек проти Словенії*» (*Čimperšek v. Slovenia*), 2020, §§ 56–59).

48. Також Суд розглядав справи, що стосуються примусової праці та підневільного стану, відповідно до положень статті 4 Конвенції («*Сіліадін проти Франції*» (*Siliadin v. France*), 2005, §§ 113–129; *К.Н. і В. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), 2012, §§ 70–79 і 88–94). Поняття «примусова чи обов'язкова праця», що міститься у статті 4, було витлумачено Судом з посиланням на визначення, що міститься в пункті 1 статті 2 Конвенції Міжнародної організації праці про примусову працю № 29 від 1930 року, згідно з якою «примусова чи обов'язкова праця» означає «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання, і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» («*Сіліадін проти Франції*» (*Siliadin v. France*), 2005, §§ 115–116; «*К.Н. і В. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), 2012, § 71; «*С.М. проти Хорватії*» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], 2020, §§ 281–282).

49. Суд підкреслив, що не вся робота, яка вимагається від фізичної особи під загрозою «покарання», прирівнюється до «примусової чи обов'язкової праці», і що інші фактори, які необхідно брати до уваги, включають тип і обсяг виконуваної роботи. Відповідно, Суд розрізнив «примусову працю» та допомогу, яку можна обґрунтовано очікувати від членів сім'ї або людей, які спільно проживають («*К.Н. і В. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), 2012, §§ 74–75). Щодо підневільного стану, Суд встановив, що він відповідає важкій формі примусової чи обов'язкової праці, відмінною рисою якої є відчуття жертви, що її стан постійний, а ситуація навряд чи зміниться (*там само*, §§ 91–92).

50. До того ж, Суд зазначив у своїй практиці, що експлуатація через працю є однією з форм експлуатації, що охоплюється визначенням торгівлі людьми, яка згідно з усталеною практикою Суду підпадає під дію статті 4 Конвенції («*Ранцев проти Кіпру та Росії*» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*), 2010, (§§ 272–282; «*Чоудурі та інші проти Греції*» (*Chowdury and Others v. Greece*), 2017, § 93). Якщо роботодавець зловживає своєю владою або користується вразливістю своїх працівників, щоб експлуатувати їх, вони не пропонують себе добровільно для цієї праці. Попередньої згоди потерпілого недостатньо для того, щоб виключити можливість класифікувати його роботу як «примусову працю», визначення якої є фактичним питанням, яке має розглядатися у світлі всіх відповідних обставин справи (*там само*, § 96). У справі «*Чоудурі та інші ...*», у якій розглядається працевлаштування на сезонну роботу нелегальних трудових мігрантів, Суд встановив, що через уразливість заявників як нелегальних мігрантів, які не мають ресурсів та ризикують бути заарештованими, затриманими і депортованими, а також через погрози їхніх роботодавців, насильство й відмови виплачувати заробітну плату, навіть припускаючи, що вони добровільно запропонували себе на роботу під час прийому на роботу, їх працевлаштування чітко прирівнювалося до примусової праці та торгівлі людьми (§§ 97–101).

В. Доступ до роботи

1. Засудження і схожі заходи

51. Загалом вважається, що Держави мають законний інтерес у виключенні певних правопорушників з професії («*Тлімменос проти Греції*» (*Thlimmenos v. Greece*) [ВП], 2000, § 47). Проте Суд розрізняє певні типи засуджень. У справі «*Тлімменос ...*» Суд визнав, що на відміну від інших засуджень за серйозні кримінальні злочини, засудження за відмову з релігійних або філософських міркувань носити військову форму не може означати нечесність або аморальність, які могли б підривати здатність правопорушника займатися професією дипломованого бухгалтера. Виключення заявника з цієї професії на тій підставі, що він був непридатний для неї, не було виправданим також з огляду на той факт, що він уже відбув строк покарання у в'язниці за свої дії (§ 47). Суд встановив порушення положень статті 14 у поєднанні зі статтею 9 Конвенції.

52. Позбавлення особи права займатися певною професією внаслідок банкрутства може порушувати положення статті 8 Конвенції з огляду на способи такого позбавлення та умов, які могли бути отримані перед звільненням від відповідальності («*Альбанезе проти Італії*» (*Albanese v. Italy*), 2006, §§ 63–66, у якій дискваліфікація заявника була проведена не як результат судового рішення, а як автоматичний наслідок внесення до реєстру банкрутств, виключення з якого було можливе за умови доведення «ефективної і послідовної належної поведінки» впродовж щонайменше п'яти років після припинення процедури визнання банкрутом).

53. У справі «*Гуарре Патт проти Андорри*» (*Gouarré Patte v. Andorra*), 2016, довічна заборона на здійснення діяльності за професією лікаря була визнана порушенням статті 7, коли новим і більш м'яким кримінальним кодексом було встановлено, що тривалість додаткових покарань не може перевищувати тривалість найсуворішого основного покарання (обмеження свободи особи, яке у цьому випадку не було відбуто), і прямо визнано ретроспективне застосування більш сприятливого кримінального законодавства (§ 35). З іншого боку, Суд не встановив порушення статті 8 щодо обмеження доступу до адвокатської професії заявнику, колишньому

слідчому поліції, який раніше був засуджений за зловживання службовим становищем, зазначивши, зокрема, про високі моральні вимоги до роботи в системі правосуддя та цінність гідності, чесності та поваги до справедливого здійснення правосуддя, що застосовуються до професії адвоката (*«Янкаускас проти Литви» (Jankauskas v. Lithuania) (№ 2)*, 2017, §§ 77–83).

2. Попереднє місце роботи

54. В принципі, регулювання умов працевлаштування на державній службі становить законний інтерес Держав. Демократична Держава має право вимагати від державних службовців проявляти вірність конституційним принципам, на яких заснована Держава (*«Найдін проти Румунії» (Naidin v. Romania)*, 2014, § 49). Обмеження на обіймання державної посади можуть розглядатися як такі, що переслідують законну мету захисту національної безпеки, громадського порядку, прав і свобод інших осіб (*там само.*, § 51). Відповідно, заходи, що обмежують перспективи кар'єрного зростання винятково на державній службі, були визнані співмірними через високий ступінь відповідальності таких посад і потенційних перспектив працевлаштування в приватному секторі (*«Найдін проти Румунії» (Naidin v. Romania)*, 2014, §§ 54–55, що стосуються відсторонення колишнього співробітника державної поліції від роботи на державній службі).

55. Натомість Суд постановив, що такі вимоги не однаково застосовуються до зайнятості в приватному секторі. У справі *«Сідабрас і Джайтас проти Литви» (Sidabras and Džiautas v. Lithuania)*, 2004, Суд постановив, що введення обмежень на працевлаштування колишніх співробітників КДБ (*Комітет державної безпеки*) у різних галузях приватного сектора з причин відсутності вірності державі не може бути виправдано статтею 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 8, незалежно від важливості приватної компанії для економічних, політичних інтересів або інтересів безпеки Держави (§§ 57–58; див. також *«Райніс і Гаспаравічюс проти Литви» (Rainys and Gasparavičius v. Lithuania)*, 2005, § 36; *«Жичкус проти Литви» (Žičkus v. Lithuania)*, 2009, §§ 31–32).

3. Національна безпека

56. Загалом вважається, що Держави мають широку свободу розсуду під час опрацювання особистої інформації, коли оцінюють відповідність кандидатів для роботи на посадах, що мають важливе значення для національної безпеки (*«Леандер проти Швеції» (Leander v. Sweden)*, 1987, § 59). Система контролю персоналу в інтересах національної безпеки відповідає статті 8, якщо вона передбачає необхідні засоби захисту від зловживань (*там само.*, § 67).

57. Аналогічний висновок був зроблений у справі *«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017 щодо відсутності доступу до секретної інформації під час судового розгляду, на підставі якої у заявника було скасовано дозвіл обіймати посаду заступника першого віцеміністра оборони. Стосовно наявності права, а отже, застосовності пункту 1 статті 6 Суд зазначив, що здатність заявника виконувати свої обов'язки й отримати нову посаду на державній службі була обумовлена тим, що він мав право доступу до секретної інформації. У такий спосіб, зв'язок між рішенням позбавити заявника доступу до секретної інформації і втратою ним можливості виконання своїх обов'язків та роботи була більш незначною або віддаленою, що давало йому право оскаржувати законність цього скасування у судах (§§ 118–119).

58. Щодо прав заявника відповідно до принципів змагального розгляду і рівності сторін відповідно до пункту 1 статті 6 Суд зазначив, що національні суди у належний спосіб використовували наявні у них повноваження щодо перевірки в ході такого розгляду, як стосовно необхідності збереження конфіденційності секретних документів, так і стосовно обґрунтування рішення про анулювання доступу заявника до секретної інформації (*«Регнер проти Чеської Республіки» (Regner v. the Czech Republic)* [ВП], 2017, § 154). Вони постановили, що розголошення секретної інформації могло призвести до розкриття методів роботи служб розвідки, розкриття

їх джерел інформації або призвести до спроб вплинути на можливих свідків. До того ж, інформація містила конкретні, вичерпні та детальні відомості, на підставі яких національні суди були переконані у їх значущості для визначення того, чи становив заявник загрозу національній безпеці (*там само*, §§ 155–156). Отже, беручи до уваги судовий розгляд загалом, характер спору і свободу розсуду, якими користувалися національні органи влади, Суд визнав, що обмеження, накладені на права заявника, були компенсовані таким чином, що справедливий баланс між сторонами не порушувався до такої міри, щоб порушити суть права заявника на справедливий судовий розгляд (§ 161).

4. Політичні погляди/Релігійні переконання

59. Врахування політичних поглядів і діяльності людини під час визначення її відповідності необхідній кваліфікації для доступу до державної служби не суперечить правам цієї особи за статтею 10 (*«Козік проти Німеччини» (Kosiek v. Germany)*, 1986, § 39). Проте має бути обґрунтовано, якою мірою певні погляди несумісні з посадою (*«Ломбарді Валлаурі проти Італії» (Lombardi Vallauri v. Italy)*, 2009, §§ 47–49).

60. У справі *«Ломбарді Валлаурі проти Італії» (Lombardi Vallauri v. Italy)*, 2009, Суд постановив, що відмова в посаді викладача через ймовірні неортодоксальні погляди заявника без пояснення фактичного змісту цих поглядів та того, як вони вплинули на цю посаду, у поєднанні з відсутністю ефективного й належного судового аналізу права заявника на свободу вираження поглядів відповідно до статті 10, суперечила цьому положенню (§§ 54–56). Суд надавав особливого значення останньому процесуальному аспекту статті 10 у схожих справах. У справі *«Чимпершек проти Словенії» (Cimperšek v. Slovenia)*, 2020, щодо відмови у присвоєнні звання судового експерта заявнику через його критику державних органів у своєму блозі та його листи зі скаргами щодо відкладення церемонії складання присяги, Суд встановив порушення статті 10, зокрема, через відсутність оцінки того, чи був досягнутий справедливий баланс між правом заявника на свободу вираження поглядів відповідно до статті 10 та суспільними інтересами, які нібито переслідувалися оскаржуваним рішенням (§§ 67–70).

61. Щодо прав за статтею 8, Суд також встановив порушення Конвенції у справі *«Йілмаз проти Туреччини» (Yilmaz v. Turkey)*, 2019, де вчителю було відмовлено у посаді за кордоном на підставі того факту, що його дружина носила паранджу поза роботою, і що вдома у пари практикувалася гендерна сегрегація. Хоча Суд визнав, що розслідування безпеки може бути необхідним для виявлення виконання конкретних вимог під час призначення на державну службу, він не зміг зрозуміти, як той факт, що дружина заявника носила паранджу, і те, як він поведився вдома, могли суперечити імперативам суспільних інтересів або потребам викладання й освітніх послуг (§ 47). Але у справі *«Фернандес Мартінес проти Іспанії» (Fernández Martínez v. Spain)* [ВП], 2014, Суд не встановив порушення статті 8 у зв'язку з відмовою продовжити контракт викладачу католицької релігії та моралі після того, як він публічно розкрив свій статус «одруженого священика». Зокрема, Суд взяв до уваги підвищений обов'язок вияву лояльності заявника до церкви, який він свідомо й добровільно взяв у зв'язку з роботою, а також розголос ситуації, з якою він погодився. Розбіжність між ідеями, які потрібно було викладати, та особистими переконаннями вчителя розірвала зв'язок довіри між ним і церквою (§§ 123–153).

62. Щодо прав, передбачених статтею 9 Конвенції, Суд надав особливого значення принципу секуляризму й нейтралітету на державній службі, надавши державам-учасницям широкую свободу розсуду. У контексті надання послуг у державних лікарнях Держава має право вимагати від працівників утримуватися від прояву своїх релігійних переконань під час виконання своїх обов'язків, щоб гарантувати однакове лікування для зацікавлених осіб і виключити будь-які сумніви пацієнтів щодо неупередженості тих, хто їх лікує (*«Ебрахіміан проти Франції» (Ebrahimian v. France)*, 2015, §§ 64–65). У справі *Ебрахіміан проти Франції*, стосовно відмови у продовженні контракту соціальної працівниці у державній лікарні через те, що вона носила хіджаб, Суд встановив, що Держава-відповідачка не вийшла за межі розсуду, коли встановила,

що неможливо погодити релігійні переконання заявниці і зобов'язання не виявляти їх, а згодом при прийнятті рішення надала пріоритет вимозі нейтралітету й неупередженості Держави. Таким чином втручання в права заявниці, передбачені статтею 9, було визнано пропорційним переслідуваній меті (*там само*, §§ 65–72). Проте в іншому випадку, щодо відсторонення працівника авіакомпанії за носіння хреста на роботі, що порушує вимоги кодексу уніформи компанії, Суд встановив, що національні суди, врівноважуючи конкуруючі права, які розглядаються, не змогли достатньою мірою захистити права заявника за статтею 9, надавши занадто великої ваги бажанню роботодавця створити певний корпоративний імідж. Суд зазначив, зокрема, принципи плюралізму та різноманітності у контексті свободи віросповідання, а також стриманий характер і мінімальний вплив релігійного символу, який розглядався (*«Евейда та ін. проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)*, 2013, §§ 93–95).

63. До того ж, розкриття релігійних переконань особи або їх відсутності за обставин, коли ця особа зобов'язана вживати таких дій під час складання присяги, було визнано порушенням статті 9 Конвенції (*«Александридідіс проти Греції» (Alexandridis v. Greece)* 2008, § 38).

С. Звільнення

64. Суд розглядав справи, що стосуються звільнень працівників, з точки зору негативних зобов'язань Держави (звільнення працівників у державному секторі) та позитивних зобов'язань держави за Конвенцією (звільнення працівників у приватному секторі).

1. Релігійні переконання

65. Створивши систему судів з трудових спорів, а також конституційну юрисдикцію, яка має повноваження контролювати рішення останніх, Держава загалом виконала свої позитивні зобов'язання перед громадянами у галузі трудового права, у сфері, в якій спори можуть стосуватися прав зацікавлених осіб відповідно до положень статті 9 Конвенція (*«Зібенхаар проти Німеччини» (Siebenhaar v. Germany)*, 2011, § 42). У справі *Зібенхаар проти Туреччини*, де розглядається звільнення заявниці з роботи у дитячому садку протестантської парафії через її діяльність у іншій релігійній громаді, Суд встановив, що трудові суди забезпечили необхідний баланс відповідних інтересів. Їхні висновки про те, що звільнення було необхідним для збереження авторитету церкви, і що заявниця повинна була знати про несумісність її діяльності зі своїм робочим місцем, були обґрунтованими (§§ 43–47).

66. У справі *«Евейда та ін. проти Сполученого Королівства» (Eweida and Others v. the United Kingdom)*, 2013, співробітниця-християнка, яка працювала у місцевому державному органі, була звільнена за відмову реєструвати одностатеві цивільні партнерства через її релігійні переконання про шлюб. Посилаючись на широкі межі розсуду Держав у встановленні балансу між конкуруючими правами за Конвенцією, Суд постановив, що політика місцевої влади, спрямована на забезпечення прав інших осіб, які також захищаються Конвенцією, і вжиті заходи були співмірними і не порушували положення статті 14, спільно зі статтею 9 (§ 106).

67. Суд розглядав аналогічні питання також у контексті статті 8 Конвенції:

- *«Обст проти Німеччини» (Obst v. Germany)*, 2010, §§ 43–53, де звільнення за подружню зраду заявника, який обіймав високу посаду у мормонській церкві, було визнано розумним з огляду на обов'язки лояльності заявника щодо збереження авторитету церкви; див. також, *«Шютт проти Німеччини» (Schüth v. Germany)*, 2010, §§ 71–75, про інший результат у зв'язку з положеннями статті 8, що стосується органіста та хормейстера у католицькій парафії).
- *«Траваш проти Хорватії» (Travaš v. Croatia)*, 2016, §§ 87–115, щодо звільнення вчителя релігійної освіти після його розлучення та повторного одруження (відсутність

порушення статті 8 через застосування тих самих принципів, що й у справі *«Фернандес Мартінес проти Іспанії» (Fernández Martínez v. Spain)* [ВП], 2014, §§ 123–153, див. вище у розділі *Доступ до роботи*).

2. Належність до політичної партії

68. Суд встановив, що за відсутності судових гарантій правова система, яка допускає звільнення з роботи винятково через членство працівника у політичній партії, має потенціал для зловживань (*«Редфірн проти Сполученого Королівства» (Redfearn v. the United Kingdom)*, 2012, § 55). Національним судам має надаватися право приймати рішення про те, чи повинні за обставин конкретної справи, інтереси роботодавця переважати над правами, передбаченими статтею 11, на які претендує працівник (*там само*, § 56).

69. У справі *«Редфірн проти Сполученого Королівства» (Redfearn v. the United Kingdom)*, 2012, заявник, звільнений з посади водія автобуса через його належність до політичної партії, не зміг оскаржити своє звільнення через правове положення, яке забороняє подавати позови про несправедливе звільнення особам, які працюють менше одного року. Визначаючи соціальні та економічні причини встановлення такого періоду, Суд зазначив, що є кілька винятків з правила щодо звільнення за такими ознаками, як раса, стать і релігія, але жодного додаткового захисту не було надано працівникам, які були звільнені через їхні політичні переконання чи належність до політичної партії (§§ 53–54). Суд постановив, що Держава-відповідачка не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 11 вжити розумних і належних заходів для захисту працівників, у тому числі тих, хто працює менше одного року, від звільнення через політичні переконання чи належність до політичної партії, як і через створення додаткового винятку з річного кваліфікаційного періоду, так і у формі самостійного позову про незаконну дискримінацію за ознакою політичних переконань або належності до політичної партії (§ 57; див. також, з аналогічного приводу, *«Фогт проти Німеччини» (Vogt v. Germany)* [ВП], 1995, §§ 57–61, щодо звільнення шкільної вчительки за її активне членство у КПН (Комуністичній партії Німеччини)).

3. Сексуальна орієнтація

70. Суд визнав звільнення з армії за ознакою сексуальної орієнтації несумісними з Конвенцією у декількох справах, особливо підкресливши відсутність переконливих і вагомих причин для такого втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного життя (*«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (Smith and Grady v. the United Kingdom)*, 1999, §§ 94–105; *«Ласміг-Прін і Беккетт проти Сполученого Королівства» (Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom)*, 1999, §§ 87–98; *«Перкінс і Р. проти Сполученого Королівства» (Perkins and R. v. the United Kingdom)*, 2002, § 38).

4. Охорона здоров'я

71. У справі *«І.В. проти Греції» (I.V. v. Greece)*, 2013, ВІЛ-позитивний працівник був звільнений внаслідок тиску, який чинили колеги через його хворобу та їхні побоювання щодо власного здоров'я. Суд постановив, що заявник зазнав дискримінації за ознакою його стану здоров'я, зазначивши, що національний суд не зміг у належний спосіб зважити конкуруючі інтереси заявника та роботодавця, зокрема, через відсутність науково доведеної причини, як хвороба заявника може вплинути на інших співробітників або безперебійну роботу компанії (§§ 86–88).

5. Добросовісне інформаторство⁵

72. Суд визнав, що державному службовцю під час виконання своєї роботи може стати відома секретна інформація, розголошення або публікація якої відповідає значному суспільному інтересу. За таких обставин повідомлення державним службовцем або працівником державного сектора про незаконну поведінку або правопорушення на робочому місці може користуватися захистом (*«Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova)* [ВП], 2008, § 72). У справі *«Гуджа ...»* державний службовець-заявник був звільнений за витік у пресу доказів втручання уряду у здійснення кримінального правосуддя. Суд, зваживши різні інтереси, в тому числі добросовісності, суспільного інтересу до розкриття інформації та суворість санкцій, дійшов висновку, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, зокрема право на розповсюдження інформації, не було «необхідним у демократичному суспільстві», а отже, порушувало положення статті 10 (§§ 80–97).

Суд розглядав схожі питання у інших фактичних ситуаціях:

- *«Кудешкіна проти Росії» (Kudeshkina v. Russia)*, 2009, §§ 85–102, про звільнення судді за критичні висловлювання на адресу російської судової системи;
- *«Матуз проти Угорщини» (Matúz v. Hungary)*, 2014, §§ 36–51, про звільнення журналіста після публікації книги з критикою його роботодавця, державної телекомпанії;
- *«Гавлік проти Ліхтенштейну» (Gawlik v. Liechtenstein)*, 2021, §§ 73–87, про звільнення лікаря з державної лікарні за подання кримінального позову про звинувачення колеги в активній евтаназії, без перевірки достовірності оприлюдненої інформації.

73. Визнаючи, що обов'язок лояльності може бути більш вираженим у випадку державних службовців і працівників у державному секторі, Суд постановив, що ті самі принципи й критерії, встановлені у справі *«Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova)* [ВП], 2008, також застосовуються до працівника приватного сектора (*«Гайніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany)*, 2011, § 64). У справі *«Гайніш ...»* про звільнення медсестри за подання кримінальної скарги про недоліки у догляді, наданому приватним роботодавцем, Суд зіставив право працівниці повідомляти про незаконну поведінку або правопорушення з боку свого роботодавця з правом роботодавця на захист своєї репутації та комерційних інтересів і встановив, що звільнення заявниці було непропорційним і, отже, порушувало положення статті 10 (§§ 71–95; див. також, з аналогічного приводу, *«Гербай проти Угорщини» (Herbai v. Hungary)*, 2019, §§ 39–52, про звільнення банківського службовця після публікації статей на вебсайті).

6. Образливі публікації на робочому місці

74. У справі *«Паломо Санчес та ін. проти Іспанії» (Palomo Sánchez and Others v. Spain)*, 2011, розглядалося звільнення заявників, які були співробітниками компанії (а також членами профспілки) за публікацію образливих карикатур і статей, спрямованих проти інших співробітників тієї ж компанії. Визнаючи, що факти справи також були тісно пов'язані зі свободою об'єднань, особливо у частині захисту особистих думок як однієї з цілей свободи зібрань та об'єднань, Суд визнав доречнішим розглядати справу відповідно до положень статті 10, прочитаної у світлі статті 11, зазначивши, що скарги заявників передусім стосувалися їхнього звільнення за публікації, про які йде мова, і що їхнє членство у профспілці не відіграло вирішальної ролі у цій справі (§ 52).

⁵ Див. також розділ «Захист інформаторів» у розділі «Особливий захист інформаторів про ймовірні порушення з боку державних посадових осіб» *Посібник з судової практики за статтею 10 Європейської конвенції з прав людини*.

75. Суд постановив, що не було порушення статті 10 (тлумачиться з огляду на статтю 11), виявивши, що національні суди провели поглиблене вивчення обставин справи і детальний баланс між відповідними конкуруючими інтересами, зокрема наголосивши на захисті репутації інших осіб і вимозі взаємної довіри у трудових відносинах (§§ 74–79). У цьому відношенні Суд визнав, що посягання на повагу осіб через використання грубо образливих виразів у професійному середовищі, зважаючи на їх руйнівний вплив, є особливо серйозною формою неправомірної поведінки, здатної виправдати суворі санкції (§ 76).

7. Профспілкова діяльність

76. У справі *«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022, Суд розглянув скаргу представниці профспілки на низку несприятливих умов, яких вона зазнає на робочому місці, що завершилося звільненням, у відповідь на її підписання (разом з іншими членами правління профспілки) листа зі скаргою від цієї профспілки до роботодавця заявниці. Суд встановив, що національні суди у своїй оцінці не застосували необхідних конвенційних стандартів, ігноруючи профспілковий контекст справи. Зокрема, Суд дійшов висновку, що лист зі скаргою, надісланий профспілкою роботодавцю заявника, був складовою законної діяльності профспілки, гарантованої статтею 11 Конвенції, спрямованої на захист трудових інтересів її членів. Також Суд дійшов висновку, що вплив на заявницю був винятково жорстоким, з незаперечними наслідками для її особистого і професійного життя, які поклали на неї особисту відповідальність за рішення профспілки повідомити про скарги своїх членів. Відповідно Суд встановив порушення статті 11 Конвенції, розглянутої з огляду на статтю 10 (§§ 103–113).

77. Натомість у справі *«Бариш та інші проти Туреччини» (Bariş and Others v. Turkey)* (ріш.), 2021, про звільнення працівників у зв'язку з їхньою участю у страйку, організованому поза профспілкою, Суд постановив, що захист, передбачений статтею 11, поширюється на страйк лише тоді, коли він організований профспілковими органами і фактично розглядається як складова профспілкової діяльності. Тож скарги заявників у зв'язку з їхнім звільненням відповідно до статті 11 були визнані несумісними *через обставини, пов'язані з предметом розгляду (ratione materiae)* з положеннями Конвенції (§§ 45–55).

8. Судді

78. У своїй практиці відповідно до положень статті 6 Суд відзначив, що в міжнародних правових документах та документах Ради Європи, а також практиці міжнародних судів надається зростаюче значення процесуальній справедливості у справах, пов'язаних з усуненням від виконання обов'язків або звільненням суддів (*«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, § 121).

79. У справі *«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, про звільнення судді, Суд встановив кілька порушень статті 6, *inter alia*, через неспроможність забезпечити незалежність і неупередженість органів, що розглядають справу заявника (див. також, *«Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine)* [ВП], 2018, §§ 66–82), відсутність строку давності для накладення дисциплінарного стягнення та недосконалі процедури прийняття рішення про звільнення з урахуванням принципу правової визначеності, а також невиконання вимоги «суд, створений згідно з законом» національним адміністративним судом, що розглядає справу (§§ 103–156). Суд також встановив, що звільнення заявника незаконно порушило його право на повагу до його приватного життя відповідно до статті 8, оскільки цей захід був несумісний з національним законодавством, що також не задовольнило вимоги передбачуваності та забезпечення належного захисту від свавілля (*«Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine)*, 2013, §§ 171–187).

80. З іншого боку, у справі *«Джоджай проти Албанії» (Xhoxhaj v. Albania)*, 2021, про звільнення судді після процесу перевірки в контексті комплексної судової реформи, Суд дійшов висновку

про відсутність порушення у зв'язку з аналогічними скаргами щодо статті 6 (§§ 280–353) та статті 8 (§§ 402–414), відзначивши, *inter alia*, надзвичайність і унікальність (*sui generis*) судової реформи, що проводиться в країні (§§ 297, 299, 404, 412).

9. Доступ до суду/ефективного судового розгляду

81. У справі *«Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary)* [ВП], 2016, Суд встановив, що нездатність заявника домогтися перегляду дострокового припинення його повноважень як Голови Верховного Суду звичайним трибуналом або іншим органом, що здійснює судові повноваження, становило порушення його права на доступ до суду, гарантованого положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції (§§ 121–122). Звільнення заявника було результатом дії законодавства на конституційному рівні, який позбавляв його будь-якої можливості домогтися судового розгляду, і Суд визнав це сумнівним з точки зору відповідності верховенству права (§§ 117 і 121; див. також, *«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], 2022, §§ 345–346, щодо застосування схожих процесуальних гарантій у контексті відсторонення судді від участі у раді суддів, коли він ще залишався діючим суддею). Суд також встановив порушення статті 10 Конвенції у цій справі *inter alia* через відсутність ефективних і належних гарантій проти зловживань щодо заходів, які перешкождали реалізації права заявника на свободу вираження поглядів (§§ 174–176). Дійсно, у інших схожих справах Суд встановлював, що процесуальні гарантії у вигляді дисциплінарних стягнень (таких як звільнення) становлять важливу частину захисту свободи вираження поглядів відповідно до положень статті 10 (*«Кудешкіна проти Росії» (Kudeshkina v. Russia)*, 2009, §§ 96–97, про відсторонення від посади судді після критичних висловлювань щодо судової влади).

82. Те, що національний суд не провів поглиблений, ретельний аналіз аргументів заявника після звільнення і не навів причини для відхилення заперечень останнього, було визнано Судом порушенням права на справедливий судовий розгляд за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції (*«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, § 151). У справі *«Пішкін ...»* йшлося про звільнення співробітника державної установи згідно з надзвичайним законодавчим декретом через його ймовірні зв'язки з терористичною організацією. Хоча національні суди теоретично мали юрисдикцію для оцінки спору між заявником і органами влади, вони не досліджували представлені питання права і фактів. Такі недоліки в судовому розгляді скарг заявника та в обґрунтуванні судових рішень становили порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (§§ 141–150).⁶

83. У зв'язку з цим Суд також встановив, що ефективний судовий розгляд, як основоположний принцип верховенства права, повинен переважати навіть за виняткових обставин, таких як надзвичайний стан. Відповідно, ефективний судовий розгляд повинен здійснюватися національними судами після розірвання трудових договорів, незважаючи на законність надзвичайних законодавчих декретів в умовах надзвичайного стану, особливо якщо ці акти не містили жодного чіткого або прямого формулювання, що виключає можливість судового нагляду (*«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, §§ 152–153).

84. До того ж, відсутність ефективного судового розгляду рішення про звільнення заявника у справі *«Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey)*, 2020, також привела Суд до висновку про порушення статті 8 Конвенції у тому розумінні, що заявник не скористався мінімальним ступенем захисту від свавільного втручання, який передбачений цим положенням. Суд ще раз підкреслив, навіть коли під загрозою національна безпека, заходи, що впливають на основоположні права людини, повинні бути предметом певної форми змагального провадження у незалежному органі, уповноваженому розглядати причини прийняття рішення та відповідні докази (§§ 223–229). Дійсно, ретельний і поглиблений аналіз відповідних інтересів з боку національних судів був важливим аспектом оцінки Судом компонента «необхідності в

⁶ Суд послався на статтю 24 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (Право на захист у випадках звільнення) згідно з відповідними міжнародними матеріалами (§ 53).

демократичному суспільстві» відповідно до статті 8 Конвенції («*Фернандес Мартінес проти Іспанії*» (*Fernández Martínez v. Spain*) [ВП], 2014, §§ 147–151; «*Траваш проти Хорватії*» (*Travaš v. Croatia*), 2016, §§ 108–113).

85. Також, хоча Суд і визнав у своїй практиці важливість державного імунітету за міжнародним правом, надання такого імунітету не є абсолютним і має бути пропорційним і не порушувати сутності права на доступ до суду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. У справі «*Цудак проти Литви*» (*Cudak v. Lithuania*) [ВП], 2010, про відмову національного суду через державний імунітет розглядати скаргу працівниці посольства після її звільнення, Суд встановив порушення пункту 1 статті 6, зокрема зазначивши, що основні обов'язки заявниці, як телефоністки на комутаторі, не були пов'язані зі здійсненням повноважень державної влади або захистом суверенних інтересів держави, тобто з функціями, які повинні були потребувати державного імунітету (§§ 69–75; див. також «*Сабех Ель-Лейл проти Франції*» (*Sabeh El Leil v. France*) [ВП], 2011, §§ 55–68).

D. Гендерна рівність⁷

86. Просування гендерної рівності є головною метою у Державах-учасниках Ради Європи, і для того, щоб відмінність у ставленні можна було вважати сумісною з положеннями Конвенції, необхідно навести дуже вагомі причини («*Костянтин Маркін проти Росії*» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], 2012, § 127; «*Юрчич проти Хорватії*» (*Jurčić v. Croatia*), 2021, § 65). У випадках відмінності ставлення за ознакою статі, свобода розсуду, надана Державі, є вузькою, і принцип пропорційності не просто вимагає, щоб обраний захід відповідав досягненню поставленої мети, але потрібно також показати, що це було необхідно за цих обставин («*Емель Бойраз проти Туреччини*» (*Emel Boyraz v. Turkey*), 2014, § 51).

87. У справі *Шулер-Цзрагген проти Швейцарії* (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*), 1993, припущення, зроблене національним судом, на підставі досвіду повсякденного життя, заміжні жінки залишають свою роботу після народження першої дитини, було визнано таким, що порушує статтю 14 Конвенції, разом з пункту 1 статті 6 (§§ 64–67). Суд постановив, що національний суд зробив таке припущення без жодного прийняттого та об'єктивного обґрунтування і не намагався перевірити його достовірність шляхом оцінювання аргументів на користь протилежного (§ 67). У справі «*Гарсія Матеос проти Іспанії*» (*García Mateos v. Spain*), 2013, про відмову скоротити робочий час матері, яка опікувалася сином, Суд також встановив порушення статті 14, у поєднанні з пунктом 1 статті 6, зважаючи на те, що національні суди не виконали рішення, яке визнає дискримінацію за ознакою статі стосовно матері, яка працює, або не надали компенсацію для усунення такого порушення (§§ 45–49).

88. Суд визнав, що можуть існувати законні вимоги до певних видів професійної діяльності залежно від їх характеру або контексту, у якому вона здійснюється («*Емель Бойраз проти Туреччини*» (*Emel Boyraz v. Turkey*), 2014, § 54). Однак причини звільнення жінки-офіцера служби безпеки через те, що вона була менш здібною, ніж чоловіки, тільки тому, що робота включала роботу у нічні зміни і у сільській місцевості, а також застосування вогнепальної зброї та фізичної сили за певних умов, не виправдовували відмінність у ставленні між чоловіками і жінками (*там само*).

89. Щодо вагітності, Суд постановив, що лише з жінками може бути інше поводження за таких підстав, і з цієї причини така відмінність у ставленні, якби вона не була обґрунтованою, була б рівнозначною прямої дискримінації за ознакою статі («*Напотнік проти Румунії*» (*Napotnik v. Romania*), 2020, § 77). У справі *Напотнік ...* про припинення дипломатичної служби заявниці за кордоном після того, як вона оголосила про свою другу вагітність, Суд встановив, що таке припинення було необхідно для підтримки працездатності консульського відділу посольства, де

⁷ Див. також *Посібник з судової практики за статтею 14 Європейської конвенції з прав людини*.

вона працювала, і, зрештою, для захисту прав інших осіб (громадян, які потребують консульської допомоги). Тож не було порушення положень статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції (§§ 78–87).⁸

90. Проте у справі *«Юрчич проти Хорватії» (Jurčić v. Croatia)*, 2021, Суд встановив, що відмова у наданні допомоги з працевлаштування вагітній жінці, яка пройшла процедуру *екстракорпорального* запліднення (*in vitro*) незадовго до вступу на нову роботу, становить пряму дискримінацію за ознакою статі і, отже, порушує статтю 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції (§§ 76–85). Зокрема, Суд підкреслив, що вагітність жінки як така не може розглядатися як оманлива поведінка, і що фінансові зобов'язання Держави під час вагітності жінки не можуть бути достатньо вагомими причинами для відмінності у ставленні за ознакою статі, у зв'язку з цим посилаючись на відповідні стандарти Міжнародної організації праці⁹ (§§ 73 і 84). Суд підкреслив, що запровадження заходів щодо охорони материнства має важливе значення для дотримання принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у сфері працевлаштування і в принципі захист, який надається жінці під час вагітності, не може залежати від того, чи була її присутність на роботі під час вагітності необхідною для належного функціонування її роботодавця, або від того факту, що вона тимчасово не могла виконувати роботу, на яку була прийнята (§ 76). До того ж, висновки національних судів про те, що через свою вагітність заявниця була непридатною для працевлаштування, і що жінки загалом не повинні працювати або шукати роботу під час вагітності, були розглянуті Судом як додатковий доказ того, що заявниця зазнала дискримінації за ознакою її статі і постраждала від гендерних стереотипів (*там само*, §§ 76–78 і 83).

Е. Скорочення винагороди/пенсій державних службовців як результат заходів жорсткої економії¹⁰

91. Суд повторно зазначив, що Держави-учасниці Конвенції користуються досить широкою свободою розсуду під час регулювання своєї соціальної політики. Відповідно, оскільки регулювання державних видатків і доходів зазвичай передбачає розгляд політичних, економічних і соціальних питань, Суд вважає, що органи влади Держави загалом мають кращі можливості для вибору найбільш відповідних засобів досягнення цієї мети, і поважатиме їхнє рішення, якщо воно явно не позбавлене розумних підстав. Ця свобода стає ще ширшою, коли питання стосуються оцінки пріоритетів щодо розподілу обмежених державних ресурсів. Крім цього, Суд має переконатися, що був досягнутий «справедливий баланс» між вимогами спільних інтересів суспільства і вимогами захисту основоположних прав людини (*«Куфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece)* (ріш.), 2013, §§ 31–32 та 42; *«Да Сільва Карвалью Ріку проти Португалії» (Da Silva Carvalho Rico v. Portugal)* (ріш.), 2015, §§ 37–38).

92. У справі *«Куфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece)* (ріш.), 2013, про зменшення винагороди, пільг, премій і пенсій державних службовців у зв'язку з економічною і фінансовою кризою, з якою зіткнулася країна, Суд дійшов висновку, що вжиття оскаржуваних заходів було виправдане існуванням виняткової кризи, а також пропорційним, оскільки не створювало для заявника ризику життєвих труднощів, несумісних зі статтею 1 Протоколу № 1 (§§ 37 та 44–46). Схожу позицію зайняв Суд у справах, пов'язаних зі скороченням пільг для пенсіонерів державного сектора як результат заходів жорсткої економії, що були вжиті для скорочення державних витрат і досягнення середньострокового відновлення економіки (*«Да*

⁸ Суд послався на статті 8 (право працюючих жінок на охорону материнства), 20 (право на рівні можливості та рівне ставлення до них у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі) і 27 (право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення) Європейської соціальної хартії (переглянутої) за матеріалами Ради Європи (§ 39).

⁹ Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) про охорону материнства 2000 року (№ 183).

¹⁰ Див. також розділ «Заходи жорсткої економії» у розділі «Окремі питання» *Посібника з судової практики за статтею 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини*.

Консейсау Матеуш і Сантуш Януаріу проти Португалії» (Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal) (ріш.), 2013, §§ 23–29; «*Да Сільва Карвалью Ріку проти Португалії» (Da Silva Carvalho Rico v. Portugal)* (ріш.), 2015, §§ 40–46).

Ф. Трудова експлуатація/торгівля людьми¹¹

93. У справах, що стосуються трудової експлуатації та торгівлі людьми, Суд в основному мав справу з позитивними зобов'язаннями Держав-учасниць за статтею 4. Такі позитивні зобов'язання є потрійними: по-перше, зобов'язання створити законодавчу та адміністративну базу, що забезпечує реальний та ефективний захист прав жертв торгівлі людьми; по-друге, зобов'язання вживати оперативних заходів для захисту реальних або потенційних жертв поведження, яке суперечить статті 4; і, по-третє, процесуальне зобов'язання для ефективного розслідування ймовірних злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми («*С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, § 306; «*Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, §§ 86–89).

94. У справі «*Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, Суд дійшов висновку, що працевлаштування заявників як сезонних сільськогосподарських робітників прирівнювалося до примусової праці і торгівлі людьми, якщо зважати на їхнє сумнівне становище як нелегальних трудових мігрантів і їхні важкі умови праці, а саме тривалий робочий день, постійна загроза з боку озброєних роботодавців, відсутність оплати тощо (§§ 94–101). Суд встановив, що Держава-відповідачка виконала своє позитивне зобов'язання щодо створення законодавчої бази для боротьби з торгівлею людьми, але не вжила достатніх оперативних заходів для запобігання оскаржуваній ситуації з торгівлею людьми, захисту заявників від поведження, якого вони зазнали, проведення ефективного розслідування правопорушень і покарання осіб, винних у торгівлі людьми, порушивши тим самим положення пункту 2 статті 4 Конвенції (*там само*, §§ 103–128).

95. У справі «*Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, неповнолітня іноземка без документів на проживання потрапила проти своєї волі у ситуацію залежності, яка змусила її працювати без відпочинку й оплати, що на думку Суду є рівносильним примусовій праці і підневільному стану за змістом статті 4 Конвенції (§§ 113–129). Суд встановив порушення статті 4 через відсутність ефективного захисту з боку чинного кримінального законодавства, що призвело до того, що порушники, які вчинили діяння по відношенню до заявниці, не були засуджені (*там само*, §§ 145–149; див. також «*К.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, §§ 105–108).

96. У справі «*С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, про експлуатацію у формі проституції Суд роз'яснив, що поняття «примусова або обов'язкова праця» відповідно до статті 4 направлено на захист від випадків серйозної експлуатації, таких як примусова проституція, незалежно від того, чи пов'язані вони з конкретним контекстом торгівлі людьми в конкретних обставинах справи (§ 303). Суд встановив порушення процесуального зобов'язання Держави-відповідачки за статтею 4, зважаючи на істотні недоліки процедурного реагування з боку національних органів влади на аргументовану скаргу і первинні (*prima facie*) докази, що заявниця стала жертвою поведження, яке суперечить статті 4, торгівлі людьми та/або примусової проституції (§§ 333–347).

97. До того ж, судове переслідування жертв або потенційних жертв торгівлі людьми може суперечити обов'язку Держави відповідно до статті 4 вживати оперативних заходів для їх захисту у тих випадках, коли їм відомо або повинні бути відомі обставини, що викликають достовірну підозру, що особа стала жертвою торгівлі людьми. За цих обставин органи влади повинні забезпечити невідкладну оцінку жертви або потенційної жертви особами, які пройшли

¹¹ Див. також *Посібник з судової практики за статтею 4 Європейської конвенції з прав людини*.

підготовку та мають кваліфікацію для роботи з жертвами торгівлі людьми, ця оцінка має базуватися на критеріях, визначених у [Палермському протоколі](#) Організації Об'єднаних Націй та Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, §§ 159–160)¹².

98. У справі *«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, йшлося про судові переслідування в'єтнамських неповнолітніх, які працюють на фабриках з виробництва канабісу. Попри достовірну підозру, що на момент їх виявлення вони були потенційними жертвами трудової експлуатації та торгівлі людьми, звинувачення проти них були висунуті після визнання їх жертвами торгівлі людьми. Суд зробив висновок, що органи державної влади порушили свій позитивний обов'язок відповідно до статті 4 вживати оперативних заходів для захисту заявників, спочатку як потенційних жертв торгівлі людьми, а згодом як осіб, визнаних жертвами торгівлі людьми (§§ 163–183). Крім того, Суд встановив, що відсутність розслідування чи були заявники жертвами торгівлі людьми, до пред'явлення їм звинувачень і засудження за злочини, пов'язані з наркотиками, вплинуло на загальну справедливість кримінального провадження проти них, порушивши положення пункту 1 статті 6 Конвенції (§§ 194–210).

99. Крім того, у справі *«Лакатуш проти Швейцарії» (Lacatus v. Switzerland)*, 2021, про ув'язнення бідної та вразливої ромської жінки за ненав'язливе жебрацтво на вулиці, Суд, визнаючи важливість боротьби з торгівлею людьми та експлуатацією окремих осіб, висловив сумніви щодо того, чи є покарання за жебрацтво жертв цих мереж ефективним заходом. У зв'язку з цим він послався на доповідь Групи експертів Ради Європи зі протидії торгівлі людьми (GRETA) щодо Швейцарії, у якій було встановлено, що криміналізація жебрацтва ставить жертв примусового жебрацтва у ситуацію підвищеної вразливості (§§ 111–112). З урахуванням викладеного вище, а також беручи до уваги, *inter alia*, суворість покарання та вразливе становище заявниці, коли жебрацтво було її єдиним засобом до існування, Суд встановив, що призначене заявниці покарання не було пропорційним і, отже, порушувало статтю 8 Конвенції (§§ 107–115).

Г. Виробничий травматизм/здоров'я

100. Суду було запропоновано розглянути справи, що стосуються травматизму/поганого стану здоров'я заявників, що були наслідком особливостей їхньої роботи. У справі *«Бурдов проти Росії» (Burdivov v. Russia)*, 2002, заявнику була присуджена компенсація за його погане здоров'я, викликане впливом радіації під час його участі в ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції. Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 і статті 1 Протоколу № 1 у зв'язку з тривалим невиконанням судових рішень про присудження виплат заявнику, відхиливши аргумент про відсутність коштів як виправдання відсутності таких дій (§§ 35–38 і 40–42).

101. Також у деяких справах Суд встановлював порушення права на доступ до суду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції щодо строків позовної давності за позовами, пов'язаними зі здоров'ям, коли не можна було вважати, що постраждала особа могла знати про травму/захворювання для розрахунку такого строку позовної давності.

- У справі *«Ешім проти Туреччини» (Eşim v. Turkey)*, 2013, скарга заявника була визнана несвоечасною, оскільки вважалось, що п'ятирічний строк позовної давності почався,

¹² Суд також послався, згідно з відповідним міжнародним правом і практикою (§§ 97–101), на стандарти Міжнародної організації праці щодо примусової праці, такі як Конвенція Міжнародної організації праці про примусову працю, Протокол до неї від 2014 року, показники примусової праці Міжнародної організації праці, Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці та Рекомендація, 1999 року.

коли заявник (військовослужбовець строкової служби) був поранений під час зіткнення з групою терористів, попри те, що він не знав про свою травму впродовж цього періоду, що становило порушення положень пункту 1 статті 6 (§§ 22–27); і

- У справі *«Говальд Мур та ін. проти Швейцарії» (Howald Moor and Others v. Switzerland)*, 2014, щодо позову про компенсацію, визнаного з пропущеним строком позовної давності у зв'язку з захворюванням, пов'язаним з азбестом, яке розвинулося у постраждалого під час виконання ним своєї роботи, було визнано, що строк позовної давності позбавив заявників можливості відстоювати свої вимоги в суді, оскільки захворювання, подібні до тих, які викликає дія азбесту, неможливо було діагностувати впродовж багатьох років після подій, які його спричинили (§§ 74–80).

102. Суд постановив, що за певних обставин у держави може виникати позитивне зобов'язання за статтею 8 Конвенції провести ефективну й доступну процедуру, що забезпечує доступ до всієї відповідної інформації, яка дала б змогу оцінити будь-які ризики для здоров'я, яких особа могла зазнати під час/у період виконання її роботи (*«Рош проти Сполученого Королівства» (Roche v. the United Kingdom)* [ВП], 2005, § 162). У справі *«Рош ...»* заявник, який страждав від декількох проблем зі здоров'ям, які за його підозрами були викликані його участю в газових випробуваннях під час служби в британській армії, попросив отримати доступ до своїх службових записів для отримання інформації. Суд постановив, що не забезпечивши ефективної та доступної процедури для отримання заявником доступу до всієї відповідної та необхідної інформації, яка дала б йому змогу оцінити будь-який ризик, якому він піддавався під час участі у випробуваннях, держава-відповідачка не виконала своє позитивне зобов'язання за статтею 8 (§§ 166–167).

103. Міркування щодо охорони здоров'я та безпеки для певних професій можуть також стосуватися позитивного зобов'язання Держави відповідно до статей 2 і 8 надавати необхідну інформацію, що дозволяє особам оцінювати ризики для свого здоров'я і життя, в тому числі професійних ризиків (*«Вільнес та ін. проти Норвегії» (Vilnes and Others v. Norway)*, 2013, § 235; *«Брінкат та ін. проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014, § 102). У справі *«Вільнес та ін. ...»*, що стосується колишніх водолазів, здоров'ю яких було завдано шкоди внаслідок їхньої професійної діяльності, Суд встановив порушення статті 8 у зв'язку з неспроможністю державних органів забезпечити отримання заявниками необхідної інформації про використання декомпресійних таблиць, які використовуються під час водолазних робіт, що дозволяє їм оцінити ризики для їхнього здоров'я та безпеки. Відзначаючи роль державних органів влади у наданні дозволів на водолазні роботи та забезпеченні безпеки таких робіт, Суд визнав розумним, що вони повинні були вживати запобіжних заходів, які гарантували б повну прозорість водолазних компаній у використанні ними декомпресійних таблиць для занурень (§§ 236–244).

104. Аналогічного висновку дійшов Суд у справі *«Брінкат та ін. проти Мальти» (Brincat and Others v. Malta)*, 2014, яка стосувалася шкоди здоров'ю (та смерті в одному випадку) працівників державного судноремонтного заводу, спричиненої тривалим та інтенсивним впливом азбесту на них під час виконання робіт. Суд постановив, що державні органи влади не тільки не надали жодної інформації про ризики, пов'язані з таким впливом під час виконання ними робіт, але й не виконали своїх позитивних зобов'язань щодо прийняття законодавства чи інших практичних заходів відповідно до положень статей 2 та 8. Відповідно Суд встановив порушення статті 2 у зв'язку зі смертю одного з заявників і порушення статті 8 щодо інших заявників (§§ 103–117).

III. Права профспілок¹³

Стаття 9 Конвенції — Свобода думки, совісті та релігії

«1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 11 Конвенції — Свобода зібрань та об'єднання

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів держави».

Стаття 14 Конвенції — Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Додаткового протоколу № 1 — Захист права власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

A. Сфера застосування

105. Свобода профспілок, як особливий аспект свободи об'єднань у профспілки відповідно до статті 11, є істотним елементом соціального діалогу між працівниками та роботодавцями, а отже, важливим інструментом досягнення соціальної справедливості та гармонії («*Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013, §§ 130). З огляду на делікатний характер соціальних і політичних питань, пов'язаних з досягненням належного балансу між відповідними інтересами працівників і керівництва, а також враховуючи

¹³ Див. також *Посібник з судової практики за статтею 11 Європейської конвенції з прав людини*.

значний ступінь розбіжностей між національними системами у цій сфері, Договірні держави користуються широкими межами розсуду щодо того, як забезпечується свобода об'єднань у профспілки для захисту професійних інтересів її членів («*Соренсен і Расмуссен проти Данії*» (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark*) [ВП], 2006, § 58; «*Маноле та «Romanian Farmers Direct» проти Румунії*» (*Manole and “Romanian Farmers Direct” v. Romania*), 2015, § 60).

106. У своїй практиці Суд склав невичерпний перелік складових елементів права на організацію, в тому числі право створювати профспілки або вступати до них, заборони на укладання угод про прийняття на роботу тільки членів визначеної профспілки і права профспілки намагатися переконати роботодавця почути те, що вона прагне сказати від імені своїх членів («*Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії*» (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania*) [ВП], 2013, § 135; «*Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії*» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*), 1975, §§ 38–39¹⁴). Право на ведення колективних переговорів з роботодавцем загалом (за винятком дуже специфічних випадків) стало одним з істотних елементів права створювати професійні спілки і вступати до них для захисту своїх інтересів («*Демір і Байкара проти Туреччини*» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], 2008, §§ 145 і 154¹⁵; *Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії*» (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania*) [ВП], 2013, § 135).

107. Цей перелік не є вичерпним і може змінюватися залежно від конкретного розвитку трудових відносинах. Суд візьме до уваги елементи міжнародного права, окрім Конвенції, тлумачення таких елементів компетентними органами та практику європейських держав, яка відображає їхні спільні цінності («*Демір і Байкара проти Туреччини*» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], 2008, §§ 85 і 146; «*Маноле та «Romanian Farmers Direct» проти Румунії*» (*Manole and “Romanian Farmers Direct” v. Romania*), 2015, § 67). Було несумісним із цим методом, якщо б Суд ухвалив стосовно статті 11 тлумачення обсягу свободи об'єднань у профспілки, яке є набагато вужчим, ніж те, що переважає у міжнародному праві («*Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства*» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), 2014, § 76).

108. Проте Суд постановив, що свобода об'єднань у профспілки не гарантує особливого ставлення Держави до членів профспілки, наприклад, право на зворотну силу пільг, що впливають з нової колективної угоди («*Шмідт і Дальстрем проти Швеції*» (*Schmidt and Dahlström v. Sweden*), 1976, § 34, Суд зазначив, що таке право також не охоплюється Європейською соціальною хартією).

В. Реєстрація профспілки

109. Хоча Конвенція не гарантує особливого ставлення з боку держави, Суд постановив, що відповідно до національного законодавства профспілки повинні мати можливість боротися за захист інтересів своїх членів на умовах, що не суперечать статті 11 («*Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії*» (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania*) [ВП], 2013, § 134; «*Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії*» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*), 1975, §§ 38–39). Суд постановив, що застосовність права на створення профспілки відповідно до статті 11 Конвенції залежатиме від трудових відносин членів профспілки («*Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії*» (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania*) [ВП], 2013, § 141). Оцінюючи наявність зазначених трудових відносин Суд зосереджуватиме увагу на фактичних обов'язках, продуктивності та винагороді працівника, незалежно від того, як ці відносини характеризуються у будь-якій угоді, яка могла бути погоджена сторонами (*там само*, § 142).

¹⁴ При досягненні такого висновку, Суд також зробив посилання на пункт 1 статті 6 Європейської соціальної хартії 1961 року.

¹⁵ У §149 Суд звернув увагу на пункт 2 статті 6 Європейської соціальної хартії (переглянутої), яка надає всім працівникам і всім профспілкам право на ведення колективних переговорів.

110. У справі «Синдикат «Păstorul cel Bun» ...» про відмову в реєстрації профспілки для священнослужителів Румунської православної церкви за невиконання вимоги про отримання дозволу від архієпископа, Суд встановив, що попри певні релігійні особливості у відносинах між священнослужителями і церквою, повсякденна діяльність і завдання священнослужителів мала багато характеристик трудових відносин, таким чином підпадає під дію статті 11 Конвенції (§§ 143-148). Суд не встановив порушення статті 11 у цій справі, вважаючи, що при відхиленні заяви про реєстрацію профспілки, влада просто застосувала принцип автономії релігійних громад і відмовилася брати участь в організації та функціонуванні Румунської православної церкви, тим самим дотримуючись свого обов'язку конфесійного нейтралітету відповідно до статті 9 Конвенції (§§ 164-166).

111. Схожого висновку Суд дійшов у справі «Маноле та «Romanian Farmers Direct» проти Румунії» (*Manole and “Romanian Farmers Direct” v. Romania*), 2015, з приводу відмови зареєструвати групу самозайнятих фермерів як профспілку. Не встановивши порушення статті 11, Суд зокрема звернув увагу на той факт, що відповідно до національного законодавства заявники мали право створювати професійні об'єднання для захисту інтересів своїх членів у відносинах з державними органами або вступати в інші діючі профспілки для цих цілей (§§ 69 і 72–75).¹⁶

112. Більшість справ про свободу профспілок, розглянутих Судом, стосувалися працівників та більш широко, осіб, які перебувають у «трудових відносинах». У справі «Якутська республіканська федерація профспілок проти Росії» (*Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia*), 2021, стосовно наказу заявнику, федерації профспілок, про витіснення низової профспілки працюючих ув'язнених через законодавчу заборону на об'єднання ув'язнених у спілки, Суд був покликаний визначити, чи може праця у місцях позбавлення волі прирівнюватися до «звичайної трудової зайнятості» у контексті профспілкової діяльності. Суд повторно зазначив, що робота в місцях позбавлення волі відрізняється від роботи звичайних працівників тим, що вона має слідувати основній меті реабілітації та ресоціалізації, бути спрямована на реінтеграцію та бути обов'язковою (§§ 43–44). Крім того, хоча Суд і підтвердив, що жодна професійна група не виключається зі сфери дії статті 11, він посилався на відсутність достатнього консенсусу між державами-учасницями Ради Європи щодо прав ув'язнених вступати у профспілки і створювати їх, щоб встановити, що за обставин справи наказ із рішенням витіснити профспілку працюючих ув'язнених не вийшов за широкі межі розсуду, якими користуються органи державної влади у цій сфері. Тому це було визнано необхідним у демократичному суспільстві у значенні пункту 2 статті 11 (§§ 45–48).

С. Свобода вступати чи не вступати до профспілки

113. Стаття 11 Конвенції також охоплює негативне право на об'єднання, право не бути примушеним вступати до об'єднання. Хоча зобов'язання вступати до певного об'єднання не завжди може суперечити Конвенції, форма такого зобов'язання, що стосується самої суті свободи об'єднання, гарантованої статтею 11, порушуватиме цю свободу («Соренсен і Расмуссен проти Данії» (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark*) [ВП], 2006, § 54, і «Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (*Young, James and Webster v. the United Kingdom*), 1981, § 55, про угоди «закритого цеху» (підприємства, де попередньою умовою прийому на роботу є членство у профспілці), які створюють залежність працевлаштування від членства у профспілці). У справі «Соренсен і Расмуссен ...», встановивши порушення статті 11 у зв'язку з неспроможністю держави-відповідачки захистити негативне право заявників на свободу профспілок, Суд посилався, зокрема, на висновки Європейського комітету із соціальних прав про

¹⁶ Суд взяв до уваги відповідні міжнародні документи і, зокрема, Конвенції Міжнародної організації праці (§§ 68 і 71).

те, що дотримання угод «закритого цеху» порушувало статтю 5 Соціальної хартії 1961 року («право на організацію») (§§ 72 і 75–77).

114. Захист, наданий статтею 11, не поширюється лише на ті ситуації, коли вимога вступу до профспілки висувається після прийняття особи на роботу або після видачі ліцензії. Особу не можна вважати такою, що відмовилася від свого негативного права на свободу об'єднань у ситуаціях, знаючи, що членство в профспілці є передумовою працевлаштування, вона приймає пропозицію про працевлаштування, попри свою незгоду з умовою, що висувається (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006, § 56). Прийняття членства в профспілці як однієї з умов працевлаштування істотно не змінює елемент примусу, властивий вступу в профспілку проти власної волі (*там само*, § 59). Звільнення особи внаслідок її відмови виконати вимогу стати членом конкретної профспілки є серйозною формою примусу, що завдає удару по самій суті свободи вибору, тісно пов'язаної з негативним правом на свободу об'єднань профспілки, що захищається статтею 11 Конвенції (*там само*, § 61).

115. До того ж, стаття 11 містить право не зазнавати дискримінації за вибір скористатися правом на захист з боку профспілки. Відповідно до статей 11 і 14 Конвенції Держави зобов'язані створити судову систему, що забезпечує реальний і ефективний захист від антипрофспілкової дискримінації (*«Даніленков та ін. проти Росії» (Danilenkov and Others v. Russia)*, 2009, §§ 123-124, де національні судові органи відмовилися розглядати скарги заявників на тій підставі, що наявність дискримінації за ознакою членства в профспілці може бути встановлено лише у ході кримінального провадження; див. також *«Захарова та ін. проти Росії» (Zakharova and Others v. Russia)*, 2022, §§ 35 та 42).

116. У справі *«Захарова та ін. проти Росії» (Zakharova and Others v. Russia)*, 2022, щодо скорочення робочого часу та неодноразових спроб звільнити заявників через їхнє членство у профспілці, Суд посилався на заявників як до захищеної групи (як членів і лідерів профспілки), які зазнали несприятливих дій з боку своїх роботодавців. За фактами справи, Суд встановив, що *prima facie* стався випадок дискримінації заявників за ознакою членства у профспілці та пов'язаної з цим діяльності, на який державні органи не звернули належної уваги для забезпечення реального та ефективного захисту заявників від антипрофспілкових дій (§ 42). Відповідно, мало місце порушення статті 14 Конвенції разом зі статтею 11. Суд також роз'яснив, що за подібних обставин, коли заявники продемонстрували *prima facie* випадок дискримінації, тягар доказування мав бути перекладений на Державу-відповідача і роботодавця, які повинні були довести наявність законних підстав для звільнення заявників (*там само*, §§ 36 і 43).¹⁷

117. І навпаки, статтю 11 не можна інтерпретувати як зобов'язання для об'єднань чи організацій приймати до них всіх охочих. Там, де об'єднання створюються людьми, які поділяють певні цінності або ідеали, мають намір переслідувати спільні цілі, це суперечило б самій ефективності свободи, про яку йде мова, якби вони не мали контролю над своїм членством (*«Об'єднане товариство інженерів електровозів та пожежників (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007, § 39¹⁸). Так було у справі *Об'єданого товариства інженерів електровозів та пожежників (ASLEF)*, де профспілці не дозволили виключити члена на підставі належності останнього до політичної партії, яка відстоює погляди, несумісні з її власними, чим порушувалася стаття 11 Конвенції (§§ 47–53; див. також, з подібним змістом, *«Влахов проти Хорватії» (Vlahov v. Croatia)*, 2022, §§ 66-74, що стосуються кримінального засудження представника профспілки за відмову прийняти потенційних членів до профспілки).

¹⁷ При досягненні такого висновку, Суд посилався на позицію Європейського комітету із соціальних прав щодо необхідності полегшення тягара доказування для позивачів у справах про дискримінацію та на позицію Міжнародної організації праці щодо необхідності перекладати тягар доказування на відповідача.

¹⁸ У §§ 22-24 Суд посилався на висновки Європейського комітету з соціальних прав щодо статті 5 Європейської соціальної хартії від 1961 року.

D. Право на ведення колективних переговорів

118. Суд постановив, що стаття 11 Конвенції гарантує свободу профспілки захищати професійні інтереси своїх членів за допомогою колективних дій, здійснення і розробку яких Договірні держави повинні як дозволяти, так і робити можливими (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008, § 140). Це надає членам профспілки право на те, щоб їхня профспілка була почута з метою захисту їхніх інтересів, і вимагає, щоб національне законодавство дозволяло профспілкам в умовах, що не суперечать статті 11, прагнути захисту інтересів своїх членів (*там само*, § 141). У справі *«Демір і Байкара ...»* Суд посилався на свою попередню практику, згідно з якою право вести колективні переговори та укласти колективні договори не є невід'ємним елементом статті 11 і не є необхідним для ефективного здійснення свободи об'єднання у профспілки (§§ 140-146). Беручи до уваги, *inter alia*, розвиток міжнародного трудового права, включно з Конвенціями Міжнародної організації праці і Європейською соціальною хартією¹⁹, суд постановив, що право на ведення колективних переговорів з роботодавцем загалом стало одним із істотних елементів «права створювати професійні спілки та вступати до них для захисту [своїх] інтересів», викладених у статті 11 Конвенції, при цьому розуміється, що Держави залишаються вільними організувати свою систему таким чином, щоб у разі необхідності, надавати особливий статус представницьким профспілкам (§§ 147–154).

119. Покладаючись на визнання цими міжнародно-правовими інструментами права державних службовців на ведення колективних переговорів, Суд у справі *«Демір і Байкара ...»* встановив, що скасування зворотної дії колективного договору, укладеного профспілкою заявників, і відмова заявникам у праві, як муніципальним державним службовцям, колективно вести переговори не були виправдані, а отже, не були «необхідними в демократичному суспільстві» за змістом пункту 2 статті 11 Конвенції (§§ 164–170).

120. Проте Суд зазначив, що право на ведення колективних переговорів не тлумачиться як таке, що включає «право» на колективний договір (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, § 85), або право профспілки підтримувати колективний договір з конкретного питання на невизначений термін (*«Спілка робітників транспорту Швеції проти Швеції» (Swedish Transport Workers Union v. Sweden)* (ріш.), 2004).

121. У справі *«Асоціація державних службовців і Спілка колективних переговорів та ін. проти Німеччини» (Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany)*, 2022, Суд визнав, що національне законодавство, яке робить невідповідними суперечливі колективні договори, укладені профспілками меншості, не порушує статтю 11, беручи до уваги свободу розсуду держави-відповідачки у цій сфері, лімітований обсяг свободи обмежень та вагому мету забезпечення належного функціонування системи колективних переговорів на користь як працівників, так і роботодавців (§§ 69–75).

122. Крім того, позитивні зобов'язання держави за статтею 11 не поширюються на забезпечення обов'язкового законодавчого механізму для ведення колективних переговорів (*«Спілка «Unite the Union» проти Сполученого Королівства» (Unite the Union v. the United Kingdom)* (ріш.), 2016, §§ 65-66). Для надання висновку у справі *Unite the Union* щодо ймовірної неспроможності профспілки брати участь у колективних переговорах у сільськогосподарському секторі, Суд відзначив відсутність встановленого консенсусу серед держав-учасниць Ради Європи у цій сфері,

¹⁹ У §§ 147-149 Суд посилався на положення Конвенції Міжнародної організації праці № 98 про право на організацію та ведення колективних переговорів від 1949 року, Конвенції Міжнародної організації праці № 151 про захист права на організацію та процедури визначення умов працевлаштування на державну службу від 1978 року та пункту 2 статті 6 Європейської соціальної хартії (яку Туреччина не прийняла) та значення, яке їй надає Європейський комітет із соціальних прав.

тим самим гарантуючи Державі-відповідачці широкі межі розсуду. Європейські та міжнародні документи, включно з Європейською соціальною хартією, також не підтримали думку про те, що позитивні зобов'язання держави за статтею 11 поширюються на забезпечення обов'язкового законодавчого механізму для ведення колективних переговорів (§§ 61–63).

123. Суд розглядав право на ведення колективних переговорів також з точки зору статті 1 Протоколу № 1 у випадках, коли колективні договори надають майнові права, такі як пенсійні виплати (*«Айзпуруа Ортіс та ін. проти Іспанії» (Aizpurua Ortiz and Others v. Spain)*, 2010, §§ 39–40). У справі *«Айзпуруа Ортіс та ін. ...»*, що стосується колективного договору, який змінює права заявників на додаткову пенсію за віком, отриману згідно з попереднім колективним договором, Суд вирішив, що підтверджена національними судами зміна на основі наступного колективного договору мала на меті загальні інтереси, а саме: убезпечити фінанси компанії, захистити робочі місця та забезпечити повагу до права на колективні переговори. Суд також встановив, що така зміна не була непропорційною, зазначивши, що вона не скасовувала права заявників, а заміняла їх виплатою одноразової суми (§ 53).

Е. Право на страйк

124. Практика Суду свідчить про те, що, хоча право на страйк не є істотним елементом свободи об'єднання у профспілки, дії під час страйку чітко захищаються статтею 11 Конвенції (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, § 84, з додатковими посиланнями). У своїй практиці Суд розглядав право на страйк як важливий аспект свободи об'єднання у профспілки та права на створення профспілки, а також права профспілки бути почутою та вести колективні переговори, які підтримуються відповідними міжнародними документами, в тому числі Європейською соціальною хартією (*«Огневенко проти Росії» (Ognevenko v. Russia)*, 2018, § 70, з посиланням на пункт 4 статті 6 Європейської соціальної хартії (переглянутої)). Однак Суд постановив, що страйк в принципі захищається статтею 11 Конвенції лише тоді, коли він організований профспілковими органами і фактично вважається як складова частина профспілкової діяльності. Суд не погодився поширювати цей захід на членів профспілки або тих, хто не є її членами (*«Баріш та ін. проти Туреччини» (Barış and Others v. Turkey)* (ріш.), 2021, § 45²⁰).

125. Хоча можуть бути введені обмеження на право на страйк працівників, які надають основні послуги населенню, повна заборона вимагає від держави вагомих причин для обґрунтування її необхідності (*«Огневенко проти Росії» (Ognevenko v. Russia)*, 2018, §§ 72–73). У справі *«Огневенко ...»*, що стосується звільнення машиніста поїзда після його участі у страйку у зв'язку з загальною забороною страйків, встановленої законом для певних категорій працівників залізниці, Суд визнав, посилаючись на існуючий міжнародний підхід,²¹ що транспорт загалом, і залізничний транспорт зокрема, не належить до основних служб. Також Суд постановив, що негативні економічні наслідки, викликані страйком, не можуть бути достатньою причиною, що виправдовує повну заборону права на страйк (*там само*). Відповідно, звільнення становило непропорційне обмеження права заявника на свободу об'єднання відповідно до положень статті 11 (*там само*, § 84).

126. До того ж, вторинні дії (страйк проти іншого роботодавця, спрямований на здійснення непрямого тиску на роботодавця, який бере участь у трудовому спорі) також є частиною

²⁰ У § 46 Суд зазначив, що, згідно з практикою Європейського комітету із соціальних прав, факт обмеження права профспілок оголошувати страйки також відповідав пункту 4 статті 6 Європейської соціальної хартії (переглянутої), за умови, що на створення профспілки не поширювалися надмірні формальності.

²¹ У § 72 Суд посилався як на висновки Комітету з питань свободи об'єднань в профспілки Міжнародної організації праці (розділ 587 Збірки рішень і принципів Міжнародної організації праці), так і на Європейський комітет із соціальних прав (Збірка практики від 1 вересня 2008 року).

профспілкової діяльності, і законодавча заборона на такі дії порушує права профспілки відповідно до статті 11 (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, §§ 76–78)²². У справі *«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників ...»*, що стосується встановленої законом заборони на вторинні трудові дії проти роботодавця, який не є стороною трудового спору, Суд встановив, що втручання в право профспілки-заявниці на свободу об'єднань не було необґрунтованим, зазначаючи, зокрема, що профспілка-заявниця вже мала змогу скористатися істотними елементами цього права з основним роботодавцем, такі як представлення інтересів своїх членів, ведення переговорів з роботодавцем від імені своїх членів, у яких були розбіжності з роботодавцем, і організація страйку цих членів за місцем їх роботи. Враховуючи ці фактори, а також беручи до уваги делікатну сферу законодавчої політики, що стосується соціальної та економічної стратегії Держави-відповідачки, остання мала достатньо широку свободу розсуду, щоб охопити існуючу законодавчу заборону на вторинні дії, що за обставин цієї справи, не становило непропорційного обмеження права профспілки-заявниці відповідно до статті 11 (§§ 85–89 та 99–105).

127. Цікаво, що у цій справі, посилаючись на негативні оцінки оскаржуваної заборони на вторинні дії, які були зроблені проти Держави-відповідачки відповідними контролюючими органами Міжнародної організації праці та Європейської соціальної хартії, Суд зазначив, що на відміну від цих двох органів, його завдання полягало не в абстрактному розгляді відповідного національного законодавства, а в тому, щоб визначити чи спосіб, який фактично вплинув на заявника, порушує права останнього відповідно до статті 11 Конвенції. Відповідно, Суд зробив висновок, що негативні оцінки, які були зроблені Комітетом експертів Міжнародної організації праці та Європейським комітетом із соціальних прав, не мали такої переконливої ваги для підходу Суду щодо визначення того, чи залишалася дія законодавчої заборони на повторні страйки у цій справі у межах допустимих варіантів, відкритих національним органам влади відповідно до статті 11 Конвенції (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014, § 98).

Ф. Права профспілок у державному секторі

128. Відповідно до пункту 2 статті 11 можуть бути введені законні обмеження на здійснення прав профспілок особами, які входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів Держави. Однак Суд підкреслив, що винятки, викладені у статті 11, повинні тлумачитися суворо; лише переконливі та вагомі причини можуть виправдати обмеження свободи об'єднань таких сторін (*«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006, § 35).

129. У справі *«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006, стосовно розпуску профспілки, створеної державними службовцями та працівниками за контрактом у державному секторі, Суд постановив, що застосований захід не відповідає «нагальній соціальній потребі», оскільки ґрунтувався лише на тому факті, що «законодавство не передбачало такої можливості» (§ 36). Суд розглянув два головні аргументи на користь суворого тлумачення обмеження права державних службовців створювати профспілки: по-перше, таке право було передбачено Конвенцією № 87 Міжнародної організації праці, яка була

²² У § 76 Суд зазначив, що вторинні дії визнаються і захищаються як частина свободи профспілок відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 87 (Конвенція 1948 року про свободу об'єднання у профспілки та захист права на організацію), розробленої комітетами Міжнародної організації праці на основі статей 3 і 10 Конвенції, і пункту 4 статті 6 Європейської соціальної хартії 1961 року в тлумаченні Європейського комітету із соціальних прав.

ратифікована Туреччиною, хоча ще не запроваджена у національному законодавстві; і по-друге, Європейський комітет із соціальних прав витлумачив статтю 5 Європейської соціальної хартії, яка надає всім працівникам право створювати профспілки, в тому числі і державним службовцям (§§ 37–39). Відповідно, Суд встановив, що держава-відповідач не виконала свого зобов'язання щодо забезпечення здійснення прав, закріплених у статті 11 Конвенції (§ 40).

130. Суд підтвердив, посилаючись на різні міжнародні документи та практику, що державні службовці мають право вступати до профспілок, і що «члени державного управління» не можуть бути виключені зі сфери дії статті 11 Конвенції. Найбільше, національні органи влади мають право накласти «законні обмеження» на цих членів відповідно до пункту 2 статті 11 (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008, §§ 96–108). Крім того, Суд визнав, що муніципальні державні службовці, які не беруть участі в управлінні державою, в принципі не можуть розглядатися як «члени державного управління» і, відповідно, піддаватися обмеженням їхнього права на організацію та створення профспілок. Так було у справі *«Демір і Байкара ...»*, де Суд дійшов висновку, що заявники могли законно посылатися на статтю 11 Конвенції (*там само*). З огляду на обставини справи (невизнання права муніципальних службовців-заявників на створення профспілки) Суд встановив порушення статті 11, оскільки такі обмеження вважалися такими, що не були «необхідними в демократичному суспільстві» за змістом пункту 2 статті 11. Суд посилався, *inter alia*, як на універсальні, так і на регіональні документи з цього питання (§§ 120–127).

131. Проте повна заборона на створення військовослужбовцями профспілок або вступ до них посягає на саму суть їхньої свободи об'єднання і як така заборонена Конвенцією (*«Мателлі проти Франції» (Matelly v. France)*, 2014, §§ 71–75).

132. Крім того, стосовно права державних службовців на страйк Суд постановив, що хоча обмеження такого права можуть стосуватися певних категорій державних службовців, це обмеження не повинно поширюватися на всіх державних службовців або на працівників державних комерційних або промислових підприємств (*«Енерджі Япі-Йол Сен проти Туреччини» (Enerji Yapi-Yol Sen v. Turkey)*, 2009, § 32). Отже, у справі *«Енерджі Япі-Йол Сен ...»*, де розглядаються дисциплінарні стягнення, що накладаються на державних службовців за участь у страйку, Суд визнав циркуляр, що складений у загальних рисах і повністю позбавляє всіх державних службовців права на страйк, як такий, що не відповідає «нагальній соціальній потребі», а отже, є непропорційним втручанням в ефективне здійснення профспілково-заявником прав, закріплених у статті 11 Конвенції (§§ 32–34). Схожий висновок був зроблений Судом у справах:

- *«Ділек та ін. проти Туреччини» (Dilek and Others v. Turkey)*, 2007, щодо цивільних санкцій, накладених на працівників державного сектору, які брали участь у профспілкових діях (§§ 72–74); та
- *«Кайя і Сейган проти Туреччини» (Kaya and Seyhan v. Turkey)*, 2009, про дисциплінарні санкції, накладені на вчителів за участь у страйку (§§ 30–32);

133. У той час як справа *«Рада керівників Національної солідарності поліції (ER.N. E.) проти Іспанії» (Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain)*, 2015, яка стосувалася відмови у дозволі співробітникам поліції оголосити страйк, Суд не встановив порушення статті 11 (§ 43). Суд зазначив, що законодавство, яке обмежує право на страйк, не поширюється на всіх державних службовців, а поширюється винятково на співробітників державних сил безпеки як гарантів громадського порядку (§ 37). Суд дійшов висновку, що більш суворі вимоги, що до них висували, не перевищували необхідних у демократичному суспільстві, оскільки ці вимоги служили для захисту загальних інтересів держави і, зокрема, для забезпечення національної

безпеки, громадського порядку та запобігання заворушенням, принципи, викладені у пункті 2 статті 11 Конвенції (§ 38)²³.

IV. Соціальні пільги та пенсії²⁴

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції — Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Додаткового протоколу № 1 — Захист права власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

A. Загальні положення

1. Сфера застосування

134. Принципи, які загалом застосовуються у справах, що стосуються статті 1 Протоколу № 1, однаково актуальні, коли йдеться про соціальні пільги (*«Андреєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia)* [ВП], 2009, § 77). Було зазначено, що багато людей всю або частину свого життя повністю залежать від соціального забезпечення і соціальних виплат. У тих випадках, коли фізична особа має право на соціальні пільги, згідно з національним законодавством, важливість цього інтересу також має бути відображено шляхом визнання застосовною статті 1

²³ У § 40 Суд також погодився з висновком Комітету міністрів про те, що обмеження права поліції на страйк не суперечило Європейській соціальній хартії.

²⁴ Див. також *Посібник з судової практики за статтею 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини*, *Посібник з судової практики за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини* і *Посібник з судової практики за статтею 14 Європейської конвенції з прав людини*. Справи, у яких розглядаються соціальні права щодо житлових пільг та пільги у зв'язку з інвалідністю, див. розділи нижче, «Житло» і «Окремі вразливі групи» відповідно.

Протоколу № 1 («*Стек і ін. проти Сполученого Королівства*» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.), 2005, § 51).

135. Проте Суд підкреслив, що стаття 1 Протоколу № 1 не створює права на придбання власності і не накладає жодних обмежень на свободу Договірної держави вирішувати створювати чи ні будь-яку форму системи соціального забезпечення, або обирати вид чи розмір виплат, що надаватимуться, за будь-якою такою системою. Проте, якщо у Договірній Державі діє законодавство, яке передбачає право на соціальну пільгу, незалежно від того, залежить це від попередньої виплати внесків чи ні, це законодавство має розглядатися як таке, що породжує майновий інтерес, який підпадає під дію статті 1 Протоколу № 1, для осіб, які задовольняють його вимоги. У справах, де заявнику було відмовлено у наданні певної допомоги повністю або частково, Суд застосував відповідний критерій щодо того, чи мав би він або вона право, закріплене національним законодавством, на отримання пільги, про яку йдеться. Крім того, незважаючи на те, що Держава не зобов'язана це робити, якщо вирішує створити систему виплат, вона повинна зробити це у спосіб сумісний зі статтею 14 («*Стек і ін. проти Сполученого Королівства*» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.), 2005, §§ 54–55; «*Андреєва проти Латвії*» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], 2009, § 77; «*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, §§ 82–83; «*Ефе проти Австрії*» (*Efe v. Austria*), 2013, §§ 45–46).

136. Суд загалом розглянув заходи, що стосуються допомоги батькам та/чи інших соціальних сімейних пільг, що підпадають під дію статті 8 Конвенції («*Дагбі проти Італії*» (*Dhahbi v. Italy*), 2014, § 41, з подальшими посиланнями у ньому). Незважаючи на відсутність права на допомогу батькам у статті 8, а також позитивного зобов'язання Держав щодо такої фінансової допомоги, Суд встановив, що заходи, які дозволяють одному з батьків залишатися вдома для догляду за дітьми, сприяють сімейному життю і обов'язково впливають на його організацію («*Петрович проти Австрії*» (*Petrovic v. Austria*), 1998, §§ 26–27; «*Костянтин Маркін проти Росії*» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], 2012, § 130). У зв'язку з цим Суд постановив, що через надання допомоги у зв'язку з доглядом за дитиною Держави демонструють свою повагу до сімейного життя у значенні статті 8 Конвенції; отже, такі заходи підпадають під дію цього положення («*Петрович проти Австрії*» (*Petrovic v. Austria*), 1998, § 29). Також, хоча Суд не зобов'язаний це робити, він постановив, що якщо Держава вирішить створити систему пільг для батьків відповідно до статті 8, вона повинна зробити це у спосіб, сумісний зі статтею 14 Конвенції (*там само*, §§ 26–29; «*Костянтин Маркін проти Росії*» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], 2012, § 130). У деяких справах Суд також розглядав скарги, що стосуються допомоги сім'ям, як такі, що підпадають під дію статті 1 Протоколу № 1 («*Зейбек проти Греції*» (*Zeibek v. Greece*), 2009, §§ 37–40; «*Ефе проти Австрії*» (*Efe v. Austria*), 2013, § 46).

137. Суд також розглянув можливість поширення страхового покриття від нещасних випадків і захворювань на партнерів, що проживають разом, як захід, спрямований на поліпшення особистого та сімейного становища застрахованої особи, яка підпадає під дію статті 8 («*П.Б. та Дж.С. проти Австрії*» (*P.B. and J.S. v. Austria*), 2010, §§ 33–35, що стосуються партнерів однієї статі).

138. Суд розглядав скарги, що стосуються пенсій або пенсійних прав, передусім відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (окремо або в поєднанні зі статтею 14) («*Карсон та ін. проти Сполученого Королівства*» (*Carson and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2010, §§ 63–65; «*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, §§ 81–86; «*Фабіан проти Угорщини*» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, §§ 60–64; «*Москаль проти Польщі*» (*Moskal v. Poland*), 2009, §§ 41–46). Проте Суд не виключив, що заходи, які стосуються соціальних пенсій, такі як пенсії для сиріт, можуть підпадати під дію статті 8, якщо це унеможливує нормальний розвиток сім'ї та приватного життя неповнолітньої особи («*Доменек Пардо проти Іспанії*» (*Domenech Pardo v. Spain*) (ріш.), 2001). У справі «*Москаль проти Польщі*» (*Moskal v. Poland*), 2009, Суд встановив, що скарга щодо дострокового припинення пенсії за віком також підпадає під дію статті 8, зазначивши, що пенсія була виплатою соціального страхування, спрямованою на те, щоб батьки

могли припинити роботу для догляду за своїми важкохворими дітьми, та становила основу сімейного бюджету заявника у цій справі, і припинення якої призвело до серйозних наслідків якості та зручності сімейного життя заявника (§ 93).

139. У деяких справах Суд розглядав скарги, що стосуються права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, що підпадають під дію як статті 8, так і статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції («Шерифе Їрім проти Туреччини» (*Şerife Yiğit v. Turkey*) [ВП], 2010, §§ 55–59 і 93–98; «Альдегер Томас проти Іспанії» (*Aldeguer Tomás v. Spain*), 2016, §§ 72–77).

140. Крім того, у справі «Будіна проти Росії» (*Budina v. Russia*) (ріш.), 2009, де заявниця скаржилася на те, що її пенсія була занадто малою, що давала б їй змогу вижити, Суд не виключив можливості притягнення Держави до відповідальності відповідно до статті 3 за поведження, через яке заявниця повністю залежала від підтримки Держави, зіткнулася з офіційною байдужістю у ситуації серйозних позбавлень або потреб, несумісних з людською гідністю. Суд дійшов висновку, що таке питання саме по собі (*per se*) не є несумісним, з огляду на обставини, пов'язані з предметом розгляду (*ratione materiae*), зі статтею 3 і розглянув економічні обставини заявниці, включно із розміром державної пенсії заявниці за віком загалом, щоб визначити, чи підпадає її ситуація під заборону поведження, яке принижує гідність. Суд виявив, що це не так.

2. Межі розсуду

141. Зазвичай, Суд допускає широкі межі, коли мова йде про загальні заходи економічної або соціальної стратегії («Лучак проти Польщі» (*Luczak v. Poland*), 2007, § 48; «Андрєєва проти Латвії» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], 2009, § 83). Завдяки безпосередній обізнаності свого суспільства та його потреб національні органи влади, в принципі, здатні краще ніж міжнародний суддя оцінити те, що є суспільним інтересом із соціальних чи економічних міркувань, і Суд загалом поважатиме політичний вибір законодавчого органу, якщо він «явно не має обґрунтованих підстав» («Стек і ін. проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2006, § 52; «Карсон та ін. проти Сполученого Королівства» (*Carson and Others v. the United Kingdom*), 2010, § 61). Суд дійшов висновку, що для функціонування будь-якої системи соціального забезпечення, Державі, можливо, доведеться використовувати широку класифікацію для розмежування різних груп, які потребують допомоги («Ранкі та Уайт проти Сполученого Королівства» (*Runkee and White v. the United Kingdom*), 2007, § 39).

142. У справі «Лучак проти Польщі» (*Luczak v. Poland*), 2007, Суд встановив, що створення спеціальної системи соціального забезпечення для фермерів, яка значною мірою субсидується з державного бюджету та забезпечує тих, хто має допуск до неї на більш вигідних умовах, ніж в загальній системі соціального забезпечення, може розглядатися як реалізація економічної або соціальної стратегії, що підпадає під дію меж розсуду Держави (§ 52).

143. Однак Суд підкреслив, що необхідно навести дуже вагомі причини для того, щоб відмінність у поведженні, яка ґрунтується виключно на ознаках національності або статі, вважалася сумісною з Конвенцією («Гайгузус проти Австрії» (*Gaygusuz v. Austria*), 1996, § 42; «Лучак проти Польщі» (*Luczak v. Poland*), 2007, § 48; «Зейбек проти Греції» (*Zeibek v. Greece*), 2009, § 46; «П.Б. та Дж.С. проти Австрії» (*P.B. and J.S. v. Austria*), 2010, § 38). До того ж, Суд постановив, що навіть у тих випадках, коли були висунуті вагомі причини для виключення фізичної особи із системи соціального забезпечення, таке виключення не повинно залишати її в ситуації, коли їй буде відмовлено у будь-якому соціальному страхуванні, як за загальною, так і за спеціальною системою, таким чином створюючи загрозу для її засобів до існування («Лучак проти Польщі» (*Luczak v. Poland*), 2007, § 52).

144. У той час як обґрунтування відмінності у поведженні, яке ґрунтується виключно на ознаці національності, вимагає «дуже вагомих причин», що свідчить про вузькі межі, Суд роз'яснив застосування цього принципу у сфері, де Державі надається і повинна надаватися широка

свобода у формулюванні загальних заходів (зокрема економічної і соціальної політики). Зокрема, навіть оцінка того, що може становити «дуже вагомні причини» для цілей застосування статті 14, може мати різний ступінь залежно від контексту та обставин (*«Савіцкіс та ін. проти Латвії» (Savickis and Others v. Latvia)* [ВП], 2022, § 206). У справі *«Савіцкіс та ін. ...»*, що стосується виключення стажу роботи, нарахованого в інших державах колишнього СРСР, для розрахунку державної пенсії для постійних резидентів-негромадян (на відміну від громадян Латвії), Суд провів свою оцінку на основі *широкої* свободи розсуду і, зрештою, дійшов висновку, що підстави, на які посилалися органи влади Латвії, можуть розглядатися як «дуже вагомні причини» (§§ 207–221).

В. Батьківські/сімейні пільги

145. У справі *«Веллер проти Угорщини» (Weller v. Hungary)*, 2009, Суд встановив, що позбавлення біологічних батьків права на отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, коли на неї мають право матері, прийомні батьки та опікуни, рівносильно дискримінації за ознакою батьківства, що становить порушення статті 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 8. Зокрема, Суд зазначив, що широке коло осіб, які мають право на отримання допомоги, підтверджує її спрямованість на підтримку новонароджених дітей і всієї сім'ї, яка їх виховує, а не лише на зменшення труднощів під час пологів, з якими зіштовхується мати (§§ 30–35). Аналогічно, у справі *«Топчич-Розенберг проти Хорватії» (Topčić-Rosenberg v. Croatia)*, 2013, щодо різниці у поводженні з прийомними матерями порівняно з біологічними матерями щодо права на допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8, зазначивши, що національні органи влади не врахували той факт, що положення біологічної матері під час народження дитини відповідає положенню прийомної матері відразу після усиновлення (§§ 46–47).

146. Суд дійшов подібних висновків за статтею 14, у поєднанні зі статтею 8, у інших справах, пов'язаних із відповідними виплатами, такими як соціальні пільги на сім'ю або пільги на дитину:

- *«Фосі проти Греції» (Fawsie v. Greece)*, 2010, з приводу відмови у наданні пільги багатодітній сім'ї за ознакою національного походження (§§ 34–40; див. також *«Сайдун проти Греції» (Saidoun v. Greece)*, 2010, §§ 36–42);
- *«Дагбі проти Італії» (Dhahbi v. Italy)*, 2014, з приводу відмови у наданні пільги багатодітній сім'ї за ознакою національного походження (§§ 51–54);
- *«Окпіш проти Німеччини» (Okpiz v. Germany)*, 2005, про різне поводження щодо пільг на дитину іноземців, які мали посвідку на постійне проживання, та тих, хто не мав (§ 34; див. також *«Неджвецький проти Німеччини» (Niedzwiecki v. Germany)*, 2005, § 33);

147. Крім того, у справі *«Ефе проти Австрії» (Efe v. Austria)*, 2013, йшлося про ймовірну дискримінацію при відмові надання сімейної допомоги та податкових пільг щодо виплати аліментів у зв'язку з проживанням дітей заявника за кордоном. Суд постановив, що подавши скаргу на отримання сімейної допомоги у межах своєї системи соціальних пільг, Держава добровільно вирішила надати додаткове право, що підпадає під загальну сферу дії статті 1 Протоколу № 1 (§ 47). Суд не визнав, що це рівнозначно дискримінації, зазначивши, зокрема, що сімейна допомога була призначена для задоволення потреб резидентів та спрямована на розподіл тягаря між сім'ями резидентів як інвестиції у майбутні покоління в контексті «контракту між поколіннями», згідно з яким діти, які проживають за межами країни, зазвичай, не зможуть робити внески у майбутньому (§§ 52–53; див. також *«Сантос Хансен проти Данії» (Santos Hansen v. Denmark)* (ріш.), 2010, щодо відмови у наданні спеціальної допомоги на дитину, усиновлену за кордоном).

С. Соціальне забезпечення та виплати при працевлаштуванні

148. У справі *«Гайгузус проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria)*, 1996, йшлося про відмову у наданні невідкладної допомоги безробітному чоловіку за ознакою національного походження. Суд зробив висновок, що право на невідкладну допомогу є грошовим правом для цілей статті 1 Протоколу № 1, визнаючи останню застосовною до справи та встановлюючи порушення статті 1, у поєднанні зі статтею 14, оскільки відмінності поводження не ґрунтувалися на будь-якому «об'єктивному і розумному виправданні» (§§ 41 і 50; див. також, *«Вілліс проти Сполученого Королівства» (Willis v. the United Kingdom)*, 2002, §§ 36 і 41–43, і *«Ранкі та Уайт проти Сполученого Королівства» (Runkee and White v. the United Kingdom)*, 2007, § 45, в обох розглядається недоступність грошових виплат вдовам та вдівцям).

149. У справі *«Стек і ін. проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2006, щодо відмінностей у праві на отримання соціальних пільг (виробничі травми) через різний пенсійний вік чоловіків і жінок, Суд постановив, що Держава мала розумні та об'єктивні підстави для виправлення несприятливого економічного становища жінок у той час, коли соціальні та економічні зміни усунули необхідність такого особливого ставлення до жінок. Аналогічно, рішення пов'язати право на отримання таких пільг з пенсійною системою, було виправданим, враховуючи те, що ці пільги мали на меті компенсувати зниження працездатності людини протягом трудового життя. Отже, порушення статті 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1, не було (§§ 54–66; для порівняння див. *«Лучак проти Польщі» (Luczak v. Poland)*, 2007, §§ 49–60, щодо відмови у приєднанні до програми соціального забезпечення фермерів за ознакою національного походження заявника).

150. Також, у справі *«Чакаревич проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia)*, 2018, Суд розглянув скаргу, що стосувалася зворотної дії наказу про повернення виплати у зв'язку з безробіттям, яка була помилково надана заявниці. Встановлюючи, що заявниця мала законні підстави відповідно до статті 1 Протоколу № 1 покладатися на ці виплати як на свої законні права, Суд відзначив, зокрема, характер виплати, яка розглядалася та полягала в забезпеченні задоволення основних життєвих потреб, і той факт, що на момент отримання цих виплат заявниця могла обґрунтовано очікувати, що її передбачуване право на ці кошти не може бути поставлено під сумнів ретроспективно (§§ 64–65). Суд дійшов висновку, що зобов'язання відшкодувати суму помилково виплаченої допомоги у зв'язку з безробіттям поклало надмірний особистий тягар на заявницю, беручи до уваги її загальне фінансове та персональне становище: для неї це становило значну суму грошей, враховуючи те, що вона була позбавлена свого єдиного джерела доходу, а сума, яку вона отримала, була витрачена на покриття її необхідних базових витрат на проживання, вона страждала на психічний розлад і протягом тривалого часу не мала можливості працювати. Відповідно, Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції (§§ 87–91; див. також, з аналогічного питання, *«Ромева проти Північної Македонії» (Romeva v. North Macedonia)*, 2019, §§ 66–79).

151. Суд також розглянув скарги, пов'язані з виплатами за системою соціального забезпечення відповідно до статті 4 Конвенції. У справі *«Шуйтемейкер проти Нідерландів» (Schuitemaker v. the Netherlands)* (ріш.), 2010, заявниця, яка отримувала допомогу у зв'язку з безробіттям, скаржилася на те, що згідно з новим законодавством вона була зобов'язана влаштуватися на «загальноприйнятну» роботу, як умова для продовження отримання нею виплат допомоги. Суд встановив, якщо держава запровадила систему соціального забезпечення, вона має повне право встановлювати умови отримання таких виплат. Зокрема, умова про те, що особа має докладати помітних зусиль для отримання загальноприйнятої роботи, не може вважатися необґрунтованою. З огляду на факти, це було більш ніж те, що законодавство не вимагало від одержувачів виплат шукати та влаштовуватися на роботу, яка загалом не була соціально прийнятною, або щодо якої у них були заперечення з міркувань совісті. Таким чином умова, що

розглядається, не може прирівнюватися до примусу особи виконувати примусову або обов'язкову працю за змістом пункту 2 статті 4 Конвенції.

D. Пенсії

152. Суд розглянув низку справ, що стосуються скорочення, призупинення або припинення виплати пенсій за системою соціального забезпечення відповідно до статті 1 Протоколу 1. Суд зазначив, що системи соціального забезпечення є вираженням дотримання суспільством принципу соціальної солідарності зі своїми вразливими членами: пенсії, зазвичай, виплачуються для того, щоб забезпечити компенсацію за зниження працездатності, коли людина стає старшою. Проте, коли особа, яка отримує пенсію за віком, продовжує або відновлює роботу, її трудове життя не може вважатися закінченим, а здатність заробляти на життя все ще існує («Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, § 70).

153. Розглядаючи пропорційність втручання, Суд звернув особливу увагу на такі фактори, як ступінь втрати виплат, чи був елемент вибору і ступінь втрати засобів до існування («Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, § 73):

- справа «Москаль проти Польщі» (*Moskal v. Poland*), 2009, щодо припинення дострокового виходу заявниці на пенсію, про який вона просила, щоб доглядати за своєю дитиною, яка страждає на важкі захворювання (§§ 67–76, порушення статті 1 Протоколу № 1);
- «Апостолакис проти Греції» (*Apostolakis v. Greece*), 2009, про повне позбавлення пенсії за віком як автоматичний результат засудження у кримінальній справі (§§ 39–43, порушення статті 1 Протоколу № 1; див. на противагу цьому «Філіппу проти Кіпру» (*Philippou v. Cyprus*), 2016, §§ 66–75, де Суд не встановив порушення статті 1 Протоколу № 1);
- «Клейн проти Австрії» (*Klein v. Austria*), 2011, щодо повного позбавлення всіх прав на пенсію за віком внаслідок відсторонення адвоката від практики після того, як він робив внески до пенсійної системи протягом усієї своєї кар'єри, як індивідуально, так і колективно (§§ 52–58, порушення статті 1 Протоколу № 1);
- «Валков та ін. проти Болгарії» (*Valkov and Others v. Bulgaria*), 2011, щодо обмеження максимального розміру пенсії (§§ 94–101, порушення статті 1 Протоколу № 1 відсутнє);
- «Стефанетті та ін. проти Італії» (*Stefanetti and Others v. Italy*), 2014, щодо втрати приблизно двох третин пенсії за віком як результат зменшення розміру внесків, що сплачуються при працевлаштуванні за кордоном (§§ 59–67, порушення статті 1 Протоколу № 1²⁵);
- «Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, про тимчасове зупинення виплати державної пенсії людині старшого віку, яка працює на державній службі (§§ 69–85, без порушення статті 1 Протоколу № 1);
- «Савіцкіс та ін. проти Латвії» (*Savickis and Others v. Latvia*) [ВП], 2022, про виключення стажу роботи, накопиченого в інших державах колишнього СРСР, з розрахунку державної пенсії для постійних резидентів-негромадян, на противагу громадянам Латвії (§§ 215–221, без порушення статті 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1).

154. Суд також надав особливого значення принципу «належного врядування», згідно з яким державні органи повинні діяти максимально скуппульозно, коли мають справу з питаннями життєво важливого значення для окремих осіб, таких як соціальні пільги та інші майнові права.

²⁵ При досягненні такого висновку Суд посилався на мінімальний розмір пенсії згідно з Європейським комітетом з соціальних прав (§§ 62–64)

Хоча Суд дійшов висновку, що державним органам не слід перешкоджати виправляти свої помилки, пам'ятаючи про важливість соціальної справедливості, це не може переважати в ситуації, коли відповідна особа зобов'язана нести надмірний тягар в результаті вжиття заходу, що позбавляє її виплат (*«Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland)*, 2009, §§ 72–73).

155. До того ж, стосовно скарг щодо стверджуваної дискримінації у системі соціального або пенсійного забезпечення, Суд підкреслив, що для нього має значення сумісність системи зі статтею 14, а не окремі факти або обставини конкретних заявників або інших осіб, на яких законодавство впливає чи може впливати (*«Карсон та ін. проти Сполученого Королівства» (Carson and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2010, § 62, з подальшими посиланнями у ній). Роль Суду полягає у визначенні принципового питання, а саме чи є законодавство таким, що незаконно дискримінує осіб, які перебувають у аналогічній ситуації (*там само*).

156. У справі *«Карсон та ін. ...»*, що стосується відсутності прив'язки індексу до пенсій осіб, які проживають в інших країнах, Суд встановив, що заявники не перебували у становищі аналогічному до резидентів Сполученого Королівства. Суд вважав, *inter alia*, що пенсійна система була передусім розроблена для задоволення потреб людей старшого віку-резидентів, і що не можна порівнювати з людьми старшого віку, які проживають у інших країнах, через низку економічних і соціальних показників, які застосовуються від країни до країни. Також Суд зазначив, що як нерезиденти заявники не робили внесок у економіку Держави-відповідачки: зокрема, не платили податки, щоб компенсувати витрати на будь-яке збільшення пенсії (§ 86; порівняти і протиставити справі *«Пічкур проти України» (Pichkur v. Ukraine)*, 2013, §§ 50–51, щодо повного припинення виплати пенсії за віком у зв'язку з проживанням за кордоном).

157. У справі *«Андрле проти Чеської Республіки» (Andrle v. the Czech Republic)*, 2011, Суд встановив, що зниження пенсійного віку для жінок, які виховували дітей, що не передбачено для чоловіків, було заходом, вжитим для усунення нерівності, що розглядалася, і що терміни та обсяг заходів, спрямованих на вирівнювання пенсійного віку, не були очевидно необґрунтованими. Тож не було порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (§§ 54–61).

158. До того ж, у справі *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, Суд розглянув скаргу на стверджувану дискримінацію у зв'язку з відмовою враховувати роботу, що виконується у місці позбавлення волі, при розрахунку пенсійних прав. Встановлюючи, що працюючі ув'язнені перебували в аналогічному зі звичайними працівниками становищі, Суд зазначив, що мова йшла не про характер або мету виконуваної роботи, а про необхідність забезпечення осіб старшого віку, а отже, про належність до системи пенсійного забезпечення за віком (§ 95). Суд встановив, що відмінність у поводженні була пропорційною, зазначивши, що питання про належність працюючих ув'язнених до системи пенсійного забезпечення за віком тісно пов'язане з пенітенціарною та соціальною політикою, сферою, у якій Держава має широкі межі розсуду: Державі-відповідачці не можна було дорікати у тому, що вона надала пріоритет системі страхування, а саме страхування на випадок безробіття, яка є найбільш актуальною для реінтеграції ув'язнених після їх звільнення, а не системі пенсійного забезпечення за віком. Відповідно не було порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (§§ 101–111).

159. Щодо пенсій у зв'язку зі втратою годувальника, у справі *«Муньос Діас проти Іспанії» (Muñoz Díaz v. Spain)*, 2009, Суд розглянув скаргу про відмову визнати дійсним шлюб ромів для встановлення права на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника. Суд встановив, що для Держави було непропорційно, з одного боку, видати заявниці та її ромській родині сімейну книгу актових записів, надати їм статус багатодітної сім'ї, надати медичну допомогу їй та її шістьом дітям і стягнути внески на соціальне забезпечення з її чоловіка – рома за понад дев'ятнадцять років, визнавши у такий спосіб її статус дружини і, з іншого боку, відмовитися визнати наслідки шлюбу ромів, коли справа дійшла до права на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника. Ситуація заявниці виявила непропорційну відмінність у поводженні порівняно з аналогічними ситуаціями, коли відповідні особи добросовісно вважали, що вони одружені, хоча шлюб не був

юридично дійсним. Тож Суд встановив порушення статті 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (§§ 62–71; див. на противагу цьому *«Шерифе Йірім проти Туреччини» (Şerife Yiğit v. Turkey)* [ВП], 2010, §§ 83–88).

V. Житло²⁶

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до свого приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції — Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Додаткового протоколу № 1 — Захист права власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції — Свобода пересування

«1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

3. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для підтримання громадського порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами у демократичному суспільстві».

²⁶ Більш повну оцінку див. у розділі «Житло» глави «Дім» *Посібника з судової практики за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини* і у підрозділі «Оренда майна і житлові права» у розділі «Концепція "володіння"» і розділі «Оренда і контроль орендної плати» глави «Окремі питання» *Посібника з судової практики за статтею 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини*.

А. Загальні положення

1. Сфера застосування

160. Статтею 8 Конвенції право на надання житла не передбачено («*Чепмен проти Сполученого Королівства*» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, § 99; «*Гудорович і ін. проти Словенії*» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), 2020, § 114). Має бути обмежений обсяг будь-якого позитивного зобов'язання щодо розміщення бездомних людей («*О'Рурк проти Сполученого Королівства*» (*O'Rourke v. UK*) (ріш.), 2001; «*Гудорович ті ін. проти Словенії*» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), 2020, § 114). Проте Суд визнав, що зобов'язання надавати притулок особливо особам із вразливих груп, може впливати зі статті 8 Конвенції у виняткових випадках («*Йорданова та ін.*», 2012, § 130). Крім того, як раніше постановив Суд щодо інших соціальних пільг (див., наприклад, «*Стек і ін. проти Сполученого Королівства*» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.) [ВП], 2005, § 55), якщо Договірна держава вирішує надати такі пільги, вона повинна робити це у спосіб, який відповідає статті 14. Суд встановив, що законодавство впливає на право на допомогу пошуку житла для людей, перед якими стоїть загроза бездомності, впливає на їхній дім і сімейне життя, а отже, підпадає під дію статті 8 («*Баг проти Сполученого Королівства*» (*Bah v. the United Kingdom*), 2011, § 40).

161. Захист, передбачений статтею 8 Конвенції, може також поширюватися на мешканців, які є партнерами осіб, що мають права на оренду («*Прокопович проти Росії*» (*Prokopovich v. Russia*), 2004, § 37). У справі «*Карнер проти Австрії*» (*Karner v. Austria*), 2003, Суд встановив порушення статті 14, взятої у поєднанні зі статтею 8, коли мешканцю було заборонено отримати право оренди після смерті його партнера тієї самої статі (§§ 41–43; див. також «*Козак проти Польщі*» (*Kozak v. Poland*), 2010, § 99).

162. Крім того, стаття 8 не надає права проживати у певному місці («*Кодона проти Сполученого Королівства*» (*Codona v. United Kingdom*) (ріш.), 2006; «*Гаріб проти Нідерландів*» (*Garib v. the Netherlands*) [ВП], 2017, § 141, але свобода вибору місця проживання «лежить в основі положень пункту 1 статті 2 Протоколу № 4 (свобода пересування)»).

163. Хоча Конвенція не захищає доступ до безпечної питної води як такої, постійна і тривала відсутність доступу до безпечної питної води може мати несприятливі наслідки для здоров'я та людської гідності, фактично розмиваючи основи приватного життя та зручності користування домом, що може спровокувати застосування позитивного зобов'язання Держави за статтею 8. Існування будь-якого позитивного зобов'язання в цьому відношенні та його можливий зміст повинні визначатися конкретними обставинами постраждалих осіб, правовою базою, економічним і соціальним становищем відповідної Держави («*Гудорович та ін. проти Словенії*» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), 2020, § 116). Проте у справі «*Гудорович та ін. ...*», де розглядаються ймовірно недостатні заходи, вжиті органами державної влади для забезпечення доступу до безпечної питної води та санітарії для громад ромів, які проживають у незаконних поселеннях, Суд постановив, що Держава не може нести весь тягар забезпечення будинків заявників проточною водою, зокрема, як і в цій справі, якщо немає фінансових чи інших перешкод, які б заважали заявникам покращити свої житлові умови. За цих обставин, зазначивши, що органи влади надали заявникам можливість доступу до питної води та отримання соціальних пільг, Суд встановив, що Держава-відповідачка взяла до уваги вразливе становище заявників і задовольнила вимоги статті 8 Конвенції (§§ 149-159).

164. Суд також встановив, що якщо за рішенням, яке набрало законної сили, особі було виділено житло, яким вона має право володіти та користуватися, а також при дотриманні певних умов, придбати, вона може сказати, що житлом «володіє» за змістом статті 1 Протоколу № 1 («*Тетеріні проти Росії*» (*Teteriny v. Russia*), 2005, §§ 48-50). Однак у справі «*Чоконтіо Ганпі проти Франції*» (*Tchokontio Happi v. France*), 2015, щодо невиконання судового наказу, який вимагав термінового переселення заявника, Суд розрізнив право та можливість купівлі у майбутньому. Зазначаючи, що відповідно до укладеного договору оренди соціального житла

заявниця мала право користуватися квартирою і лише можливість придбати її, Суд встановив, що не було жодних законних очікувань придбання власності, а отже, її право на оренду соціального житла не прирівнюється до «володіння» у значенні статті 1 Протоколу № 1 (§§ 59–60). Подібне, але більш загальне розмежування було проведено Судом у справах проти Держав- правонаступниць, які стосувалися особливо захищених прав оренди після розпаду колишньої Югославії (*«Maṛo ma in. protu Bosnii ta Герцеговини» (Mago and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2012, § 78).

2. Межі розсуду

165. Суд зазвичай надає широку свободу розсуду у сферах, пов'язаних із застосуванням соціальної або економічної політики, в тому числі щодо житла (*«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, § 82; *«Йорданова та ін. проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 118; *«Гудорович та ін. проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 141). Завдяки безпосередній обізнаності свого суспільства та його потреб національні органи влади, в принципі, здатні краще ніж міжнародний суддя оцінити те, що є суспільним інтересом із соціальних чи економічних міркувань, і Суд загалом поважатиме політичний вибір законодавчого органу, якщо він «явно не має обґрунтованих підстав» (*«Стек і ін. проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2006, § 52; *«Баг проти Сполученого Королівства» (Bah v. the United Kingdom)*, 2011, § 37). Це особливо актуально у контексті розподілу обмежених державних ресурсів (*«Гудорович та ін. проти Словенії» (Hudorovič and Others v. Slovenia)*, 2020, § 141). Суд також постановив, що межі розсуду у житлових справах більш вузькі, коли мова йде про права, гарантовані статтею 8, порівняно з правами, передбаченими у статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, беручи до уваги центральне значення статті 8 Конвенції, для особистості, самовизначення, фізичної та моральної цілісності, а також для підтримання відносин з іншими людьми, стабільного та безпечного місця в суспільстві (*«Андрій Медведєв проти Росії» (Andrey Medvedev v. Russia)*, 2016, § 53; *«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia)*, 2011, § 93).

166. Суд визнав законним для Держав встановлювати критерії, відповідно до яких така пільга, як соціальне житло, може бути виділена у випадку недостатньої пропозиції для задоволення попиту, якщо такі критерії не є довільними або дискримінаційними. Держави можуть мати виправдані розмежування між різними категоріями іммігрантів та обмеження доступу певних категорій до державних послуг, таких як соціальне житло, з боку Держав може бути обґрунтованим (*«Баг проти Сполученого Королівства» (Bah v. the United Kingdom)*, 2011, § 49). У справі «Баг ...» йшлося про відмову брати до уваги неповнолітніх, які підлягають імміграційному контролю, при визначенні пріоритету права на соціальне житло. Суд не встановив порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 8, визначивши, що відмінності у поводженні, яких зазнав заявник, були обґрунтованими й об'єктивно виправданими необхідністю максимально справедливого розподілу дефіцитного фонду соціального житла, доступного у Сполученому Королівстві, та законністю урахування імміграційного статусу тих, хто потребує житла, під час такого розподілу (§ 52; див. також *«Л.Ф. проти Сполученого Королівства» (L.F. v. the United Kingdom)* (ріш.), 2022, §§ 46–48, щодо виселення осіб, які не є членами ортодоксальної єврейської громади, із соціального житла, яке належить благодійній організації, що обслуговує цю громаду).

167. Хоча межі розсуду загалом широкі, Суд підкреслив, що заходи економічної та соціальної політики повинні, тим не менш, здійснюватися таким чином, щоб не порушувати заборону дискримінації та забезпечувати відповідність вимозі пропорційності. У контексті статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1, Суд обмежив свою згоду поважати політичний вибір законодавчого органу як «явно не має обґрунтованих підстав» обставинами, коли стверджувана відмінність у поводженні була результатом перехідного заходу, який становить частину системи, що здійснюється з метою усунення нерівності. Поза цим контекстом і там, де стверджувана

дискримінація пов'язана з інвалідністю або статтю, свобода розсуду Держави значно зменшується, і для обґрунтування відмінності у поводженні потрібні будуть «дуже вагомі причини» («Дж.Д. і А. проти Сполученого Королівства» (*J.D. and A. v. the United Kingdom*), 2019, §§ 88–89, 97 і 104).

168. Також, у своїй практиці Суд наголосив на необхідності для Держав брати до уваги вразливі та соціально незахищені групи, такі як, наприклад, роми, які можуть потребувати допомоги, щоб мати можливість ефективно користуватися тими самим правами, що і більшість населення («Гудорович та ін. проти Словенії» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), 2020, § 142). Такі обставини можуть призводити до виникнення позитивного зобов'язання за Конвенцією на підставі статті 8 для того, щоб сприяти способу життя ромів («Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Connors v. the United Kingdom*), 2004, §§ 84 і 94). Це особливо актуально, якщо ступінь порушення прав, передбачених статтею 8, є серйозними, наприклад, заходи, що призводять до бездомності (*там само*, §§ 85–86). До того ж, Суд розглянув специфіку заявників як соціальної групи та їхні потреби як один з відповідних факторів при оцінці пропорційності, яку національні органи влади зобов'язані проводити («Йорданова та ін. проти Болгарії», 2012, §§ 129 і 132–133; «Гудорович та ін. проти Словенії» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), §§ 142 і 147).

169. Для стислого викладу відповідних загальних принципів, що стосуються меж розсуду Держави і оцінки пропорційності у цій сфері, див. «Фолкнер і МакДонах проти Ірландії» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ріш.), 2022, §§ 94–98.

В. Виселення/втрата дому

170. У своїй практиці Суд загалом визнав законним прагнення органів влади відібрати землю або майно у осіб, які не мали права їх займати («Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Connors v. the United Kingdom*), 2004, § 69; «МакКанн проти Сполученого Королівства» (*McCann v. the United Kingdom*), 2008, § 48; «Йорданова та ін. проти Болгарії» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*), 2012, § 111).

171. Проте виселення має бути не лише передбачено у національному законодавстві, воно повинно бути пропорційним законній меті, що переслідується, з урахуванням конкретних обставин справи («Орлич проти Хорватії» (*Orlić v. Croatia*), 2011, § 64; «Андрій Медведєв проти Росії» (*Andrey Medvedev v. Russia*), 2016, § 54). Існування процесуальних гарантій для таких заходів є вирішальним моментом при оцінці Судом пропорційності втручання («Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Connors v. the United Kingdom*), 2004, §§ 83 і 92; «Фолкнер і МакДонах проти Ірландії» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ріш.), 2022, §§ 101–102). Зокрема, Суд повинен перевірити, чи був процес прийняття рішення, що призвів до заходів втручання, справедливим та забезпечував належну повагу інтересів особи, гарантованих статтею 8 Конвенції (*там само*; «Брежец проти Хорватії» (*Brežec v. Croatia*), 2013, §§ 48–50). Визначаючи, чи була проведена необхідна оцінка пропорційності на національному рівні, Суд може розглянути загальну справедливість провадження в повному обсязі (за аналогією зі статтею 6) («Фолкнер і МакДонах проти Ірландії» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ріш.), 2022, § 103, де суд встановив, що невідгідне становище заявників через початкову відсутність правового представництва було майже відразу подолано, коли їм було надано правову допомогу через декілька днів).

172. Суд також встановив, що відповідно до статті 8 Конвенції, будь-яка особа, якій загрожує втрата житла, загалом повинна мати можливість домагатися визначення пропорційності заходів незалежним судом, навіть якщо, згідно з національним законодавством, право на користування припинило свою дію («МакКанн проти Сполученого Королівства» (*McCann v. the United Kingdom*), 2008, §§ 50 і 53). Цей принцип був розроблений у контексті житла, що перебуває у державній або соціальній власності («Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (*F.J.M. v. the*

United Kingdom) (ріш.), 2018, § 37, з подальшими посиланнями у ній). Проте було проведено різницю між державними і приватними орендодавцями, оскільки цей принцип не застосовується автоматично у випадках, коли володіння вимагається приватною особою або підприємством. І навпаки, у цих справах баланс між конкуруючими інтересами залучених приватних сторін (орендодавець приватного сектору та орендар, який займає житлове приміщення) може вважатися дотриманим законодавством, метою якого є захист відповідних прав передбачених Конвенцією (*там само*, §§ 41-46).

173. Якщо національні органи влади у своїх рішеннях, що пропонують та підтримують виселення заявника, не дали жодних пояснень або не висунули жодних аргументів, які б доводили, що виселення заявника було необхідним, Суд може зробити висновок, що законний інтерес Держави щодо можливості контролювати свою власність повинен бути на другому місці після права заявника на повагу до свого житла (*«Бжедов проти Хорватії» (Bjedov v. Croatia)*, 2012, §§ 70–71; *«Йорданова та ін. проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria)*, 2012, § 118). У справі *«Йорданова та ін. ...»*, що стосувалася планового виселення ромів з їхніх давніх поселень без надання альтернативного житла. Суд встановив, що виселення буде порушенням статті 8 Конвенції на тій підставі, що національні органи влади не врахували непривілейований статус заявників і не надали аргументів щодо необхідності виселення заявників, зокрема, за відсутності альтернативного житла, внаслідок чого заявники стали б бездомними (§§ 122–134).

174. Суд провів аналогію між принципами статті 8, встановленими у зазначених вище справах, що стосуються виселення орендарів та мешканців з державного житла чи землі, з принципами, що стосуються втрати житла, підтверджуючи свою позицію тим, що оцінка необхідності втручання у таких випадках охоплює не лише питання суті, але також і процес прийняття рішення, яке забезпечує належну повагу інтересів, захищені статтею 8 (*«Іванова та Черкезов проти Болгарії» (Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria)*, 2016, §§ 52–53). У справі *«Іванова і Черкезов ...»*, що стосується постанови про знесення будинку заявників у зв'язку з порушенням будівельних норм, Суд встановив, що передбачуване знесення становило б порушення статті 8 у зв'язку з тим фактом, що заявники не мали в своєму розпорядженні процедури, яка дозволяє їм отримати належний перегляд пропорційності заходу. Національний судовий розгляд зосереджувався лише на незаконності будівництва, без урахування особистих обставин заявників, як той факт, що це був їхній єдиний будинок, та відсутність альтернативного житла (§§ 56–62).

175. Справи, пов'язані з виселенням, також можуть передбачати позитивні зобов'язання для Держави-відповідачки. У справі *«Піберник проти Хорватії» (Pibernik v. Croatia)*, 2004, невиконання національними органами влади наказу про виселення з квартири на користь власника було визнано Судом рівносильним невиконанню державою своїх зобов'язань за статтею 8 Конвенції (§§ 64 і 70; див. також *«Цвемич проти Хорватії» (Cvijetić v. Croatia)*, 2004, §§ 51–53).

С. Контроль орендної плати

176. Суд визнав, що такі сфери, як житло, яке у сучасному суспільстві вважається першочерговою соціальною потребою і яке відіграє центральну роль у соціальній та економічній політиці Договірних держав, часто можуть вимагати певної форми регулювання з боку Держави. У цій сфері рішення про те, чи можна, і якщо так, то коли, повністю надати це право силам вільного ринку, або ж воно потребує державного контролю, а також вибір заходів щодо забезпечення житлових потреб суспільства і термінів їх реалізації, обов'язково передбачають розгляд складних соціальних, економічних і політичних питань. Вважаючи природним, що межі розсуду, які доступні законодавчому органу при здійсненні соціальної та економічної політики, повинні бути широкими, Суд неодноразово заявляв, що поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є «суспільними» або «загальними» інтересами, окрім випадків, коли таке

рішення явно не суперечить розумним підставам (*«Гуттен-Чапська проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland)* [ВП], 2006, §§ 165–66).

177. У справі *«Меллахер та ін. проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria)*, 1989, щодо орендодавців, які оскаржували запровадження передбаченого законом зниження орендної плати відповідно до статті 1 Протоколу № 1, Суд встановив обґрунтованим для австрійського законодавчого органу дійти висновку, що соціальна справедливість вимагає зниження початкової орендної плати, і що зниження орендної плати, яке випливає із закону, навіть якщо воно істотне, не завжди покладає на орендодавців непропорційний тягар (§§ 53–57).

178. І навпаки, у справі *«Гуттен-Чапська проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland)* [ВП], 2006, де Суд зіткнувся зі скаргою орендодавця, на якого вплинула обмежувальна система контролю орендної плати, введена після відміни комуністичного режиму в Польщі, Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1. Окрім встановлення рівнів орендної плати, що стягувалася, система складалася з поєднання різних обмежень прав орендодавців щодо вільного договірною волевиявлення на укладення договору оренди з орендарями і ведення переговорів щодо нього, а також визначення умов припинення оренди. Хоча Суд визнав законну мету оскаржуваної системи контролю орендної плати, яка полягала у забезпеченні соціального захисту орендарів та поступового переходу від контрольованої Державою орендної плати до повністю погодженої договірною орендної плати, і визнав винятково складні і соціально чутливі питання, пов'язані з узгодженням суперечливих прав власності орендодавців і соціальних прав орендарів, суд встановив, що Держава-відповідач не досягла необхідного справедливого балансу між ними, поклавши у цій справі непропорційний і надмірний тягар на заявника (§§ 178 і 223-225).

179. Суд розглядав інші подібні питання щодо контролю орендної плати, у справах проти Держав-учасниць після падіння попередніх режимів, встановлюючи подальші порушення статті 1 Протоколу № 1 (*«Статілео проти Хорватії» (Statileo v. Croatia)*, 2014, §§ 140–145; *«Бітто та ін. проти Словаччини» (Bittó and Others v. Slovakia)*, 2014, §§ 105–119). У справі *«Касмі проти Албанії» (Kasmi v. Albania)*, 2020, заявник скаржився на те, що не може повернути у власність майно, яке було визнане таким, що належить його сім'ї після реформи приватизації після падіння комуністичного правління в Албанії, але яке було зайнято орендарями, які через їхній соціально незахищений статус людей старшого віку, яким загрожувала бездомність, користувалися особливим захистом. Хоча Суд визнав законну мету законодавства, яка полягала в забезпеченні житлом вразливої частини суспільства за розумними доступними цінами, у країні, де наявність житла не могла задовольнити попит, він встановив порушення статті 1 Протоколу № 1, беручи до уваги договори оренди, укладені за законом, відсутність належних механізмів, що гарантували право заявника на розірвання договору оренди, низький розмір орендної плати, встановленої законом, який не давав змогу індексувати її з урахуванням інфляції, і тривалого періоду невизначеності, у якій опинився заявник (§§ 76 і 79–85).

180. Схожий висновок був зроблений у справі *«Бергер-Кролл та ін. проти Словенії» (Berger-Krall and Others v. Slovenia)*, 2014, хоча і з точки зору прав орендарів відповідно до статті 1 Протоколу № 1, що становило відсутність порушення Конвенції. Це стосувалося скарг орендарів, які проживали у соціальних квартирах, за договорами «особливо захищеної оренди» за попереднього режиму, підвищення орендної плати і зниження гарантій володіння житлом після переходу країни до ринкової економіки. Хоча Суд визнав загальне погіршення правового захисту, що надається орендарям внаслідок реформ, Суд зазначив, що це були певним чином неминучі наслідки вибору законодавчого органу на користь денаціоналізації та переходу до ринкової економіки, за якої Держава повинна була у належний спосіб збалансувати права власників і орендарів. Крім того, Суд вважав, що заявники досі користуються особливим захистом, у зв'язку з тим, що їхні договори були укладені на невизначений строк, і що підвищення орендної плати досі було нижчим, ніж орендна плата на вільному ринку, і в будь-якому випадку не було надмірним з огляду на їхні доходи. Відповідно, Суд встановив, що

Держава-відповідачка, узгоджуючи суперечливі інтереси, забезпечила розподіл соціального та фінансового тягара, пов'язаного з житловою реформою (§§ 205–212).

181. До того ж, у справі *«Едвардс проти Мальти» (Edwards v. Malta)*, 2006, щодо реквізиції (витребування) урядом житлового приміщення заявника та прилеглої ділянки для надання житла бездомним особам, Суд також встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 у зв'язку з обмеженнями, накладеними на здійснення прав власника заявника. Суд визнав законну мету, яка переслідувалась реквізицією (витребуванням) і контролем орендної плати, що оскаржувалися, яка полягала у забезпеченні справедливого розподілу і використанні житлових ресурсів для соціального захисту мешканців, запобігання бездомності, а також захисту гідності малозабезпечених мешканців (§ 67). Проте оцінюючи, чи був досягнутий справедливий баланс між спільними інтересами суспільства та правом заявника на мирне користування своїм майном, Суд зазначив, що власник втратив контроль над своїм майном протягом майже 30 років, орендна плата, яку він отримував як компенсацію, була надзвичайно низькою порівняно з ринковими ставками, і що він не мав впливу на вибір орендаря або на будь-які основні умови оренди. Тому Суд встановив, що непропорційний і надмірний тягар було покладено на власника, який мав нести більшу частину соціальних і фінансових витрат на надання житла іншим особам (§§ 73–79).

182. У справі *«Ліндгейм та ін. проти Норвегії» (Lindheim and Others v. Norway)*, 2012, законодавчі зміни надали орендарям землі, що використовуються для постійного проживання або для відпочинку, право пролонгувати свої договори оренди на тих самих умовах на необмежений строк. Суд також встановив порушення статті 1 Протоколу № 1. Суд визнав, що міркування соціальної політики, які переслідує законодавство, а саме захист інтересів орендарів, які не мають фінансових можливостей, були законними, оскільки скасування контролю орендної плати у 2002 році істотно вплинуло на багатьох непідготовлених орендарів, різко збільшивши їхню орендну плату за землю (§§ 97–100). Проте Суд постановив, що законодавчі зміни наклали непропорційний тягар на заявників через низку факторів, включно з тим, що рівень орендної плати був вражаюче низьким, пролонгувалися договори на невизначений строк, а орендна плата могла бути збільшена лише відповідно до індексу споживчих цін, а не вартості землі, і лише орендар міг розірвати договір оренди (§§ 126–136).

183. Мета, з якою майно використовується орендарями, також може бути важливим фактором під час оцінки Судом пропорційності заходів щодо контролю орендної плати. У справі *«Бредшоу та ін. проти Мальти» (Bradshaw and Others v. Malta)*, 2018, де предметом оренди було майно, що використовується музичним клубом, Суд зазначив, що приміщення використовувалося для соціальної та культурної діяльності, тобто комерційного характеру, на відміну, наприклад, від соціального житла, яке передбачало менш значний ступінь суспільного інтересу, ніж у інших випадках, і які не виправдовували такого істотного зниження орендної плати порівняно з вартістю оренди на вільному ринку (§§ 58 та 63–66).

D. Інші заходи державного контролю

184. У справі *«Гаріб проти Нідерландів» (Garib v. the Netherlands)* [ВП], 2017, Суд розглянув скаргу відповідно до статті 2 Протоколу № 4 Конвенції проти законів про містобудування, які вимагали від осіб, які бажають проживати у певних міських районах, або вже проживали в цій місцевості протягом попередніх шести років, або мали дохід від роботи, щоб отримати дозвіл на житло у цьому районі. Законодавча мета полягала у тому, щоб зупинити занепад і стигматизацію певних бідних міських районів Роттердама шляхом заохочення заселення їх особами, які не залежали від соціального забезпечення. Суд зазначив, що, враховуючи соціальний і економічний контекст справи, свобода розсуду законодавчого органу загалом поширюється як на його рішення втрутитися в сферу предмету, так і, після втручання, на детальні правила, які він встановив для досягнення балансу між конкуруючими державними і приватними інтересами.

Зокрема Суд повторно зазначив, що у такій комплексній та складній сфері, як розвиток великих міст, Держава користується широкими межами розсуду для реалізації своєї містобудівної політики (§§ 138–139).

185. Визначаючи, чи було виправданим втручання у права заявниці, чие клопотання про видачу дозволу на житло було відхилено через невідповідність жодній вимозі, Суд оцінив законодавчу базу та індивідуальні обставини заявниці. Суд встановив, що не було жодних доказів того, що політичний вибір органів влади у той час був однозначно неправильний або спричинив непропорційно негативні наслідки на рівні потерпілої особи. Навпаки, фактичні дані свідчили про те, що соціально-економічний склад відповідних районів почав змінюватися, більше нових мешканців працювали, ніж раніше (§§ 147–148). Суд також надав великого значення включенню гарантій, які свідчили про вжиття належних заходів для захисту прав та інтересів таких осіб, як заявник: достатнє альтернативне житло повинно було б бути доступним на місцевому рівні тим, хто не мав права на отримання дозволу; призначення районів повинно було переглядатися кожні чотири роки, а відповідний міністр кожні п'ять років мав звітувати перед парламентом про ефективність законодавства та його вплив на практиці; і було включено положення про індивідуальні труднощі. Доступність судового розгляду (на двох рівнях юрисдикції відповідно до статті 6) забезпечувала додатковий захист. Як результат, Суд дійшов висновку, що Держава-відповідачка не перевищила межі наданої їй свободи розсуду (§§ 150–157).

186. До того ж, балансуючи інтереси заявниці із суспільними інтересами, які переслідувало законодавство, Суд постановив, що особиста ситуація заявниці внаслідок відмови у видачі їй дозволу на проживання не була особливо переконливою. Суд зазначив, *inter alia*, що не було жодних припущень, що заявниця зазнала будь-яких труднощів, вона відмовилася зазначити, чому (крім особистих уподобань) вона хотіла залишитися у районі, і з'ясувалося, що вона переїхала в надане державою житло в іншому муніципалітеті незадовго до того, як її шестирічний період очікування закінчився. У результаті Суд встановив, що наслідки відмови у видачі заявниці дозволу на проживання не становили таких непропорційних труднощів, щоб її інтереси переважали суспільні інтереси, які переслідувались послідовним застосуванням цього заходу (§§ 160–165). Якби було прийнято необґрунтовану особисту перевагу, національні органи влади та Суд були б позбавлені можливості зважувати відповідні державні та приватні інтереси, а прийняття рішень Державою було б скасовано, фактично звівши нанівець свободу розсуду Держави (§ 166).

Е. Житлові пільги

187. Практика Суду з питань житлових пільг передусім ґрунтується на статті 14, які розглядаються у поєднанні за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції. У справі *«Врунту проти Кіпру» (Vrontou v. Cyprus)*, 2015, йшлося про відмову у видачі картки біженця, єдиного способу отримання житлової пільги, на тій підставі, що заявник був дитиною внутрішньо переміщеної жінки, а не внутрішньо переміщеного чоловіка. Суд встановив відсутність будь-якого об'єктивного та розумного обґрунтування відмінності у поводженні, і відповідно порушення цих положень (§ 76). Серед інших факторів Суд визнав, що житлові пільги чітко підпадають під дію статті 1 Протоколу № 1, оскільки, якби не потреба мати картку біженця, заявник мав би право на отримання житлових пільг відповідно до національного законодавства (§§ 64–66).

188. У справі *«Дж.Д. та А. проти Сполученого Королівства» (J.D. and A. v. the United Kingdom)*, 2019, щодо непроведення розмежування на користь заявниць, які перебувають у вразливому становищі, при зменшенні житлових пільг, Суд розглянув скарги, що стосуються позитивних зобов'язань Держави за статтею 14, а саме зобов'язання по-різному ставитися до осіб, становище яких істотно відрізняються. Двоє заявниць, орендарки соціального житла, скаржились відповідно до статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1, що зменшення їхніх житлових пільг, на які вони раніше мали право, внаслідок зміни встановленої законом системи,

спрямованої на економію державних коштів, поставило їх у більш ненадійне становище у порівнянні з іншими, які постраждали від зменшення через свої особисті обставини: перша заявниця, яка постійно доглядала за своєю дитиною з інвалідністю, а друга була розміщена у «безпечному притулку», призначеному для захисту тих, хто зазнав серйозного насильства в сім'ї та залишався в зоні ризику.

189. Встановивши, що оскаржуваний захід завдав особливої шкоди та поставив у невідгідне становище заявників, з якими поводитися так само, як і з іншими одержувачами житлових пільг, навіть попри те, що їхні обставини істотно відрізнялися, Суд розглянув питання про те, чи було таке недотримання різного ставлення об'єктивно та обґрунтовано виправданим. За обставин справи, де стверджувана дискримінація ґрунтувалася на ознаці інвалідності та статі, потрібні були б дуже вагомі причини для виправдання застосування оскаржуваного заходу до заявника (§§ 96–97).

190. Щодо першої заявниці Суд встановив, незважаючи на те, що для неї переїзд був би надзвичайно руйнівним і вкрай небажаним, вона могла переїхати до меншого, відповідно пристосованого житла, і їй була б надана додаткова пільга на житло. Суд переконався, що це було достатньо вагомою підставою для висновку, що засоби, використані для здійснення заходу, були пропорційними, а відмінність у поводженні була виправданою (§§ 101–102). Однак щодо другої заявниці Суд визнав, що оскільки мета зменшення житлової допомоги (стимулювання її до переїзду у менший будинок) суперечила меті «системи безпечного притулку» (щоб дати їй можливість залишатися у своєму будинку для власної безпеки), не було наведено жодних вагомих причин для виправдання пріоритетності однієї законної мети над іншою. Відповідно, запровадження законодавчих змін щодо цієї невеликої групи, яку легко ідентифікувати, не було виправданим, а тому було дискримінаційним (§§ 103–105).

VI. Окремі вразливі групи

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до свого приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції».

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14 Конвенції — Заборона дискримінації

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 1 Додаткового протоколу № 1 — Захист власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Стаття 2 Додаткового протоколу № 1 — Право на освіту

«Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань».

Стаття 4 Протоколу № 4 – Заборона колективного вислання іноземців

«Колективне вислання іноземців заборонено».

191. У цій главі розглядатиметься соціальний аспект судової практики, що стосується окремих вразливих груп, таких як мігранти/особи, які шукають притулок, особи з інвалідністю та роми.

А. Мігранти/особи, які шукають притулок²⁷

192. У своїй оцінці їхніх прав, передбачених Конвенцією, Суд приділяє особливу увагу вразливому статусу мігрантів/осіб, які шукають притулок, враховуючи їхнє нестабільне становище і минулий досвід («*М.С.С. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], 2011, §§ 232 і 251; «*Б.Г. та ін. проти Франції*» (*B.G. and Others v. France*), 2020, § 78). Це особливо актуально, коли мова йде про дітей, яких Суд зазначав як тих, хто перебуває у ситуації «крайньої вразливості», з супроводом чи без супроводу, що має пріоритет над міркуваннями, що стосуються їхнього статусу нелегального мігранта («*Н.Т.П. та ін. проти Франції*» (*N.T.P. and Others v. France*), 2018, § 44; «*Хан проти Франції*» (*Khan v. France*), 2019, §§ 73–74 і §§ 92–93; «*Б.Г. та ін. проти Франції*» (*B.G. and Others v. France*), 2020, § 79).

193. Суд повторно зазначив, що стаття 3 не зобов'язує Держави надавати кожному у межах їх юрисдикції житло або надавати мігрантам фінансову допомогу, що давала б їм змогу підтримувати певний рівень життя, але відповідальність Держави може виникати за статтею 3, якщо заявник за обставин повної залежності від підтримки Держави, стикається з офіційною байдужістю в ситуації серйозних позбавлень або потреб, що несумісні з людською гідністю («*М.С.С. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], 2011, §§ 249 і 253; «*Таракель проти Швейцарії*» (*Tarakhel v. Switzerland*) [ВП], 2014, §§ 95 і 98). У справі «*М.С.С. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], 2011, Суд розглянув відповідно до статті 3 скарги особи, яка шукає притулок, яка протягом декількох місяців жила на вулиці в стані крайньої бідності без будь-яких засобів до існування (нездатна задовольнити більшість основних потреб, таких як харчування та гігієна) і під постійним страхом зазнати нападу й пограбування. Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з тим, Держава-відповідачка не приділила належної уваги вразливості заявника як такого, що шукає притулок, і її бездіяльність в особливо серйозній ситуації, у якій він перебував протягом декількох місяців. Суд визнав, що заявник став жертвою принизливого поводження, що демонструє відсутність поваги до його гідності, і що ця ситуація пробудила у ньому почуття страху, болю або неповноцінності, які здатні викликати відчай. Умови його життя разом з тривалою невизначеністю, у якій він залишався, і повною відсутністю будь-яких перспектив поліпшення його становища досягли рівня тяжкості, необхідного для того, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції (§§ 263–264).

194. Схожого висновку Суд дійшов у справі «*Н.Х. та ін. проти Франції*» (*N.H. and Others v. France*), 2020, стосовно осіб, які шукають притулок, через адміністративні затримки, що перешкождали їм отримати підтримку, передбачену законом, під час очікування відповіді на своє клопотання про надання притулку, були змушені протягом декількох місяців жити в обмежених умовах на вулиці без доступу до санітарних приміщень, не маючи засобів до існування і постійно під страхом зазнати нападу або пограбування. Суд встановив, що органи влади не виконали свої обов'язки щодо заявників відповідно до національного законодавства та не надали належної відповіді на повідомлення про небезпечне становище заявників. Відповідно, заявники стали жертвами принизливого поводження, при цьому органи влади виявляли неповагу до їхньої гідності, ступінь якої перевищував поріг тяжкості у розумінні статті 3 Конвенції (§§ 165–186). З іншого боку, Суд постановив, що поріг, встановлений статтею 3, не був досягнутий щодо одного заявника, який також проживав у наметі кілька місяців, але який отримав документи, що підтверджують його статус особи, яка шукає притулок, та фінансову допомогу протягом порівняно короткого періоду часу (§ 187).

195. Також, у справі «*Таракель проти Швейцарії*» (*Tarakhel v. Switzerland*) [ВП], 2014, щодо запропонованого вислання до Італії афганської пари осіб, які шукали притулок та їхніх шістьох неповнолітніх дітей, Суд постановив, що вислання буде порушенням статті 3 за відсутності отриманих Державою-відповідачкою гарантій того, що заявники перебуватимуть під наглядом

²⁷ Див. також *Посібник з судової практики щодо імміграції Європейської конвенції з прав людини*.

в установах, і умови (належне житло, харчування, медичне обслуговування тощо) будуть пристосовані до віку дітей, і що сім'я залишиться разом після прибуття до Держави, яка їх прийматиме (§§ 120–122).

196. Суд дійшов схожих висновків у інших справах, пов'язаних з дітьми:

- *«Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium)*, 2006, про утримання п'ятирічної дівчинки без супроводу у центрі, призначеному для дорослих та у якому не було умов для задоволення потреб дитини, з подальшою її депортацією без вжиття необхідних і запобіжних заходів у її ситуації (§§ 50–59 і 66–71);
- *«Мухаджієва та ін. проти Бельгії» (Muskhadzhieva and Others v. Belgium)*, 2010, про утримання чотирьох неповнолітніх осіб, які шукали притулок, відповідно, у віці семи місяців, трьох з половиною років, п'яти і семи років на момент розгляду справи, у супроводі їхніх батьків в установі, непристосованій для прийому дітей, що призвело, зокрема, до погіршення їхнього психологічного здоров'я (§§ 59–63);
- *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, що стосується утримання під вартою неповнолітніх дітей до вислання у супроводі батьків протягом п'ятнадцяти днів у дорослому середовищі за присутності великої кількості представників поліції, без будь-якої діяльності, яка б їх зацікавила, у поєднанні з занепокоєнням батьків, що однозначно не відповідало їхньому віку (§§ 91–103);
- *«А.Б. та ін. проти Франції» (A.B. and Others v. France)*, 2016, про утримання чотирирічної дитини, яка у супроводі своїх батьків протягом вісімнадцяти днів перебувала у слідчому ізоляторі, де, *inter alia*, страждала від особливо високого рівня шуму і присутності озброєних поліцейських у формі під час переміщення на різні судові та адміністративні слухання, де вона мала бути присутньою, оскільки її не можна було залишати на самоті (§§ 112–115);
- *«Хан проти Франції» (Khan v. France)*, 2019, щодо небезпечних умов проживання неповнолітнього іноземця без супроводу в нетрях, явно непридатному для дітей середовищі, протягом декількох місяців і невиконання владою судової постанови про забезпечення заявнику, який перебував у вразливому становищі, догляду та захисту (§§ 81–95);
- *«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, що стосується перехоплення в морі та подальшого затримання неповнолітніх без супроводу, хоч їх і об'єднали з дорослою особою, яка ніяк з ними не була пов'язана, та депортації без запобіжних заходів до третьої Держави (§§ 58-70).

197. У справі *«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, Суд також встановив порушення статей 5 і 4 Протоколу № 4 до Конвенції щодо затримання і вислання неповнолітніх осіб без супроводу. Він підкреслював значну вразливість дітей через їхній вік (п'ять і три роки) та той факт, що вони були залишені справлятися самостійно, відокремлені від членів своєї сім'ї або будь-якої призначеної для нагляду за ними дорослої особи (§§ 91-94; §§ 103-104; та §§ 133-137). Суд також встановив порушення статті 8 у зв'язку з відмовою органів влади дозволити батьку возз'єднатися або зустрітися зі своїми дітьми, які трималися під вартою, через незаконність утримання дітей і, що важливо, через неспроможність забезпечити повагу до найкращих інтересів дітей, доволно пов'язуючи їх з дорослими особами, які не є родичами (§§ 113-115; див. також *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, §§ 140–148, про «найкращі інтереси дитини» відповідно до статті 8 у контексті утримання дітей-мігрантів під вартою).

198. Проте в інших справах Суд дійшов висновку, що порушення статті 3 не було:

- *«Н.Т.П. та ін. проти Франції» (N.T.P. and Others v. France)*, 2018, коли заявникам (матері та її трьом маленьким дітям) було надано ночівлю у приватному притулку, що

фінансується владою, і їм було надано харчування та медичну допомогу, а діти ходили до школи (§§ 45–49);

- *«Б.Г. та ін. проти Франції» (B.G. and Others v. France)*, 2020, де заявники (сім'ї з неповнолітніми дітьми) тимчасово проживали у наметовому таборі, розбитому на автостоянці, при цьому органи влади вжили заходів щодо поліпшення їхніх матеріальних умов життя, зокрема, забезпечивши медичне обслуговування та можливість відвідувати школу для дітей з їх подальшим розміщенням у квартирі (§§ 87–89).

В. Особи з інвалідністю²⁸

199. Суд розглядав справи, що стосуються прав осіб з інвалідністю відповідно до різних статей Конвенції. Суд визначив осіб з інвалідністю, які належать до особливо вразливої групи, зазначивши, що вони історично зазнавали дискримінації та упередженого ставлення, що призвело до їхньої соціальної ізоляції. Таке упередження могло спричинити формування законодавчих стереотипів, які забороняють індивідуальну оцінку їхніх можливостей і потреб. Тож Суд підкреслив необхідність запобігання дискримінації людей з інвалідністю та сприяння їхній повній участі та інтеграції в суспільство, підкреслюючи, що у цьому контексті межі розсуду Держави значно вузчі, та повинні бути вагомими причинами для обмеження основоположних прав таких людей (*«Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland)*, 2009, § 84; *«Губеріна проти Хорватії» (Guberina v. Croatia)*, 2016, § 73).

1. Доступ до окремих місць, будівель і послуг

200. Суд постановив, що стаття 8 не може розглядатися як загальнозастосовна кожного разу, коли відбуваються порушення в повсякденному житті особи через відсутність доступу до громадського закладу: вона застосовується лише у виняткових випадках, коли така відсутність доступу до громадських будівель і споруд, відкритих для громадськості, впливає на її життя таким чином, що перешкоджає праву на особистісний розвиток і праву встановлювати та розвивати відносини з іншими людьми і зовнішнім світом. За таких обставин Держава може мати позитивне зобов'язання забезпечити доступ до відповідних будівель (*«Зегналова і Зегналь проти Чеської Республіки» (Zehnalova and Zehnal v. the Czech Republic)* (ріш.), 2002; *«Фаркаш проти Румунії» (Farcaș v. Romania)* (ріш.), 2010, § 68; *«Арнар Гельгі Ларуссон проти Ісландії» (Arnar Helgi Lárusson v. Iceland)*, 2022, §§ 44–46).

201. У справі про доступ особи з інвалідністю до приватного пляжу Суд постановив, що заявлене право стосується міжособистісних відносин такого широкого і невизначеного масштабу, що не може бути прямого зв'язку між заходами, які Державі рекомендувалося вживати, щоб усунути недоліки, пов'язані з приватними купальнями, і особистим життям заявника. Відповідно, стаття 8 не застосовувалася (*«Ботта проти Італії» (Botta v. Italy)*, 1998, § 35).

202. Також, у справах, що стосуються обмеженого доступу осіб з інвалідністю до певних будівель і послуг, Суд визнав статтю 8 незастосовною і відхилив скаргу як несумісну з огляду на обставини, пов'язані з предметом розгляду (*ratione materiae*). У справі *«Зегналова і Зегналь проти Чеської Республіки» (Zehnalova and Zehnal v. the Czech Republic)* (ріш.), 2002, щодо доступу до громадських та інших будівель, відкритих громадськості, Суд визнав, що відсутній особливий зв'язок між відсутністю доступу до відповідних будівель і особливими потребами приватного

²⁸ Див. також підрозділ «Здоров'я та інвалідність» у розділі «Дискримінація за певною ознакою» *Посібника з судової практики за статтею 14 Європейської конвенції з прав людини* та підрозділ «Питання інвалідності» у розділі «Приватне життя» *Посібника з судової практики за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини*.

життя заявника. Суд висловив сумніви, зважаючи на велику кількість будівель, щодо яких подавалася скарга, стосовно потреб заявника у їх щоденному використанні і стосовно існування прямого і безпосереднього зв'язку між заходами, до вжиття яких закликали Державу, і приватним життям заявників. Відповідно, Суд постановив, що стаття 8 не застосовується.

203. Грунтуючись на схожих підставах, Суд постановив, що стаття 8 не застосовується у справі *«Фаркаш проти Румунії» (Farcaș v. Romania)* (ріш.), 2010, що стосується скарги заявника на стверджену неспроможність органів влади вжити позитивних заходів для полегшення доступу до певних громадських будівель і громадського транспорту. Суд також зазначив, що органи державної влади все ж уживали заходи, і що ситуація в місті, де проживав заявник, поступово поліпшується завдяки прийняттю законодавства, яке заохочувало інтеграцію осіб з інвалідністю у соціальне, економічне та культурне життя та накладало зобов'язання на різних учасників суспільного життя полегшувати доступ цих людей до різних будівель, призначених для громадськості, та їх інтеграцію у суспільство (§§ 68–71).

204. У справі *«Глайзен проти Швейцарії» (Glaisen v. Switzerland)* (ріш.), 2019, Суд розглянув скаргу на відсутність доступу до приватного кінотеатру людини з паралічем нижніх кінцівок, яка бажає переглянути фільм, який не показували у кінотеатрах з доступом для осіб з інвалідністю. Беручи до уваги соціальний та сімейний стан заявника та визнаючи важливість відвідування кінотеатру, оскільки він не обмежується лише переглядом фільму, але також передбачає спілкування з іншими людьми, Суд проте дійшов висновку, що стаття 8 не може тлумачитися як така, що надає право доступу до певного кінотеатру для перегляду конкретного фільму. Зокрема, Суд зазначив, що був загальний доступ до інших кінотеатрів поблизу, які були адаптовані до потреб заявника (§§ 48–49). Таким чином відмова дозволити заявнику зайти в кінотеатр для перегляду конкретного фільму не вплинула на його життя таким чином, щоб перешкодити його праву на особистісний розвиток або на право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми і зовнішнім світом (§ 50).

205. Проте Суд розрізнив зазначені вище справи і справу *«Арнар Гельгі Ларуссон проти Ісландії» (Arnar Helgi Lárusson v. Iceland)*, 2022, стосовно заявника, який користується кріслом колісним та який безуспішно намагався поліпшити доступність двох громадських будівель (центрів мистецтв і культури) у своєму місті. Суд постановив, що відсутність доступу для осіб на колісному кріслі підпадає під сферу «приватного життя», гарантовану статтею 8. Суд дійшов висновку, що заявник чітко визначив дві конкретні будівлі, які були у державній власності та/або під управлінням Держави, і які могли відігравати важливу роль у місцевому житті його муніципалітету, відсутність доступу до яких перешкоджала йому відвідувати значну частину культурних, соціальних заходів та подій, які пропонувалися в його громаді. Підкреслюючи європейські та міжнародні стандарти про те, що люди з інвалідністю повинні мати можливість повністю інтегруватися в суспільство і мати рівні можливості для участі в житті суспільства, Суд встановив, що оскаржувана ситуація могла вплинути на права заявника на особистісний розвиток та на встановлення і розвиток відносин із зовнішнім світом, що підпадає під «сферу дії» статті 8 (§§ 44–46). По суті справи, Суд не встановив порушення Конвенції, особливо в тій частині, що національні органи влади вже доклали значних зусиль для покращення доступності громадських будівель у муніципалітеті, надаючи пріоритет освітнім і спортивним закладам, що Суд не визнав ні довільним, ні необґрунтованим (§§ 63–65).

206. У інших випадках Суд розглядав застосовність статті 8 до певних скарг, але не займаючи остаточної позиції з цього питання. У справі *«Молка проти Польщі» (Mólka v. Poland)* (ріш.), 2006, йшлося про відсутність допомоги особі з інвалідністю для входу на виборчу діляницю, щоб проголосувати. Вважаючи непотрібним визначати застосовність статті, оскільки скарга була неприйнятною з інших підстав, Суд не виключив можливості достатнього посилення на статтю 8, беручи до уваги той факт, що участь заявника у житті його місцевої громади та виконання його громадянських обов'язків було порушено, що вплинуло на можливість заявника розвивати

соціальні стосунки з іншими людьми і на його власний особистісний розвиток.²⁹ Аналогічно, у справі *«Фаркаш проти Румунії» (Farcaș v. Romania)* (ріш.), 2010, заявник скаржився на стверджену неможливість оскаржити рішення, винесені його роботодавцем та різними адміністративними органами через архітектурні перешкоди, які заважали йому отримати доступ до будівель компетентних органів і судів, і Суд зазначив, що це не виключає можливості застосування статті 8, беручи до уваги наслідки оскаржуваних рішень для повсякденного життя заявника (§§ 62-63). У справі *«Байракчі проти Туреччини» (Bayrakci v. Turkey)*, 2013, щодо відсутності на робочому місці вбиралень, які були б пристосовані до потреб заявника як особи з інвалідністю, Суд стверджував, що немає сумнівів у тому, що відсутність вбиралень може мати реальні і серйозні наслідки для повсякденного життя заявника. Крім того, Суд дійшов висновку, що не можна виключати, що відсутність вбиралень, пристосованих до потреб заявника, який хотів вести нормальне активне життя, могло викликати у нього почуття приниження і стрес, що здатні вплинути на його особисту автономію, а отже, на якість його приватного життя. Відповідно, Суд не виключив існування прямого й безпосереднього зв'язку між заходами, про які просив заявник, і його приватним життям, і тому дійшов висновку, що стаття 8 може застосовуватися до обставин цієї справи (§§ 26–27).

207. Крім того, Суд також розглянув скарги заявника у справі *«Фаркаш проти Румунії» (Farcaș v. Romania)* (ріш.), 2010 (див. попередній пункт), про його стверджену неспроможність отримати доступ до будівлі суду та громадських служб відповідно до пункту 1 статті 6 (право на справедливий суд) та 34 (індивідуальні заяви) Конвенції. Суд встановив, що пункт 1 статті 6 застосовувався, враховуючи, що скарга заявника на неможливість порушення судового розгляду через його інвалідність мала прямі наслідки для його цивільних прав і обов'язків за змістом пункту 1 статті 6 (§§ 47–48). Суд також дійшов висновку, що стаття 34 може застосовуватися, якщо виявиться, що заявник не мав можливості вичерпати національні засоби правового захисту, проконсультуватися з адвокатом для підготовки свого захисту у національних судах або вільно взаємодіяти з Судом. У зв'язку з цим від Держави можна було б очікувати позитивних заходів відповідно до статті 34 (§ 49). Однак, ґрунтуючись на фактах справи, Суд дійшов висновку, що праву заявника на доступ до суду та праву на індивідуальні заяви не заважали такі непереборні перешкоди, які не давали можливості заявнику порушити справу, або подати заяву, звернутися до Суду, зазначаючи, зокрема, що для таких цілей існує поштова служба або посередники (§§ 50-54).

2. Пільги у зв'язку з інвалідністю/податкові пільги

208. Суд врахував особливі характеристики пільг у зв'язку з інвалідністю та обставини відповідних осіб, особливо якщо такі пільги становлять їхнє єдине джерело доходу або значну його частину (*«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, § 123; *«К'яртан Асмундссон проти Ісландії» (Kjartan Ásmundsson v. Iceland)*, 2004, § 44).

209. У справі *«Белане Надь проти Угорщини» (Bélané Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, Суд розглянув питання про припинення виплати заявнику пільги у зв'язку з інвалідністю через запровадження законом нових критеріїв відбору. Визнаючи, що втручання було здійснено відповідно до закону і переслідувало законну мету (захист державних коштів), Суд дійшов висновку, що не було розумного пропорційного взаємозв'язку між переслідуваною метою та застосованими засобами, оскільки заявник зазнав через це повного позбавлення будь-яких прав. Зокрема, Суд підкреслив той факт, що заявниця не мала будь-якого іншого значного доходу, на який можна було

²⁹ У розділі «Відповідне національне і міжнародне право» Суд посилався на різні тексти, прийняті Радою Європи, у яких підкреслюється важливість всебічної участі людей з інвалідністю у житті суспільства, зокрема у політичному й суспільному житті, такі як Рекомендація № R(92)6 та Рекомендація № Rec(2006)5 Комітету міністрів, Рекомендація 1185 (1992) Парламентської Асамблеї та стаття 15 Європейської соціальної хартії (переглянутої).

б існувати, і що вона мала очевидні труднощі з пошуком оплачуваної роботи та належала до вразливої групи осіб з інвалідністю. Тож Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (§§ 123–126).

210. Аналогічно, у справі *«К'яртан Асмундссон проти Ісландії» (Kjartan Ásmundsson v. Iceland)*, 2004, щодо повного припинення виплати пільг у зв'язку з інвалідністю після внесення змін до законодавства, Суд зазначив, що таке повне позбавлення пільги позначилося особливо суворо, оскільки він отримував її на регулярній основі протягом двадцяти років, і вона становила не менше однієї третини його валового щомісячного доходу (§ 44). Суд також зазначив, що очевидно непросто узгодити законне прагнення вирішити фінансові труднощі Пенсійного фонду з тим фактом, що переважна більшість з 689 людей старшого віку з інвалідністю продовжували отримувати пенсії у зв'язку з інвалідністю на тому самому рівні, що і до прийняття нових норм, а 54 особи, і заявник серед них, постраждали від найсуворіших з усіх заходів, а саме повністю втратили свої пенсійні права. У такий спосіб заявник, як фізична особа, був змушений нести надмірний і непропорційний тягар, чим порушувалася стаття 1 Протоколу № 1 (§§ 43–45).

211. До того ж, у справі *«Мочі проти Франції» (Mocie v. France)*, 2003, Суд розглянув скаргу щодо необґрунтованої тривалості розгляду відповідного запиту про збільшення пенсії заявника як військового у зв'язку з інвалідністю. Суд встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, зазначивши, зокрема, що пенсія у зв'язку з інвалідністю становила основну частину доходу заявника, і що по суті судовий розгляд був спрямований на підвищення пенсії заявника з огляду на погіршення його стану здоров'я, тому мало для нього особливе значення, а отже, потребував особливо ретельних дій з боку влади (§ 22).

212. Суд розглянув інші скарги, що стосуються пільг у зв'язку з інвалідністю відповідно до заборони дискримінації, передбаченої статтею 14 Конвенції:

- *«Куа Пуарре проти Франції» (Koua Poirrez v. France)*, 2003, щодо відмови у наданні пільги у зв'язку з інвалідністю іноземцю з фізичними порушеннями за ознакою національності (§§ 47–50; порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1);
- *«Ді Трізіо проти Швейцарії» (Di Trizio v. Switzerland)*, 2016, щодо відмови заявниці у виплаті допомоги у зв'язку з інвалідністю, що впливає з методу розрахунку пільги у зв'язку з інвалідністю через її вибір працювати неповний робочий день після пологів (§§ 88–104; порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 8);
- *«Беллі та Арк'є-Мартінес проти Швейцарії» (Belli and Arquier-Martinez v. Switzerland)*, 2018, щодо припинення допомоги у зв'язку з інвалідністю не пов'язаної з внесками через проживання заявників за кордоном; перша заявниця, яка була людиною з порушеннями слуху від народження, з труднощами розмовляла рідною мовою та могла її розпізнавати через важку інвалідність, яка вимагала комплексного терапевтичного забезпечення протягом усього життя, та її мати, друга заявниця, яка забезпечувала їй необхідний догляд, а також була її опікуном (§§ 95–113; без порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 8);
- *«Попович та ін. проти Сербії» (Popović and Others v. Serbia)*, 2020, щодо стверджуваного дискримінаційного поводження з цивільними бенефіціарами пільг у зв'язку з інвалідністю, які отримували меншу суму тієї самої допомоги, ніж ті, хто класифікується як бенефіціари військові, незважаючи на те, що вони мали таку саму інвалідність, люди з паралічем нижніх кінцівок (§§ 74–80; без порушення статті 14, розтлумаченої у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1).

213. У контексті податкових пільг у зв'язку з інвалідністю, у справі *«Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland)*, 2009, Суд розглянув скаргу щодо обов'язку сплатити податок за звільнення від військової служби особою, яка була визнана непридатною до військової служби через діабет, оскільки компетентні податкові органи визнали її інвалідність незначною. Що стосується

застосовності статті 8 Суд визнав, що податок, стягнутий Державою у зв'язку непридатністю до служби в армії за станом здоров'я, тобто фактором, який не залежить від особи, явно підпадає під дію цієї статті. Також, встановивши, що органи влади не змогли встановити справедливий баланс між захистом інтересів суспільства та повагою до передбачених Конвенцією прав і свобод заявника, Суд, зокрема, відзначив готовність заявника проходити військову службу, сума, яка підлягала оплаті та не була незначною з огляду на скромний дохід заявника, а також відсутність альтернатив податку, наприклад, надання спеціальних послуг у війську, які потребували б менших фізичних зусиль від людей у ситуації, співставній із ситуацією заявника. Таким чином, Суд встановив порушення статті 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 8 (§§ 90–98; див. також *«Райзер проти Швейцарії» (Ryser v. Switzerland)*, 2021, § 28 та §§ 55–63).

214. Крім того, у справі *«Губеріна проти Хорватії» (Guberina v. Croatia)*, 2016, що стосується права на податкові пільги для придбання у належний спосіб пристосованого майна, Суд взяв до уваги потреби дитини з інвалідністю заявниці щодо доступності житла під час розгляду питання відмінностей у ставленні до заявниці відповідно до статті 14, у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Суд звернув увагу на сімейне становище заявниці, яке значно змінилося з народженням її сина, який страждав на численні порушення, і, зокрема, на їхні житлові умови — квартиру у житловому будинку без ліфта. Суд встановив, що ця ситуація серйозно погіршила мобільність дитини і, як наслідок, загрожувала особистісному розвитку та здатності максимально розкрити свій потенціал, що вкрай ускладнило йому повну участь у житті суспільства та у доступних дітям освітніх, культурних і соціальних заходах (§§ 80–82). Згодом, дійшовши висновку про відсутність об'єктивного та обґрунтованого виправдання відмінності у поводженні, Суд підкреслив, що компетентні національні органи влади не враховували принципів, пов'язаних із конкретними обставинами справи, таких як необхідне розміщення, доступність та відсутність дискримінації щодо осіб з інвалідністю, які потрібні для їхньої повної та рівної участі у всіх аспектах суспільного життя³⁰ (§§ 92–93).

3. Освіта³¹

215. Суд наголосив на важливості основоположних принципів універсальності та недопущення дискримінації при здійсненні права на освіту. Інклюзивна освіта розглядалася як найбільш прийнятний засіб гарантування дотримання таких основоположних принципів, оскільки вона спрямована на заохочення рівних можливостей для всіх, включаючи осіб з інвалідністю. Інклюзивна освіта, безсумнівно, є частиною міжнародної відповідальності Держав (*«Енвер Шагін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 55; *«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 53).

216. Захист осіб з інвалідністю включає зобов'язання Держав забезпечувати «розумне пристосування», щоб дати можливість особі з інвалідністю повною мірою реалізувати свої права, і невиконання цього означає дискримінацію (*«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, §§ 65–67; *«Енвер Шагін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, § 60; *«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 62).³² У сфері освіти Суд визнав, що «розумне пристосування» може набувати різних форм, як фізичних, так і нефізичних, освітніх чи організаційних, з точки зору архітектурної доступності шкільних будівель, підготовки вчителів, адаптації навчальних програм чи відповідних приміщень; проте таке визначення загалом покладається на державні органи влади, а не на Суд (*«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, § 66; *«Енвер Шагін проти*

³⁰ Суд покладался на принципи, викладені у положеннях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD), а також у практиці Комітету ООН з прав осіб з інвалідністю та Комітету з економічних, соціальних і культурних прав (§§ 34–37).

³¹ Див. також підрозділ «Особі з інвалідністю» у розділі «Право на освіту» *Посібника з судової практики за статтею 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини*.

³² Суд посилався на необхідність тлумачення статті 14 у контексті вимог, викладених у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD).

Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey), 2018, § 61; *«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 63). Проте Суд підкреслив, що національні органи влади повинні бути особливо уважними до впливу, який їхній вибір має на особливо вразливі групи, такі як діти з порушеннями аутистичного спектра (*«Санлісой проти Туреччини» (Sanlısoy v. Turkey)* (ріш.), 2016, § 61).

217. У справі *«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, Суд розглянув відмову зарахувати заявницю з порушеннями зору до студентів Музичної академії Туреччини через відсутність відповідної інфраструктури. Суд зазначив, що відповідні національні органи влади на жодному етапі не намагалися визначити потреби заявниці або пояснити, як її порушення зору могло перешкоджати доступу до музичної освіти, а також не розглядали можливості фізичної адаптації для задоволення тих чи інших особливих освітніх потреб, що випливають із порушень зору заявниці. Як результат, Суд вирішив, що заявниці було відмовлено без будь-якого об'єктивного і розумного обґрунтування у можливості навчатися в Музичній академії винятково через її порушення зору, встановивши порушення статті 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 (§§ 68–69).

218. Також, у справі *«Енвер Шагін проти Туреччини» (Enver Şahin v. Turkey)*, 2018, Суд розглянув відхилення прохання студента з інвалідністю до університету здійснити необхідні зміни і провести роботи, щоб зробити навчальні приміщення доступними. Суд встановив, що національні органи освіти, пропонуючи допомогу асистента лише як альтернативу через відсутність доступного фінансування, не провели індивідуальну оцінку потреб студента з інвалідністю і не врахували їх потенційний вплив для його безпеки, гідності та автономії. Покладаючись на поняття особистої автономії відповідно до статті 8, яке Суд визнав спорідненим зі статтею 2 Протоколу № 1, він встановив, що запропонований захід допомоги не можна було вважати розумним відповідно до статті 8, оскільки він ігнорував потребу заявника жити якомога незалежно та автономно (§§ 62–65). Подальше реагування суду також не визначило реальні потреби заявника та шляхи і засоби їх задоволення без накладення непропорційного або невиннованого тягаря на органи влади (§§ 66–67). Відповідно, Суд дійшов висновку, що національні органи влади не відреагували з необхідним ступенем добросовісності, щоб гарантувати заявнику можливість продовжувати здійснювати своє право на освіту нарівні з іншими студентами, а отже, знайти справедливий баланс між конкуруючими інтересами, про які йде мова, порушивши статтю 14 Конвенції, розглядаючи у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 (§ 68).

219. Суд дійшов аналогічного висновку у справі *«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, §§ 70-72, стосовно дитини з невербальним порушенням аутистичного спектру, яка через відсутність фінансових ресурсів не могла отримати спеціалізовану допомогу, на яку вона мала право згідно з відповідним законодавством, що завадило їй продовжувати відвідувати початкову школу в умовах, еквівалентних тим, якими користуються учні без інвалідності. Суд зазначив, зокрема, що національні органи влади ніколи не розглядали можливість компенсації відсутності ресурсів не шляхом зміни розумного пристосування для забезпечення рівних можливостей для дітей з інвалідністю, а шляхом зменшення загального забезпечення освіти при рівному розподілі між учнями без інвалідності та учнями з інвалідністю. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що будь-які бюджетні обмеження повинні мати еквівалентний вплив на освіту як учнів з інвалідністю, так і учнів без інвалідності. Заявниця повинна була отримати спеціалізовану допомогу, спрямовану на сприяння її автономії та особистому спілкуванню, а також на покращення її навчання, соціального життя та інтеграції у школу, щоб уникнути ризику маргіналізації (§§ 68–69)³³. Крім того, Суд дійшов висновку, що дискримінація, якої зазнала заявниця, була більш серйозною,

³³ На підтвердження своїх висновків Суд посилався на статтю 15 Європейської соціальної хартії (переглянуту), згідно з якою Держави повинні «сприяти повній соціальній інтеграції та участі [осіб з інвалідністю] у житті суспільства, зокрема, за допомогою заходів, що включають технічні засоби, спрямовані на подолання бар'єрів у спілкуванні та мобільності» та на статтю 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD).

оскільки вона мала місце у контексті початкової школи, що становить основу освіти дітей і соціальної інтеграції, надаючи дітям перший досвід спільного життя у суспільства (§ 71).

С. Роми

220. Як свідчать справи, що стосуються виселень (див. розділ «Житло» вище), Суд наголосив на необхідності для Держав враховувати вразливий і соціально незахищений статус ромів у частині захисту їхніх прав, що за певних обставин також може призводити до виникнення позитивного зобов'язання відповідно до Конвенції. Суд вважав, що вимога про особливий захист поширюється також на сферу освіти, повторно стверджуючи, що внаслідок своєї історії роми є особливим типом соціально незахищеної і вразливої меншини («Д.Х. та ін. проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007, § 182; «Оршуш та ін. проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, § 147). Вживаючи заходів для досягнення соціальної та освітньої інтеграції ромів, Держави повинні їх супроводжувати гарантіями, які забезпечували б достатнє врахування їхніх особливих потреб як членів групи, що перебуває у соціально незахищеному становищі («Д.Х. та ін. проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007, §§ 205–207; «Оршуш та ін. проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010, §§ 180-182).

221. Суд встановив порушення статті 14, у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1, у низці справ, які стосуються права на освіту учнів ромів. Ці справи стосувалися непропорційної кількості дітей ромів, які потрапляють до спеціальних шкіл для дітей з психічними порушеннями («Д.Х. та ін. проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007; «Горват і Кіш проти Угорщини» (*Horváth and Kiss v. Hungary*), 2013), класів, де навчаються лише роми («Оршуш та ін. проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010), або шкіл лише для ромів («Лавіда та ін. проти Греції» (*Lavida and Others v. Greece*), 2013), а також неможливості отримати доступ до школи до того, як будуть визначені спеціальні класи в прибудові до основних будівель початкової школи («Сампаніс та ін. проти Греції» (*Sampanis and Others v. Greece*), 2008). У всіх цих справах Суд встановив, що відмінності у поводженні, якого зазнавали учні-роми, становили форму непрямой дискримінації, хоч і ненавмисної.

222. Суд взяв до уваги особливі потреби ромів також і в інших сферах. Наприклад, у справі «Муньос Діас проти Іспанії» (*Muñoz Díaz v. Spain*), 2009, щодо відмови визнати дійсність шлюбу ромів для цілей встановлення права на пенсію у зв'язку зі втратою годувальника, Суд підкреслив, що вразливе становище ромів означає, що їхнім потребам та їхньому відмінному способу життя слід приділяти особливу увагу як у відповідній нормативно-правовій базі, так і під час прийняття рішень у конкретних випадках (§ 61).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом судження або рішення, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі – «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що була винесена Палатою Суду. Аббревіатура «(рш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: Рішення Палати стає остаточним: а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передачу справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має юридичної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої палати, постанов і рішень Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд виносить свої постанови і рішення англійською та/або французькою мовами – двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних [HUDOC](#), вкладку, яку можна знайти після натискання гіперпосилання на справу.

—А—

«*А.Б. та ін. проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), № 11593/12, 12 липня 2016 р.

«*А, В і С проти Ірландії*» (*A, B and C v. Ireland*) [ВП], № 25579/05, ЄСПЛ 2010

«*А.К. проти Латвії*» (*A.K. v. Latvia*), № 33011/08, 24 червня 2014 р.

Консультативний висновок щодо визнання у національному законодавстві законного ступеня спорідненості між батьками та дитиною, яка народилася як результат угоди про гестаційне сурогатне материнство за кордоном, і призначеною матір'ю [ВП], запит № P16-2018-001, Касаційний суд Франції, 10 квітня 2019 року

«*Ейрі проти Ірландії*» (*Airey v. Ireland*), 9 жовтня 1979 р., серія А №. 32

«*Айзпуруа Ортіс та ін. проти Іспанії*» (*Aizpurua Ortiz and Others v. Spain*), № 42430/05, 2 лютого 2010 р.

«*Альбанезе проти Італії*» (*Albanese v. Italy*), № 77924/01, 23 березня 2006 р.

«*Альдегер Томас проти Іспанії*» (*Aldeguer Tomás v. Spain*), № 35214/09, 14 червня 2016 р.

«*Александрідіс проти Греції*» (*Alexandridis v. Greece*), № 19516/06, 21 лютого 2008 р.

«*Андреєва проти Латвії*» (*Andrejeva v. Latvia*) [ВП], № 55707/00, ЄСПЛ 2009

«*Андрле проти Чеської Республіки*» (*Andrle v. the Czech Republic*), № 6268/08, 17 лютого 2011 р.

«*Андрій Медведєв проти Росії*» (*Andrey Medvedev v. Russia*), № 75737/13, 13 вересня 2016 р.

«*Апостолакис проти Греції*» (*Apostolakis v. Greece*), № 39574/07, 22 жовтня 2009 р.

- «*Арнар Гельгі Ларуссон проти Ісландії*» (*Arnar Helgi Lárusson v. Iceland*), № 23077/19, 31 травня 2022 р.
- «*Асоційоване товариство інженерів електровозів та пожежників (ASLEF) проти Сполученого Королівства*» (*Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom*), № 11002/05, 27 лютого 2007 р.
- «*Асоціація державних службовців і Спілка колективних переговорів та ін. проти Німеччини*» (*Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany*), №№ 815/18 та 4 інших, 5 липня 2022 р.

—В—

- «*Б.Г. та ін. проти Франції*» (*B.G. and Others v. France*), № 63141/13, 10 вересня 2020 р.
- «*Баг проти Сполученого Королівства*» (*Bah v. the United Kingdom*), № 56328/07, ЄСПЛ 2011
- «*Бака проти Угорщини*» (*Baka v. Hungary*) [ВП], № 20261/12, 23 червня 2016 р.
- «*Бариш та ін. проти Туреччини*» (*Barış and Others v. Turkey* (ріш.)), № 66828/16 та інші, 14 грудня 2021 р.
- «*Байракчі проти Туреччини*» (*Bayrakci v. Turkey*), № 2643/09, 5 лютого 2013 р.
- «*Белане Надь проти Угорщини*» (*Bélané Nagy v. Hungary*) [ВП], № 53080/13, 13 грудня 2016 р.
- «*Беллі та Арк'є-Мартінес проти Швейцарії*» (*Belli and Arquier-Martinez v. Switzerland*), № 65550/13, 11 грудня 2018 р.
- «*Бергер-Кралл та ін. проти Словенії*» (*Berger-Krall and Others v. Slovenia*), № 14717/04, 12 червня 2014 р.
- «*Бітто та ін. проти Словаччини*» (*Bittó and Others v. Slovakia*), № 30255/09, 28 січня 2014 р.
- «*Бірюк проти Литви*» (*Biriuk v. Lithuania*), № 23373/03, 25 листопада 2008 р.
- «*Бжедов проти Хорватії*» (*Bjedov v. Croatia*), № 42150/09, 29 травня 2012 р.
- «*Блохін проти Росії*» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 р.
- «*Ботта проти Італії*» (*Botta v. Italy*), 24 лютого 1998 р., Звіти про вироки та рішення 1998-I
- «*Будіна проти Росії*» (*Budina v. Russia*) (ріш.), № 45603/05, 18 червня 2009 р
- «*Бурдов проти Росії*» (*Burdov v. Russia*), № 59498/00, ЄСПЛ 2002-III
- «*Бредшоу та ін. проти Мальти*» (*Bradshaw and Others v. Malta*), № 37121/15, 23 жовтня 2018 р.
- «*Брежец проти Хорватії*» (*Brežec v. Croatia*), № 7177/10, 18 липня 2013 р.
- «*Брінкат та ін. проти Мальти*» (*Brincat and Others v. Malta*), №№ 60908/11 та 4 інших, 24 липня 2014 р.

—С—

- «*К.Н. і В. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), № 67724/09, 11 жовтня 2012 р.
- «*К.К. проти Іспанії*» (*C.C. v. Spain*), № 1425/06, 6 жовтня 2009 р.
- «*Карсон та ін. проти Сполученого Королівства*» (*Carson and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 42184/05, ЄСПЛ 2010
- «*Чепмен проти Сполученого Королівства*» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], № 27238/95, ЄСПЛ 2001-I
- «*Кодона проти Сполученого Королівства*» (*Codona v. United Kingdom*) (ріш.), № 485/05, 7 лютого 2006 р.
- «*Коннорс проти Сполученого Королівства*» (*Connors v. the United Kingdom*), № 66746/01, 27 травня 2004 р.
- «*Коста і Паван проти Італії*» (*Costa and Pavan v. Italy*), № 54270/10, 28 серпня 2012 р.
- «*Чоудурі та інші проти Греції*» (*Chowdury and Others v. Greece*), № 21884/15, 30 березня 2017 р.
- «*Чимпершек проти Словенії*» (*Cimperšek v. Slovenia*), № 58512/16, 30 червня 2020 р.
- «*Цудак проти Литви*» (*Cudak v. Lithuania*) [ВП], № 15869/02, ЄСПЛ 2010
- «*Цветич проти Хорватії*» (*Cvijetić v. Croatia*), № 71549/01, 26 лютого 2004 р.
- «*Чакаревич проти Хорватії*» (*Čakarević v. Croatia*), № 48921/13, 26 квітня 2018 р.
- «*Чам проти Туреччини*» (*Çam v. Turkey*), № 51500/08, 23 лютого 2016 р.

—D—

- «Д. проти Сполученого Королівства» (*D. v. the United Kingdom*), 2 травня 1997 р., *Звіти про вироки та рішення 1997-III*
- «Д.Х. та ін. проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], № 57325/00, ЄСПЛ 2007-IV
- «Да Консейсау Матеуш і Сантуш Януаріу проти Португалії» (*Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal*) (ріш.), №№ 57725/12 та 62235/12, 8 жовтня 2013 р.
- «Да Консейсау Матеуш і Сантуш Януаріу проти Португалії» (*Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal*) (ріш.), № 13341/14, 1 вересня 2015 р.
- «Дахлаб проти Швейцарії» (*Dahlab v. Switzerland*) (ріш.), № 42393/98, ЄСПЛ 2001-V
- «Даніленков та ін. проти Росії» (*Danilenkov and Others v. Russia*), № 67336/01, ЄСПЛ 2009 (витяги)
- «Демір і Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], № 34503/97, ЄСПЛ 2008
- «Денісов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], № 76639/11, 25 вересня 2018 р.
- «Дагбі проти Італії» (*Dhahbi v. Italy*), № 17120/09, 8 квітня 2014 р.
- «Ді Трізіо проти Швейцарії» (*Di Trizio v. Switzerland*), № 7186/09, 2 лютого 2016 р.
- «Діксон проти Сполученого Королівства» (*Dickson v. the United Kingdom*) [ВП], № 44362/04, ЄСПЛ 2007-V
- «Ділек та ін. проти Туреччини» (*Dilek and Others v. Turkey*), №№ 74611/01 та 2 інших, 17 липня 2007 р.
- «Доменек Пардо проти Іспанії» (*Domenech Pardo v. Spain*) (ріш.), № 55996/00, 3 березня 2001 р.

—E—

- «Ебрахіміан проти Франції» (*Ebrahimian v. France*), № 64846/11, ЄСПЛ 2015
- «Едвардс проти Мальти» (*Edwards v. Malta*), № 17647/04, 24 жовтня 2006 р.
- «Ефе проти Австрії» (*Efe v. Austria*), № 9134/06, 8 січня 2013 р.
- «Емель Бойраз проти Туреччини» (*Emel Boyraz v. Turkey*), № 61960/08, 2 грудня 2014 р.
- «Енерджі Япі-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey*), № 68959/01, 21 квітня 2009 р.
- «Енвер Шагін проти Туреччини» (*Enver Şahin v. Turkey*), № 23065/12, 30 січня 2018 р.
- «Ешім проти Туреччини» (*Eşim v. Turkey*), № 59601/09, 17 вересня 2013 р.
- «Еванс проти Сполученого Королівства» (*Evans v. the United Kingdom*) [ВП], № 6339/05, ЄСПЛ 2007-I
- «Евейда та ін. проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*), №№ 48420/10 та 3 інших, ЄСПЛ 2013 (витяги)

—F—

- «Ф.Дж.М. проти Сполученого Королівства» (*F.J.M. v. the United Kingdom*) (ріш.), № 76202/16, 6 листопада 2018 р.
- «Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], № 78117/13, 5 вересня 2017 р.
- «Фаркаш проти Румунії» (*Farcaş v. Romania*) (ріш.), № 32596/04, 14 вересня 2010 р.
- «Фолкнер і МакДонах проти Ірландії» (*Faulkner and McDonagh v. Ireland*) (ріш.), №№ 30391/18 та 30416/18, 8 березня 2022 р.
- «Фосі проти Греції» (*Fawsie v. Greece*), № 40080/07, 28 жовтня 2010 р.
- «Фернандес Мартінес проти Іспанії» (*Fernández Martínez v. Spain*) [ВП], № 56030/07, ЄСПЛ 2014 (витяги)

—G—

- «Г.Л. проти Італії» (*G.L. v. Italy*), № 59751/15, 10 вересня 2020 р.
- «Гарсія Матеос проти Іспанії» (*García Mateos v. Spain*), № 38285/09, 19 лютого 2013 р.

«Гаріб проти Нідерландів» (*Garib v. the Netherlands*) [ВП], № 43494/09, 6 листопада 2017 р.
«Гавлік проти Ліхтенштейну» (*Gawlik v. Liechtenstein*), № 23922/19, 16 лютого 2021 р.
«Гайгузус проти Австрії» (*Gaugusuz v. Austria*), 16 вересня 1996 р., *Звіти про вироки та рішення* 1996-IV
«Гладишева проти Росії» (*Gladysheva v. Russia*), № 7097/10, 6 грудня 2011 р.
«Глайзен проти Швейцарії» (*Glaisen v. Switzerland*) (ріш.), № 40477/13, 25 червня 2019 р.
«Глор проти Швейцарії» (*Glor v. Switzerland*), № 13444/04, ЄСПЛ 2009
«Гуарре Патт проти Андорри» (*Gouarré Patte v. Andorra*), № 33427/10, 12 січня 2016 р.
«Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], № 43572/18, 15 березня 2022 р.
«Губеріна проти Хорватії» (*Guberina v. Croatia*), № 23682/13, 22 березня 2016 р.
«Гуджа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*) [ВП], № 14277/04, ЄСПЛ 2008

—H—

«Гайніш проти Німеччини» (*Heinisch v. Germany*), № 28274/08, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Гербай проти Угорщини» (*Herbai v. Hungary*), № 11608/15, 5 листопада 2019 р.
«Горват і Кіш проти Угорщини» (*Horváth and Kiss v. Hungary*), № 11146/11, 29 січня 2013 р.
«Говальд Мур та ін. проти Швейцарії» (*Howald Moor and Others v. Switzerland*), №№ 52067/10 і 41072/11, 11 березня 2014 р.
«Худорович та інші проти Словенії» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), № 24816/14 і 25140/14, 10 березня 2020 р.
«Гуттен-Чапська проти Польщі» (*Hutten-Czapska v. Poland*) [ВП], № 35014/97, ЄСПЛ 2006-VIII

—I—

«І.Б. проти Греції» (*I.B. v. Greece*), № 552/10, ЄСПЛ 2013
«І.Г. та ін. проти Словаччини» (*I.G. and Others v. Slovakia*), № 15966/04, 13 листопада 2012 р.
«Іванова та Черкезов проти Болгарії» (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*), № 46577/15, 21 квітня 2016 р.

—J—

«Дж.Д. та А. проти Сполученого Королівства» (*J.D. and A. v. the United Kingdom*), №№ 32949/17 та 34614/17, 24 жовтня 2019 р.
«Янкаускас проти Литви» (*Jankauskas v. Lithuania*) (№ 2), № 50446/09, 27 червня 2017 р.
«Рада керівників Національної солідарності поліції (ER.N. E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*), № 45892/09, 21 квітня 2015 р.
«Юрчич проти Хорватії» (*Jurčić v. Croatia*), № 54711/15, 4 лютого 2021 р.

—K—

«Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), 18 липня 1994 р., серія А № 291-В
«Карнер проти Австрії» (*Karner v. Austria*), № 40016/98, ЄСПЛ 2003-IX
«Касмі проти Албанії» (*Kasmi v. Albania*), № 1175/06, 23 червня 2020 р.
«Кайя і Сейган проти Туреччини» (*Kaya and Seyhan v. Turkey*), № 30946/04, 15 вересня 2009 р.
«Хан проти Франції» (*Khan v. France*), № 12267/16, 28 лютого 2019 р.
«К'яртан Асмундссон проти Ісландії» (*Kjartan Ásmundsson v. Iceland*), № 60669/00, ЄСПЛ 2004-IX
«Клейн проти Австрії» (*Klein v. Austria*), № 57028/00, 3 березня 2011 р.
«Козік проти Німеччини» (*Kosiek v. Germany*), 28 серпня 1986 р., серія А № 105
«Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Куа Пуаре проти Франції» (*Koua Poirrez v. France*), № 40892/98, ЄСПЛ 2003-X

«Куфакі та Адеді проти Греції» (*Koufaki and Adedy v. Greece*) (ріш.), №№ 57665/12 та 57657/12, 7 травня 2013 р.

«Козак проти Польщі» (*Kozak v. Poland*), № 13102/02, 2 березня 2010 р.

«Кудешкіна проти Росії» (*Kudeshkina v. Russia*), № 29492/05, 26 лютого 2009 р.

«Куртулмуш проти Туреччини» (*Kurtulmuş v. Turkey*) (ріш.), № 65500/01, ЄСПЛ 2006-II

—L—

«Л.Ф. проти Сполученого Королівства» (*L.F. v. the United Kingdom*) (ріш.), № 19839/21, 24 травня 2022 р.

«Л.Л. проти Франції» (*L.L. v. France*), № 7508/02, ЄСПЛ 2006-XI

«Лакатуш проти Швейцарії» (*Lacatus v. Switzerland*), № 14065/15, 19 січня 2021 р.

«Ларіссіс та ін. проти Греції» (*Larissis and Others v. Greece*), 24 лютого 1998 р., *Звіти про вироки і рішення 1998-I*

«Лавіда та ін. проти Греції» (*Lavida and Others v. Greece*), № 7973/10, 30 травня 2013 р.

«Леандер проти Швеції» (*Leander v. Sweden*), 26 березня 1987 р., серія А № 116

«Ліндгейм та ін. проти Норвегії» (*Lindheim and Others v. Norway*), №№ 13221/08 та 2139/10, 12 червня 2012 р.

«Ломбарді Валлаурі проти Італії» (*Lombardi Vallauri v. Italy*), № 39128/05, 20 жовтня 2009 р.

«Лучак проти Польщі» (*Luczak v. Poland*), № 77782/01, 27 листопада 2007 р.

«Ластіг-Прін і Беккетт проти Сполученого Королівства» (*Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*), №№ 31417/96 і 32377/96, 27 вересня 1999 р.

—M—

«М.С.С. проти Бельгії та Греції» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], № 30696/09, ЄСПЛ 2011

«Маго та ін. проти Боснії та Герцеговини» (*Magdo and Others v. Bosnia and Herzegovina*), №№ 12959/05 та 5 інших, 3 травня 2012 р.

«Маноле та «Romanian Farmers Direct» проти Румунії» (*Manole and "Romanian Farmers Direct" v. Romania*), № 46551/06, 16 червня 2015 р.

«Мателлі проти Франції» (*Matelly v. France*), № 10609/10, 2 жовтня 2014 р.

«Матуз проти Угорщини» (*Matúz v. Hungary*), № 73571/10, 21 жовтня 2014 р.

«МакКанн проти Сполученого Королівства» (*McCann v. the United Kingdom*), № 19009/04, ЄСПЛ 2008

«Меннессон проти Франції» (*Mennesson v. France*), № 65192/11, ЄСПЛ 2014 (витяги)

«Мочі проти Франції» (*Mocie v. France*), № 46096/99, 8 квітня 2003 р.

«Мустахі проти Франції» (*Moustahi v. France*), № 9347/14, 25 червня 2020 р.

«Молка проти Польщі» (*Mółka v. Poland*) (ріш.), № 56550/00, 11 квітня 2006 р.

«Москаль проти Польщі» (*Moskal v. Poland*), № 10373/05, 15 вересня 2009 р.

«Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), № 13178/03, ЄСПЛ 2006-XI

«Муньос Діас проти Іспанії» (*Miñoz Díaz v. Spain*), № 49151/07, ЄСПЛ 2009

«Мусхаджієва та ін. проти Бельгії» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), № 41442/07, 19 січня 2010 р.

«Митіліанос і Костакіс проти Греції» (*Mytilinaios and Kostakis v. Greece*), № 29389/11, 3 грудня 2015 р.

—N—

«Н. проти Сполученого Королівства» (*N. v. the United Kingdom*) [ВП], № 26565/05, ЄСПЛ 2008

«Н.Б. проти Словаччини» (*N.B. v. Slovakia*), № 29518/10, 12 червня 2012 р.

«Н.Х. та інші проти Франції» (*N.H. and Others v. France*), № 28820/13 та 2 інших, 2 липня 2020 р.

«Н.Т.П. та ін. проти Франції» (*N.T.P. and Others v. France*), № 68862/13, 24 травня 2018 р.

- «Найдін проти Румунії» (*Naidin v. Romania*), № 38162/07, 21 жовтня 2014 р.
«Напотник проти Румунії» (*Napotnik v. Romania*), № 33139/13, 20 жовтня 2020 р.
«Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*), 27 жовтня 1975 р., серія А № 19
«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), № 31045/10, ЄСПЛ 2014
«Недзвєцький проти Німеччини» (*Niedzwiecki v. Germany*), № 58453/00, 25 жовтня 2005 р.

—О—

- «О'Рурк проти Сполученого Королівства» (*O'Rourke v. UK*) (ріш.), № 39022/97, 26 червня 2001 р.
«Обст проти Німеччини» (*Obst v. Germany*), № 425/03, 23 вересня 2010 р.
«Огневенко проти Росії» (*Ognevenko v. Russia*), № 44873/09, 20 листопада 2018 р.
«Окпіш проти Німеччини» (*Okpisz v. Germany*), № 59140/00, 25 жовтня 2005 р.
«Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), № 21722/11, ЄСПЛ 2013
«Орлич проти Хорватії» (*Orlic v. Croatia*), № 48833/07, 21 червня 2011 р.
«Оршуш та ін. проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], № 15766/03, ЄСПЛ 2010
«Озпінар проти Туреччини» (*Özpinar v. Turkey*), № 20999/04, 19 жовтня 2010 р.

—Р—

- «П. і С. проти Польщі» (*P. and S. v. Poland*), № 57375/08, 30 жовтня 2012 р.
«П.Б. та Дж.С. проти Австрії» (*P.B. and J.S. v. Austria*), № 18984/02, 22 липня 2010 р.
«Паломо Санчес та ін. проти Іспанії» (*Palomo Sánchez and Others v. Spain*) [ВП], №№ 28955/06 та 3 інших, ЄСПЛ 2011
«Папошвілі проти Бельгії» (*Paroshvili v. Belgium*) [ВП], № 41738/10, 13 грудня 2016 р.
«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (*Paradiso and Campanelli v. Italy*) [ВП], № 25358/12, 24 січня 2017 р.
«Перкінс і Р. проти Сполученого Королівства» (*Perkins and R. v. the United Kingdom*), №№ 43208/98 та 44875/98, 22 жовтня 2002 р.
«Петрович проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*), 27 березня 1998 р., *Звіти про вироки і рішення 1998-II*
«Філіппу проти Кіпру» (*Philippou v. Cyprus*), № 71148/10, 14 червня 2016 р.
«Піберник проти Хорватії» (*Pibernik v. Croatia*), № 75139/01, 4 березня 2004 р.
«Пічкур проти України» (*Pichkur v. Ukraine*), № 10441/06, 7 листопада 2013 р.
«Пішкін проти Туреччини» (*Pişkin v. Turkey*), № 33399/18, 15 грудня 2020 р.
«Полях та ін. проти України» (*Polyakh and Others v. Ukraine*), №№ 58812/15 та 4 інших, 17 жовтня 2019 р.
«Попов проти Франції» (*Popov v. France*), №№ 39472/07 і 39474/07, 19 січня 2012 р.
«Попович та ін. проти Сербії» (*Popović and Others v. Serbia*), №№ 26944/13 та 3 інших, 30 червня 2020 р.
«Прокопович проти Росії» (*Prokorovich v. Russia*), № 58255/00, ЄСПЛ 2004-XI (витяги)

—R—

- «Р.Р. проти Польщі» (*R.R. v. Poland*), № 27617/04, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Ранцев проти Кіпру та Росії» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*), № 25965/04, ЄСПЛ 2010 (витяги)
«Райніс і Гаспаравічус проти Литви» (*Rainys and Gasparavičius v. Lithuania*), №№ 70665/01 та 74345/01, 7 квітня 2005 р.
«Редфірн проти Сполученого Королівства» (*Redfearn v. the United Kingdom*), № 47335/06, 6 листопада 2012 р.

- «Рош проти Сполученого Королівства» (*Roche v. the United Kingdom*) [ВП], № 32555/96, ЄСПЛ 2005-Х
- «Ромева проти Північної Македонії» (*Romeva v. North Macedonia*), № 32141/10, 12 грудня 2019 р.
- «Ранкі та Уайт проти Сполученого Королівства» (*Runkee and White v. the United Kingdom*), №№ 42949/98 та 53134/99, 10 травня 2007 р.
- «Райзер проти Швейцарії» (*Ryser v. Switzerland*), № 23040/13, 12 січня 2021 р.

—S—

- «С.Г. та ін. проти Австрії» (*S.H. and Others v. Austria*) [ВП], № 57813/00, ЄСПЛ 2011
- «С.М. проти Хорватії» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], № 60561/14, 25 червня 2020 р.
- «С.-Г. проти Польщі» (*S.-H. v. Poland*) (ріш.), № 56846/15 і 56849/15, 16 листопада 2021 р.
- «Сабех Ель-Лейл проти Франції» (*Sabeh El Leil v. France*) [ВП], № 34869/05, 29 червня 2011 р.
- «Сампаніс та ін. проти Греції» (*Sampanis and Others v. Greece*), № 32526/05, 5 червня 2008 р.
- «Санлісой проти Туреччини» (*Sanlısoy v. Turkey*) (ріш.), № 77023/12, 8 листопада 2016 р.
- «Сантос Хансен проти Данії» (*Santos Hansen v. Denmark*) (ріш.), № 17949/07, 9 березня 2010 р.
- «Савіцкіс та ін. проти Латвії» (*Savickis and Others v. Latvia*) [ВП], № 49270/11, 9 червня 2022 р.
- «Савран проти Данії» (*Savran v. Denmark*) [ВП], № 57467/15, 7 грудня 2021 р.
- «Шмідт і Дальстрем проти Швеції» (*Schmidt and Dahlström v. Sweden*), 6 лютого 1976 р., серія А № 21
- «Шулер-Цзрагген проти Швейцарії» (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*), 24 червня 1993 р., серія А № 263
- «Шуйтмейкер проти Нідерландів» (*Schuitemaker v. the Netherlands*) (ріш.), № 15906/08, 4 травня 2010 р.
- «Шют проти Німеччини» (*Schüth v. Germany*), № 1620/03, ЄСПЛ 2010
- «Шерифе Йігіт проти Туреччини» (*Şerife Yiğit v. Turkey*) [ВП], № 3976/05, 2 листопада 2010 р.
- «Зібенхаар проти Німеччини» (*Siebenhaar v. Germany*), № 18136/02, 3 лютого 2011 р.
- «Сідабрас і Дžiaутас проти Литви» (*Sidabras and Džiautas v. Lithuania*), №№ 55480/00 і 59330/00, ЄСПЛ 2004-VIII
- «Сігур'юр А. Сігурйонссон проти Ісландії» (*Sigurður A. Sigurjónsson v. Iceland*), 30 червня 1993 р., серія А № 264
- «Сіліадін проти Франції» (*Siliadin v. France*), № 73316/01, ЄСПЛ 2005-VII
- «Синдикат «Păstorul cel Bun» проти Румунії» (*Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania*) [ВП], № 2330/09, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. the United Kingdom*), № 33985/96 і 33986/96, ЄСПЛ 1999-VI
- «Соломахін проти України» (*Solomakhin v. Ukraine*), № 24429/03, 15 березня 2012 р.
- «Соренсен і Расмуссен проти Данії» (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark*) [ВП], №№ 52562/99 і 52620/99, ЄСПЛ 2006-I
- «Статілео проти Хорватії» (*Statileo v. Croatia*), № 12027/10, 10 липня 2014 р.
- «Стек і ін. проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.) [ВП], №№ 65731/01 і 65900/01, ЄСПЛ 2005-Х
- «Стек і ін. проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 65731/01 і 65900/01, ЄСПЛ 2006-VI
- «Стефанетті та ін. проти Італії» (*Stefanetti and Others v. Italy*), №№ 21838/10 та 7 інших, 15 квітня 2014 р.
- «Страуме проти Латвії» (*Straume v. Latvia*), № 59402/14, 2 червня 2022 р.
- «Штуммер проти Австрії» (*Stummer v. Austria*) [ВП], № 37452/02, ЄСПЛ 2011
- «Спілка робітників транспорту Швеції проти Швеції» (*Swedish Transport Workers Union v. Sweden*) (ріш.), № 53507/99, ЄСПЛ 2004-XII (витяги)

—Т—

- «Тарахель проти Швейцарії» (*Tarakhel v. Switzerland*) [ВП], № 29217/12, ЄСПЛ 2014 (витяги)
«Чоконтіо Гаппі проти Франції» (*Tchokontio Harpi v. France*), № 65829/12, 9 квітня 2015 р.
«Тетеріни проти Росії» (*Teteriny v. Russia*), № 11931/03, 30 червня 2005 р.
«Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) [ВП], № 34369/97, ЄСПЛ 2000-IV
«Топчич-Розенберг проти Хорватії» (*Topčić-Rosenberg v. Croatia*), № 19391/11, 14 листопада 2013 р.
«Траваш проти Хорватії» (*Travaš v. Croatia*), № 75581/13, 4 жовтня 2016 р.
«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (*Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey*), № 28602/95, ЄСПЛ 2006-II
«Тисяк проти Польщі» (*Tysiac v. Poland*), № 5410/03, ЄСПЛ 2007-I

—U—

- «Спілка «Unite the Union» проти Сполученого Королівства» (*Unite the Union v. the United Kingdom*) (ріш.), № 65397/13, 3 травня 2016 р.

—V—

- «В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*), №№ 77587/12 і 74603/12, 16 лютого 2021 р.
«Валдіс Фйолнісдоттір та ін. проти Ісландії» (*Valdís Fjölнисdóttir and Others v. Iceland*), № 71552/17, 18 травня 2021 р.
«Валков та ін. проти Болгарії» (*Valkov and Others v. Bulgaria*), №№ 2033/04 та 8 інших, 25 жовтня 2011 р.
«Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (*Vavříčka and Others v. the Czech Republic*) [ВП], №№ 47621/13 та 5 інших, 8 квітня 2021 р.
«Вілхо Ескелінен та ін. проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], № 63235/00, ЄСПЛ 2007-II
«Вільнес та ін. проти Норвегії» (*Vilnes and Others v. Norway*), №№ 52806/09 і 22703/10, 5 грудня 2013 р.
«Влахов проти Хорватії» (*Vlahov v. Croatia*), № 31163/13, 5 травня 2022 р.
«Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*), 26 вересня 1995 р., серія А № 323
«Врунту проти Кіпру» (*Vrountou v. Cyprus*), № 33631/06, 13 жовтня 2015 р.
«Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (*Vörður Ólafsson v. Iceland*), № 20161/06, ЄСПЛ 2010

—W—

- «Веллер проти Угорщини» (*Weller v. Hungary*), № 44399/05, 31 березня 2009 р.
«Віліс проти Сполученого Королівства» (*Willis v. the United Kingdom*), № 36042/97, ЄСПЛ 2002-IV

—X—

- «Джоджай проти Албанії» (*Xhoxhaj v. Albania*), № 15227/19, 9 лютого 2021 р.

—Y—

- «Якутська республіканська федерація профспілок проти Росії» (*Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia*), № 29582/09, 7 грудня 2021 р.
«Їлмаз проти Туреччини» (*Yılmaz v. Turkey*), № 36607/06, 4 червня 2019 р.
«Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (*Young, James and Webster v. the United Kingdom*), 13 серпня 1981 р., серія А № 44

«Йорданова та ін. проти Болгарії» (Yordanova and Others v. Bulgaria), № 25446/06, 24 квітня 2012 р.

—Z—

«З. проти Фінляндії» (Z v. Finland), 25 лютого 1997 р., Звіти про вироки і рішення 1997-І

«Захарова та ін. проти Росії» (Zakharova and Others v. Russia), № 12736/10, 8 березня 2022 р.

«Зегналова і Зегналь проти Чеської Республіки» (Zehnalova and Zehnal v. the Czech Republic)
(ріш.), № 38621/97, 14 травня 2002 р.

«Зейбек проти Греції» (Zeibek v. Greece), № 46368/06, 9 липня 2009 р.